

NPI

[4·04] Nordisk Øst·forum

Revolutionær tid

Elitkontinuitet i Rysslands regioner

Russisk byråkrati

**Korrupsjonsvekst i det postsovjetiske
Europa**

**Agrarpartiene i det nye Sentral- og
Øst-Europa**

De nya hjältarnas frammarsch

Nr. 4 - 2004
18. Årgang

Norwegian Institute
of International
Affairs

Norsk
Utenrikspolitisk
Institut

[4] Innhold

- 429 **Forord**
- 431 **Revolutionær tid – røde mærkedage, nepreryvka og sjestidnevka**
Rikke Haue
- 447 **Elitkontinuitet i Rysslands regioner**
Peter J. Söderlund
- 459 **Russisk byråkrati – en casestudie fra Murmansk**
Tord Willumsen
- 473 **Årsaker til korrupsjonsvekst i det postsovjetiske Europa – et antropologisk perspektiv**
Agnese C. Barstad
- 491 **Agrarpartiene i det nye Sentral- og Øst-Europa: Avkollektiveringsmodellen og fremveksten av agrarpartier i Polen, Ungarn og Estland etter 1989**
Svenn Arne Lie
- 505 **De nye hjältarnas frammarsch. Historieoppfattning och bilden av «oss» och «dem» i en serbisk roman**
Jasenka Trtak
- Velkommen til Internett*
- 513 **Tenketanker i Russland**

Bokomtaler

- 517 **St. Petersburg-historier**
Recenserad av Elena Hellberg-Hirn
- 520 **Norge–Russland. Naboer gjennom 1000 år**
Omtalt av Viktor Roddvik
- 524 **Russian Fisheries Management. The Precautionary Approach in Theory and Practice**
Omtalt av Christel Elvestad
- 527 **From Fugitive Peasants to Diaspora: the Eastern Mari in Tsarist and Federal Russia**
Recenserad av Paul Fryer
- 531 **Re-inventing the Nation. Multidisciplinary Perspectives on the Construction of Latvian National Identity**
Omtalt av Aadne Aasland
- 535 **East, West and what Next? Formation of Identity among Young People in Post-Soviet L'viv**
Omtalt af Allan H. Larsen
- 538 **The «Czechoslovak Path»: A Communist Route to Power Monopoly in 1943–1948 within the Framework of «Mitteleuropa», Great Power Setting and the Soviet Sphere of Interest. A Neorealist and Historical Approach**
Omtalt af Paal Sigurd Hilde
- 541 **Det bergiga Balkan – konflikternas halvö**
Omtalt af Lene Mosegaard Søbjerg
- 545 *Nye bøker i Norden*
- 549 *Årgangen 2004*

Forord

Kampen mot tiden

For en tid tilbake raste debatten om den såkalte tidsklemmen i norske medier: I en stadig mer hektisk hverdag følte flere og flere skvisen mellom jobb og families forventninger og krav. Løsningen lå ifølge enkelte i å ta tilbake «langsom tid» – en tid uten e-post, mobiltelefon og tidsfrister. Enkelte aktører har imidlertid gått mer drastisk til verks. I kjølvannet av både den franske og den russiske revolusjonen søkte man å skape ny tid gjennom et fundamentalt brudd ikke bare med tidsregningen, men også måten å tenke rundt tiden på. I det nye år 0 forsøkte for eksempel de franske revolusjonære å innføre en tidagersuke hvor hver dag besto av ti timer à 100 minutter à 100 sekunder – uten at de med dette kom nærmere å vinne kampen mot tiden.

Rikke Haue har sett nærmere på russiske forsøk på å revolusjonere tiden. I optimistisk fremtidstro angrep man syvdagersuken som en borgerlig konstruksjon. I det nye produksjonssamfunnet skulle uken bestå av femdagersintervaller, lød budskapet på tampen av 1920-tallet. Gjennom i tillegg å innføre ulik ukestart for ulike yrkesgrupper håpte man at samfunnsmaskineriet skulle gå uavbrutt, kapasiteten intensiveres og produksjonsapparatet utnyttes maksimalt. Som Haue skriver, lyktes heller ikke bolsjevikene i å vinne over tiden. Etter en kort retrett via en seksdagersuke falt man snart tilbake på det gamle systemet.

I dagens Russland har man tilsynelatende avfunnet seg med tiden (skjønt den russisk-ortodokse kirken fortsatt sverger til den julianske kalenderen og dermed sakter stadig akterut i forhold til Vesten). Eksperimentviljen har imidlertid vært stor når det gjelder hvordan man skal løse administrasjonen av det som stadig vekk er verdens største stat. I høst har president Putin tatt til orde for å reorganisere det regionale selvstyret gjennom å skrinlegge det de-

mokratiske eksperimentet med direkte folkevalgte ledere, som for-gjengeren hadde igangsatt. Peter J. Söderlund har gjort opp status for det demokratiske eksperimentet ved å undersøke graden av elitekontinuitet og -sirkulasjon i russiske regioner gjennom 1990-tallet og frem til i dag.

Likeledes har Tord Willumsen sett på et annet aspekt ved administrativ reform, nemlig reformen av det russiske byråkratiet. Hvordan skal man forstå det russiske byråkratiets funksjonssett? Willumsen har gjort en casestudie av byråkratiet i Murmansk fylke og foreslår en dobbelt tilnærming: På den ene siden må man studere russisk byråkrati ut fra en forståelse av at det er et formelt hierarki med ekstreme krav til skriftlighet og ikke minst stempler (uten de rette stemplene kommer man ingen vei). Samtidig er det også en struktur der personlige kontakter er alfa og omega for å kunne oppnå resultater.

I neste artikkel vender vi tilbake til et tema vi har belyst også i en tidligere utgave av *Nordisk Østforum* i år (2/04), nemlig *blat*. Agnese C. Barstad har studert effekten av innføringen av pengeøkonomi i den tidligere nettverksbaserte bytteøkonomien i Latvia. Regulær korrupsjon er ifølge Barstad et nytt fenomen som vokste frem på begynnelsen av 1990-tallet. Men i hvilken grad har gammel *blat*-praksis lagt grunnlag for – og senket terskelen for å akseptere – korrupsjon?

Med Svern Arne Lie beveger vi oss til Sentral-Europa og fremveksten av et nytt partisystem etter kommunismens sammenbrudd. Lie har sett på utviklingen av agrarpartier i Polen, Ungarn og Estland. Alle tre land hadde sterke agrarpartier i mellomkrigstiden, og hadde samtidig på slutten av kommunistperioden fortsatt om lag en femtedel av befolkningen tilknyttet jordbrukssektoren. Hvordan kan man så forklare problemene med å stable på bena ny eller nygamle agrarpartier i disse landene? Med utgangspunkt i avkollektiviseringen forsøker Lie å forklare disse partienes manglende appell i dagens samfunn.

Til slutt i dette nummeret presenterer vi en nøkkelroman fra Jugoslavia, Danko Popovics *Boken om Milutin* fra 1985. Trass i begrenset litterær kvalitet traff boken tydelig en nerve i den serbiske befolkningen da den kom ut: Bare i løpet av første år etter utgivelsen kom den i 20 opplag. Jasenka Trtak analyserer boken og ser på *Boken om Milutins* betydning for den serbiske nasjonale oppvåkningen på slutten av 1980-tallet.

God lesning!

Redaksjonen

Revolutionær tid – røde mærkedage, nepreryvka og sjestidnevka

Rikke Haue
PhD, dansk redaktør
i Nordisk Østforum

At styre tiden, eller rettere, at indpasse den i skemaer, kalendere og almanakker, kan ses som et forsøg på at skabe orden i det kaos, der er menneskets grundvilkår. Ved at indordne årets dage og døgnets timer i faste systemer skabes en forudsigelig struktur. Menneskets tilsyneladende universelle bestræbelser på at måle og strukturere tiden skal ses i lyset heraf. Robinson Crusoe blev ikke mindre strandet af at tælle dagene på sin ø, men ved at kende sin placering i tid om ikke i rum, følte han sig formentlig lidt mindre fortabt.

Umiddelbart er tiden en given størrelse – et naturfænomen, der går sin gang uanset menneskets bestræbelser på at måle og strukturere den. Men tiden og vores måde at forholde os til den har også store implikationer for vores samfundsstrukturer og sociale liv. Derfor har der også været en tendens til, at de systemer, der stræber efter radikalt at forandre samfundet, tager fat på samfundets måde at organisere tiden. Ved at ændre tidsopfattelsen satser de revolutionære på at kunne ændre samfundet.

I det følgende skal vi se på, hvordan arvegods fra kalenderreformerne efter den franske revolution blev overtaget af bolsjevikkerne efter oktoberrevolutionen. I en sovjetisk kontekst er det især brugen af festdage samt forsøgene på at skabe alternative uger, der er interessant.

Russisk kalenderhistorie

Der findes flere velbelyste kalenderreformer i russisk historie. En del af Peter den Stores forsøg på at tvinge Rusland ind i en moderne tidsalder var en kalenderreform. Den 19. december 1699

blev det vedtaget at indføre den julianske kalender i Rusland i stedet for den hidtidige, som var inspireret af byzantinsk tidsregning. Fra nu af skulle året begynde den 1. januar i stedet for som tidligere den 1. september. Tidsregningen skulle herefter begynde med Kristi fødsel i stedet for som hidtil verdens skabelse, der ud fra det gamle testamente var udregnet til 5508 år f. Kr.

Hvilken kalender eller tidsregning man vælger, er også et udtryk for, hvilken kulturkreds man henregner sig selv til. Den gregorianske kalender var løbende blevet justeret i modsætning til den julianske, som kom stadig mere ud af takt med astronomien (Hoffmann 1986: 238). Kalenderforvirringen afstedkom stadig større problemer i samkvemmet med omverdenen, som fulgte den gregorianske kalender. Eksempelvis kom den russiske delegation til De olympiske Lege i London i 1908 12 dage for sent (Richards 1998: 247).

Overgangen fra den julianske til den gregorianske kalender blev vedtaget af Folkekommissærernes Råd og trådte i kraft fra februar 1918 (Hoffmann 1986: 239). Således markerede bolsjevikkerne, at de hørte til det øvrige Europa, eller måske snarere det internationale proletariat. Allerede i 1917 havde man i Rusland fejret 1. maj efter den gregorianske kalender for at være samtidig med resten af verdensproletariatet. Men bolsjevikernes kalenderreform signalerede også et endeligt brud med tsartiden og med den ortodokse kirkes monopol på at holde regnskab med tiden.

Den franske revolutionære kalender

Revolutioner bestræber sig på at bryde med så meget som mulig af hidtidig praksis. Det indebærer i sagens natur både en nedbrydning af det gamle og opbygning af noget nyt i stedet. Når der gøres rent bord med et gammelt system, er tidsregningen et oplagt sted at tage fat. Den aktuelle strukturering af tiden afspejler nemlig også de aktuelle samfundsstrukturer. Ved den franske revolution så forandringsivrige og utålmodige revolutionære en ændring af tidsregningen som en genvej til et ændret samfund: Fjern søndagen og alle de eksisterende helligdage, og man fjerner samtidig religiøsitet og kirkens magt.

I kølvandet på den franske revolution besluttede man at afskaffe den eksisterende tidsregning. Størrelser som dag, måned og år tager udgangspunkt i astronomiske forhold, som kan iagttages af alle. Det gælder derimod ikke for fænomenet uge. Ugen er en social konstruktion, fordi den ikke er bundet til direkte iagttagelser i astronomiens verden. Og netop derfor er den åben for fortolkning

på en ganske anden måde end de øvrige tidsbetegnelser. Det var da også især ugen, der blev genstand for de franske revolutionæres virkelyst. I tråd med det nyligt indførte metersystem valgte man at indføre en tidagesuge. Dagene i den nye uge fik navne afledt efter talordene fra et til ti. Der gik tre af de nye tidagesuger til en måned med 30 dage, og der gik 12 måneder på et år. Årets resterende 5 eller 6 dage – de såkaldte *sancolutides* – blev puttet ind oveni, for at nå op på et helt år. Sancolutides skulle være festdage for det nye systems positive værdier såsom dyd og arbejde. Også månederne fik nye navne, med inspiration fra årets gang i naturen – f.eks. snefald og frugthøst (Richards 1998, Zerubavel 1977).

Mere kompliceret var det dog, at man også erstattede de gamle tidsangivelser inden for døgnnet. Et nyt revolutionært døgn bestod af ti decimaltimer, der igen bestod af 100 decimalminutter eller 10 000 decimalsekunder. Reformene blev aldrig populære i befolkningens brede lag. Det siger næsten sig selv, at en hviledag hver tiende dag i stedet for som tidligere hver syvende vakte protester. Samtidig gav reformerne problemer ved samkvem med det øvrige Europa. Det første af de revolutionære tidstiltag, der blev afskaffet var døgnets opdeling i decimaltimer i 1795. Men i 1805 blev også de øvrige reformer annulleret, og Frankrig vendte tilbage til den gregorianske kalender fra 1806 (Richards 1998: 276).

Den røde kalender

De franske revolutionære valgte at starte deres tidsregning med revolutionsdagen den 22. september 1792, som samtidig var efterårsjævndøgn. I modsætning hertil valgte de sovjetiske kolleger at holde fast i 1. januar som årets begyndelse. Men ligesom efter den franske revolution valgte også bolsjevikkerne, at bruge revolutionen som et nyt år nul. Ikke sådan at forstå at den eksisterende tidsregning efter Kristi fødsel blev afskaffet, men de to systemer fungerede så at sige parallelt. I 1930 vedtog den centrale ledelse i fagforeningerne f.eks. en resolution om en ny tidsregning. Fremover skulle tidernes begyndelse være den 7. november 1917, altså oktoberrevolutionen. På en afrivningskalender fra 1937 er årstallet skrevet med tal, mens det samtidig er anført, at vi befinder os i det enogtyvende år efter den socialistiske revolution (Romanova 2002, *Oktjabr* 1937).

Umiddelbart efter oktoberrevolutionen blev der også rejst forslag om at indføre den franske tidagesuge i Rusland, men det blev dog ikke til noget. I stedet koncentrerede man sig fra sovjetisk side

om at indstifte et sæt nye festdage eller rettere en ny sovjetisk kalender, som skulle erstatte de gamle helligdage. Som det var tilfældet med mange andre fænomener i de første turbulente revolutionsår, var der også med hensyn til hvad, der skulle markeres som en festdag og ikke mindst hvordan, en del regionale forskelle. De vigtigste sovjetiske festdage var fra begyndelsen 1. maj samt «festdagen over alle festdage» (*prazdnik prazdnikov*), nemlig årsdagen for oktoberrevolutionen den 7. november. Disse to festdage blev markeret overalt, men især i starten var der store forskelle på, hvordan og hvor længe man fejrede de to festdage i de forskellige dele af Rusland. Højtidelighederne i anledning af årsdagen for oktoberrevolutionen varede eksempelvis mellem halvanden dag og tre og en halv dag (Polisjtjuk 1987).

Samtidig lader det til, at sovjetmagten i den første fase var parat til at tolerere en form for sameksistens mellem den røde kalender og de religiøse højtider – selvfølgelig ud fra en forventning om at religionens dage under alle omstændigheder var talte. Målet med den nye røde kalender var at give befolkningen et alternativ til den ortodokse kalender. Således blev årsdagen for oktoberrevolutionen i de officielle medier sammenlignet med den ortodokse kirkes påskehøjtidlighed, dog med den forskel, at årsdagen for oktoberrevolutionen var en «revolutionær, proletarisk og rød påske» (Polisjtjuk 1987). Andre steder tales der om «antipåske» og «antijul» (Rolf 2000: 452). I samme ånd forordnede fagforeningernes plenum i begyndelsen af 1919, at de fem vigtigste helligdage i den ortodokse kirke var fridage, men dog ikke deciderede festdage; dermed blev der heller ikke udbetalt løn for disse.

Allerede inden dette, nemlig i december 1918, var den røde kalender blevet ophøjet til lov. I henhold hertil blev en række dage udråbt til helligdage «viet til mindet om historiske og samfundsmæssige begivenheder» (Polisjtjuk 1987). Det drejede sig om 1. januar (Nytår), 22. januar (Årsdagen for Den blodige Søndag 9. januar 1905), 12. marts (Årsdagen for tsarstyrets fald), 18. marts (Pari-serkommunens dag), 1. maj (Arbejdernes internationale kampdag) samt den 7. november (Årsdagen for oktoberrevolutionen) (*ibid.*)

Kulturrevolution

Livet var ingeniunde let i mellemkrigstidens Sovjetunionen, hverken for bønder eller arbejdere. Borgerkrigens rædsler var blevet afløst af relativt smult vand under NEP, den ny økonomiske politik, midt i 1920erne. Men størsteparten af den sovjetiske befolkning, især på

landet, havde meget lidt at være sovjetmagten taknemmelig for i 1920erne. Det betød også, at det var svært at mobilisere mere end i bedste fald lunken opbakning til de officielle festdage. De gamle helligdage og højtider viste sig at være ganske sejllivede. Befolkningen erstattede ikke uden videre de gamle ritualer og mærkedage med de nye proletariske alternativer. Oplysning og opdragelse var ikke tilstrækkeligt til at de religiøse fordomme visnede bort (Rolf 2000: 459–67).

Med Josef Stalins overtagelse og konsolidering af magten var pusterummet forbi, og bolsjevikkerne var atter parat til dristige samfundseksperimenter på den sovjetiske befolknings bekostning. Den første femårsplan blev introduceret i 1928 og havde til formål at gennemtvinge en hurtig industrialisering. De nødvendige investeringer skulle komme fra befolkningen, som måtte spænde livremmen ind. I perioder herskede der krigslignende tilstande mellem bondebefolkningen og regimet, men også bybefolkningen blev ramt. De katastrofale konsekvenser af tvangskollektiviseringen af landbruget er velkendte, men også bybefolkningen led store afsavn. Arbejdernes levestandard halveredes i perioden 1928–33. Samtidig med den første femårsplan 1928–32 iværksattes også en kulturrevolution. Eftersom oplysningstiltagene ikke havde vist sig tilstrækkelige var myndighederne nu parat til at tage barskere midler i brug, især imod «religiøse levn». De sovjetiske myndigheder kastede sig dermed ud i et målrettet forsøg på at erobre selve tiden – eller rettere, opfattelsen af tiden (Hanson 1997: 234, Rolf 2000: 449 ff).

Med kulturrevolutionen blev fremmødet til de officielle festdage den vigtigste målestok for, hvor succesfuldt socialiseringen af sovjetborgerne var forløbet. Tidligere havde der været en vis overbærenhed i forhold til befolkningens opbakning bag religiøse festdage, som af myndighederne blev bortforklaret med befolkningens tilbagestående og mangel på oplysning. Med kulturrevolutionens komme blev imidlertid markering af f.eks. påske nu set som direkte illoyalt over for sovjetmagten (Rolf 2000: 453).

Agitatorerne havde hele tiden betragtet de sovjetiske mærkedage som en slags modforanstaltninger til de religiøse højtider. I et forsøg på at underminere kirkens opbakning yderligere introducerede myndighederne i 1929 en række nye festdage, blandt andet Høstens og kollektiviseringens dag (*Den' urozjaja i kollektivizatsii*) (Rolf 2000: 447). Ligesom med religiøse højtider såsom jul, hvor juletræet blev forvandlet til et sekulariseret nytårstræ, gjorde man fra myndighedernes side også her brug af eksisterende religiøse

øs symbolik. Høstens og kollektiviseringens dag blev berammet til den 14. oktober, og faldt dermed sammen med den ortodokse helligdag *pokrov*. Samtidig gjorde myndighederne brug af ritualer fra den religiøse fejring af høsten, som blev syntetiseret til fejringen af den officielle Høstens dag. Det drejede sig blandt andet om det første neg, der traditionelt blev pyntet. I den sovjetiske udgave af ritualet blev neget smykket med et rødt flag (*ibid.*: 453).

Især i de år, hvor påsken faldt sammen med 1. maj trådte konflikten mellem stat og kirke tydeligt frem. Det skete f.eks. i 1937, hvor agitatorerne selv i Leningrad havde store problemer med at overtale arbejderne til at møde op til den officielle festdag i stedet for at gå i kirke. Ikke mindst vakte det stor forargelse blandt arbejderne, at de selv skulle betale for at komme med i teatret den 2. maj. At gå i kirke var gratis, og musikken var bedre, som de utilfredse arbejdere påpegede (Davies 1997: 76). Den røde kalenders festdage viste sig at være utilstrækkeligt til at rive befolkningens brede lag ud af kirkens og traditionens klør. Der skulle andet og mere til.

Ugens fem dage

Bolsjevikkerne var generelt fascinerede af de muligheder som ny teknologi og nye organisationsmetoder rummede. Lenin var f.eks. inspireret af Frederick Taylors tidsstudier og Henry Fords samlebåndsproduktion (Foss 2004, Brooks 2000). Tidens officielle løsen var entusiasme – alt var muligt gennem en stålsat viljestyrke og hårdt arbejde. Med introduktionen af planøkonomien var tiden moden til også at ændre tidsregningen, for at omskabe staten til en effektiv maskine, hvor ikke et øjeblik gik til spille.

Som allerede nævnt valgte de sovjetiske revolutionære i første omgang ikke at følge i de franske forbilleders fodspor i forhold til at ændre ugen. På Den 5. Sovjetkongres i 1929 præsenterede ingeniøren Jurij Larin imidlertid et forslag om at indføre en femdagesuge (*pjatiletnevka*), i stedet for den gamle syvdagesuge. Den gik også under navnet *nepreryvka*, som ordret betyder den uafbrudte arbejdsuge. I første omgang var der ikke mange på kongressen som hæftede sig ved Larins forslag, men efterfølgende lykkedes det at vinde Josef Stalin for ideen. Og allerede i juni var den sovjetiske presse fuld af ros om det nye tiltag. Den 26. august samme år besluttede Folkekommissærernes Råd at indføre femdagesugen, som skulle træde i kraft den 1. oktober samme år (Richards 1998).

Den nye arbejdsuge skulle være forskudt for forskellige grupper af arbejdere. En femtedel af industriarbejderne startede såle-

des deres arbejdsuge den første dag, den næste femtedel på andendagen og så fremdeles. Tilsvarende blev den femte dag i cyklussen, hviledagen, forskudt. Rationalet for denne ordning var i første omgang at sikre en mere effektiv udnyttelse af produktionsanlæggene. Takket være spredningen af fridage på de forskellige grupper, var produktionen nu i gang 360 dage om året i stedet for som hidtil 300 dage. Man regnede optimistisk med en produktionsgevinst på op imod 20 procent. Fordelen ved nepreryvka var, at den enkelte arbejders arbejdstid ikke blev øget. Tværtimod viste statistikken, at den enkelte arbejders arbejdstid ville falde med 1,5 procent. Året bestod nu af 73 uger á 5 dage og 12 måneder á 6 uger (Schwarz 1951: 270 ff).

Dagene i den nye femdagesuge beholdt navnene fra de første fem dage i den oprindelige uge. En unavngiven partidigter lod sin begejstring komme til udtryk på denne måde:

Utopien er blevet virkelighed! Den «uafbrudte arbejdsuge» har katapulteret os ud af den traditionelle kalenders lænestol. Efter afskaffelsen af søndagen – dette symbol for søvndrukkent spild af kræfter – er landet nu blevet hensat i en tilstand af permanent anspændelse (Stricker 1999).

Systemet blev først indført på fabrikker, i miner og på kollektivbrug. Oprindeligt var det kun meningen, at nepreryvka skulle gælde i industrien. Men allerede den 26. august 1930 blev der udsendt et direktiv, som stipulerede udbredelsen af nepreryvka til blandt andet forretninger og offentlige kontorer. Medarbejderne blev inddelt i fem grupper, og hver gruppe fik så tildelt en fridag. Desuden var der enkelte brancher, som fik tildelt sin egen fridag. Eksempelvis lå byggebranchen stille om mandagen, træindustrien holdt fri om tirsdagen, og de ansatte inden for handel havde onsdag fri. Der blev samtidig truffet særlige skifteholdsregler for forvaltning og landbrug. Kun skoler og uddannelsesinstitutioner fulgte stadig syvdagesugen og havde landsdækkende ferie- og fridage. Sommeren 1930 fremkom der forslag om at give de nye ugedage navne. Blandt forslagene var Marx, Lenin og Komintern (Stricker 1999, Romanova 2002). Det blev dog aldrig til noget, så befolkningen blev forskånet for ytringer som «Vi ses på Lenin» og «Trappen skal vaskes hver anden Komintern». Eller en talemåde som «Ikke før der er to Marx'er i en uge!»

I praksis foregik indførelsen af femdagesugen ved hjælp af farvekode. Hver enkelt gruppe eller erhverv fik tildelt seddel med en

farve, som passede til den pågældende fridag i den nye kalender. Farverne var gul, orange, rød, lilla og grøn (Richards 1998), mens en håndfuld fælles fridage underligt nok blev kaldt hvide. Allerede i marts 1930 var 60 procent af den sovjetiske arbejderklasse ifølge officielle tal beskæftiget efter den uafbrudte arbejdsuge, og inden for sværindustrien lå tallet på over 70 procent (Riller 2004). I oktober nåede den uafbrudte arbejdsuge sit højdepunkt med udbredelse blandt 73 procent af arbejderne. Også dette område af sovjetisk økonomi var imidlertid præget af en del overrapportering – en del virksomhedsledere hævdede formentlig at have indført den uafbrudte arbejdsuge, men kørte videre efter den gamle syvdagesuge af hensyn til produktionen (Foss 2004).

I den politiske ledelse var imidlertid ideen om den uafbrudte arbejdsuge så populær, at det i juni 1930 blev besluttet at hele industrien skulle overgå til nepreryvka i løbet af 1930–31. Kun tekstilindustrien blev undtaget, da man på grund af råvaremangel alligevel ikke ville kunne udnytte produktionsapparatet på fuld tid (Schwarz 1951: 269 ff).

Problemer med nepreryvka

Selv om den uafbrudte arbejdsuge på papiret lovede godt for effektiviteten og dermed også for udnyttelsen af produktionsanlæggene, viste systemet sig at være problematisk i praksis. For det første var det et logistisk mareridt, at få kabalen til at gå op i forhold til rotationsordninger og skift. For det andet skabte det en del forvirring, at flere kalendere fungerede sideløbende, da skolerne som nævnt fortsatte efter syvdagesugen. Det samme gjaldt for en række brancher og funktioner, f.eks. for sæsonarbejde og i byggebranchen (Schwarz 1951: 270 ff).

De steder, hvor de enkelte medarbejdere havde fri forskudt, opstod der problemer med koordinering og samarbejde. Eftersom afdelingschefen havde fri mandag, sekretæren tirsdag og så fremdeles, var det umuligt at arrangere møder, hvor alle ansatte var tilstede. Samtidig var der også problemer med samarbejde mellem forskellige brancher, eftersom også de kunne have forskudte fridage (Riller 2004, Stricker 1999).

Produktionsanlæggene blev bemanded hver dag, og mange steder opererede man oven i købet med skifteholdsdrift, så produktionen kunne fortsætte døgnet rundt. Men nepreryvka, der bogstaveligt var en uafbrudt arbejdsuge, udelukkede også løbende vedligeholdelse og reparationer af anlæggene. Hvor det var nødvendigt re-

gelmæssigt at standse produktionen af hensyn til vedligeholdelse, var der dog mulighed for at dispensere fra reglerne. Disse virksomheder skulle i stedet indrettes efter en seks- eller syvdages turnus med henholdsvis fem eller seks arbejdsdage (Schwarz 1951: 271).

Det bidrog desuden til forvirringen, at det på mange virksomheder kun var en del af produktionen, der overgik til det nye system. Der var i reglerne om nepreryvka indbygget en del elasticitet i forhold til, hvordan arbejdet på den enkelte virksomhed skulle tilrettelægges. Reglerne rummede nemlig ikke krav om, at femdagesrytmen skulle opretholdes i praksis. Det var i orden at afvige fra femdagesystemet, hvis blot arbejds- og fritid blev udlignet over f.eks. en måned. En del af arbejdsstyrken fortsatte dermed efter den afbrudte arbejdsuge, altså den gamle syvdagesuge. Nogle fabrikker opererede oven i købet med fem-, seks- og syvdageskift samtidig. Enkelte steder kom det til at betyde, at arbejderne slet ikke fik nogen fridage (Foss 2004: 47, Schwarz 1951: 271).

Det var et enormt arbejde at koordinere de forskellige skemaer og arbejdsplaner. Allerede december 1929 gjorde Folkekommissariatet for Arbejde status over, hvordan skifteholdsarbejdet udviklede sig i praksis. Der sås skift på mellem fire og 37 dage. Antallet af arbejdsdage uden fridage svingede mellem fire og 30. Fritid om ugen lå mellem 24 og 84 timer. Hyppigt havde arbejderne under otte timers hvile mellem to skift. På nogle virksomheder med nepreryvka arbejdedes 30 dage og nogle gange 30 nætter i træk for så at få fri syv dage i træk (Schwarz 1951: 271).

På papiret indebar nepreryvka en betragtelig effektivitetsgevinst i og med at produktionsanlæggene blev udnyttet mere effektivt. En succesfuld indførelse af nepreryvka krævede dog et økonomisk system, som var tilstrækkelig velfungerende og fleksibelt til at løse de organisatoriske problemer som fulgte i kølvandet på det nye og komplicerede system. Det var ikke tilfældet med det sovjetiske system. Det øverste økonomiske Råd (VSNKh) gjorde sommeren 1930 status over nepreryvka i industrien. I en artikel i tidsskriftet *Za industrializatsiju* (For industrialiseringen) blev det slået fast, at virksomhederne ikke havde været tilstrækkelig forberedt på at udnytte det økonomiske vækstpotentiale ved nepreryvka. I parentes bemærket var det måske også lidt meget at forlange, den korte tid fra beslutningen til implementeringen taget i betragtning. Men under alle omstændigheder gik den konkrete kritik på, at tidlige erfaringer med indførelsen af nepreryvka ikke var blevet udnyttet på de virksomheder, som indførte systemet senere. Der var heller ikke nogen systematiske bestræbelser på at koncentrere indsatsen på de

bedste produktionsanlæg, hvor gevinsten kunne have været størst (Schwarz 1951: 272 ff).

Efterhånden som forvirringen tiltog på direktionsgangene, de forventede økonomiske resultater udeblev, og den folkelige modstand voksede smuldrede også den administrative opbakning til nepreryvka. Stadig flere virksomheder og brancher gik væk fra nepreryvka, tilsyneladende uden at den politiske ledelse straffede dette. Udbredelsen af nepreryvka toppede som før nævnt efteråret 1930, hvor 73 procent var beskæftiget efter den nye uge. Den 1. januar var andelen faldet til 68,5 procent, og derefter gik det hurtigt tilbage (Schwarz 1951: 274).

En analyse offentliggjort af Folkekommissariatet for Arbejde februar 1931 gik et skridt videre end kritikken af virksomhedernes implementering af nepreryvka fra sommeren 1930. Det oprindelige formål havde ikke været, at selve virksomhederne skulle være i gang døgnet rundt alle ugens dage, hed det. Målet havde været at udnytte maskinerne mere effektivt og sikre, at de blev anvendt så stor en del af tiden som muligt. Mange steder kunne kun en lille andel af arbejdsstyrken betjene bestemte maskiner, som derfor stod stille, når de havde fri. Statistisk gav det sig til udtryk i et misforhold mellem andelen af arbejdere beskæftiget efter nepreryvka, som var høj, og den uafbrudte udnyttelse af produktionsmaskineriet, som var lav. Som eksempel blev nævnt en jernbanevognsfabrik, hvor 95 procent af arbejderne fulgte nepreryvka, men kun 16 procent af maskineriet var uafbrudt i funktion (Schwarz 1951: 274 ff).

Seksdagesugen

Efterhånden som problemerne i forbindelse med nepreryvka tårnede sig op, valgte Stalin en retræte. I en tale holdt den 23. juni 1931 om landets økonomiske situation, fordømte generalsekretæren nepreryvka. Stalin opregnede en lang række problemer, som nepreryvka havde forårsaget. Det værste var, at arbejdet var blevet upersonligt (*obezlitjka*). Virksomhederne havde ikke sørget for at sammensætte de enkelte skiftehold, så den nødvendige ekspertise var til stede. Det blev heller ikke fastslået, hvem der havde ansvaret for de enkelte opgaver. I det hele taget havde nepreryvka betydet, at ingen følte ansvar over for produktionen (Schwarz 1951: 274 ff, *Pravda* 5. juli 1931). At de utilsigtede konsekvenser ved nepreryvka langt henad vejen var resultatet af det politiske pres for at implementere nepreryvka for hurtigt, var så en anden sag.

Allerede inden da var nepreryvka blevet afskaffet på et af den

sovjetiske industris flagskibe, nemlig Stalingrad Traktorfabrikken, som var blandt de største og mest veludstyrede i Sovjetunionen. Det var netop den type af fabrik, hvor nepreryvka ville kunne give de største effektiviseringsgevinster, jævnfør VSNKh's klagesang fra sommeren 1930. Derfor sprang beslutningen da også så meget mere i øjnene. Begrundelsen der blev givet var, at de konstant skiftende arbejdstider og dermed også opgaver havde ødelagt arbejdernes ansvar for redskaber og maskiner. Drejebænkene var blevet alles – og i praksis ingens – ansvar (Schwarz 1951: 274 ff).

Afskaffelsen af nepreryvka var på mange måder i tidens ånd. Den første femårsplan kan sammenfattes under slagordet «Teknologien løser alt!» (*Tekhnika resjæjet vsjo!*). Men som det sås i analysen fra Folkekommissariatet for Arbejde fra februar 1931 flyttede fokus efterhånden til de enkelte arbejdere og deres kvalifikationer. Den anden femårsplan kan tilsvarende sammenfattes under det nye slagord «Kadrerne løser alt!» (*Kadry resjajut vsjo!*).

Nepreryvka blev kort efter Stalins tale erstattet af seksdagesugen, *sjestidnevka*, med virkning fra den 1. december 1931. Sideløbende hermed fungerede syvdagesugen stadig inden for uddannelsessektoren, den offentlige administration og andre udvalgte brancher. Sjestidnevka rettede sig ligesom nepreryvka primært mod produktionen. Men den nye arbejdsuge var dog vigtig nok til at der blev lavet afrivningskalendere, hvor det i stedet for ugedagene mandag–søndag blev anført, at det f.eks. var sjestidnevkas sjette dag (*Ok-tjabr* 1937: 1).

I seksdagesugen blev fem arbejdsdage efterfulgt af en fridag. For flertallet var der ikke længere tale om et forskudt system, så sjattedagen var en universel fridag. I 1935 fulgte kun 26 procent af arbejderne et forskudt skema. Fridagene faldt den 6., 12., 18., 24. og 30. i hver måned. Den seksdages arbejdsuge indebar, at et arbejdsår bestod af knap 61 arbejdsuger, og at arbejds måneder havde 5 uger á 6 dage (Foss 2004: 47). I modsætning til introduktionen af nepreryvka, som havde fået stor opmærksomhed i medierne, blev den nye sjestidnevka så at sige listet ind ad bagvejen. Ud over hensigtserklæringen i Stalins tale den 23. juni om at erstatte nepreryvka med en seksdagesuge blev ændringen præsenteret i et interview med Folkekommissæren for Arbejde A. M. Tsikhon (Schwarz 1951: 276).

Heller ikke seksdagesugen nød nogen større popularitet i befolkningen. Allerede i 1933 blev seksdagesugen afskaffet på landet (Stricker 2004). Det skete formentlig i erkendelse af, at sovjetmagten alligevel var ude af stand til at gennemtvinge seksdagesugen blandt landbefolkningen. Den 26. juni 1940 blev seksdagesugen

afskaffet også i industrien og den traditionelle syvdagesuge blev genindført som arbejdsuge.

Væk med søndag og sabbat

En sidegevinst ved både fem- og seksdagesugen var, at søndagen såvel som den jødiske sabbat forsvandt. Under femdagesugen ville der på enhver given søndag være 80 procent af arbejdsstyrken på arbejde – og dermed ude af kirkerne. Rationalet var det samme, som lå bag kalenderreformerne efter den franske revolution: Ingen søndag – ingen religionsudøvelse. Indførelsen af femdagesugen faldt sammen med en generel skærpelse af kursen overfor religion. Jemeljan Jarovslavskij, som havde organiseret antireligiøse tiltag igennem 1920'erne, vurderede, at nepreryvka ville være et ødelæggende slag imod religionen (Stricker 2004). Samtidig priste *Pravda* nepreryvka som et slag mod træghed, mod de religiøse fordomme og mod den traditionelle søndagsdruk (Riller 2004). Også den nye sjestidnevka ville være et slag mod kirken og søndagen. Statistisk ville den fælles fridag i seksdagesugen kun falde på en søndag hver 42. dag, eller hver sytten søndag.

Femdagesugen var også et slag imod en anden institution, som bolsjevikkerne betragtede med mistro, nemlig familien. Da nepreryvka blev indført, indskærpedes det over for virksomhederne, at de havde pligt til at tage hensyn til familieforhold. Målet var at sikre familiemedlemmer samme «ugentlige» fridag. I praksis var det dog næsten umuligt at tage den slags hensyn i betragtning af det generelle kaos, der herskede i forbindelse med skemalægningen (Schwarz 1951: 273). Så selv om arbejderne på papiret fik kortere arbejdstid med indførelsen af nepreryvka blev systemet langt fra opfattet som en forbedring. «Hvad skal vi med mere fritid, når vores koner er på fabrikken, børnene i skole, og ingen har fri til at kunne besøge os!», lød klagerne. I større familiesammenhænge, altså mellem fætre og kusiner, onkler og tanter, var det stort set umuligt at sikre samtidig fritid. Det betød, at traditionelle søndagsmiddage blev praktisk taget umulige at gennemføre. Ifølge Lenins enke, Nadezjda Krupskaja, var afskaffelsen af søndagsmiddagen i familiens skød dog i sig selv grund nok til at indføre den nye ordning (Richards 1998: 278).

At den sovjetiske ledelse i 1940 valgte at genindføre syvdagesugen afspejlede både de skuffede forventninger til en bedre udnyttelse af produktionsmidlerne og den folkelige modstand. Men samtidig kan den retræte som genindførelsen af syvdagesugen inddraget ses som en generel opblødning i forhold til befolkningen. Det

er nærliggende at se genindførelsen af syvdagesugen som en delvis rehabilitering eller snarere en våbenhvile med familien og kirken. Opgivelsen af nepreryvka allerede i 1931 kan ses i lyset af den renæssance, som familien fik fra denne periode (Papernyj 1996). Med hensyn til religionen vurderer blandt andre Stephen E. Hanson, at afskaffelsen af sjestidnevka i 1940 skyldtes Stalins ønske om en tilnærmelse med den russisk-ortodokse kirke (Hanson 1997: 235)

Konklusion

Med hensyn til de bolsjevikiske bestræbelser på at skabe en ny uge, kan det med god ret indvendes, at syvdagesugen altid eksisterede, og at de nye «uger» kun var arbejdsuger. Men som vist ovenfor tyder flere ting på, at den politiske ledelse nærede ambitioner om helt og holdent at erstatte syvdagesugen med femdagesugen. Krupskaja var formentlig ikke den eneste bolsjevik, der hilste en fuldstændig afskaffelse af lørdag og søndag velkommen.

De bolsjevikiske bestræbelser på at ændre tidsregningen var et angreb på gamle, førrevolutionære værdier. Men ifølge Malte Rolf var det langt fra nogen effektiv metode til indoktrinering af befolkningen (Rolf 2000: 470). Tværtimod kan man sagtens forestille sig, at mange af de officielle tiltag har været direkte kontraproduktive. Som Richard Stites bemærker: «It is not hard to imagine what peasants in the midst of collectivization (even in a famine year) must have felt about the flying propaganda visits to the fields on May Day at sowing time!» (Stites 2000: 478)

Alligevel ser det ud til, at der efterhånden opstod en vis lydhørhed over for f.eks. de officielle festdage i visse kredse i byerne. Folk begyndte at markere de officielle festdage på samme måde som de havde opfattet de religiøse festdage. Konkret betød det, at de f.eks. gjorde rent derhjemme, lavede god mad og tog pænt tøj på. Når det til trods for at propagandaen i sig selv ikke var særlig succesfuld alligevel endte med, at i hvert fald en del af sovjetborgerne identificerede sig med de nye sovjetiske festdage, skyldes det ifølge Malte Rolf fænomenerne adaption og *mnogoverije* (Rolf 2000: 470–73).

Mnogoverije dækker over en praksis, hvor flere værdisystemer fungerede side om side, f.eks. den russisk-ortodokse kirkes trosætninger og traditionelle, hedenske ritualer. Den officielle sovjetiske kult var blot endnu et værdisystem, og i kraft af mnogoverije var den russiske befolknings forestillingsverden relativt rummelig. De officielle myndigheder kunne kun delvist kontrollere indholdet

af de officielle festdage. Uanset hvor højt der blev prædikeret ædruelighed, benyttede befolkningen alligevel lejligheden til at drikke vodka. Og netop det, at befolkningen var i stand til at sætte sit aftryk på festdagene og give dem et menneskeligt ansigt, resulterede i, at regimets mærkedage – omend i udvandet form – efterhånden blev folkeeje. Det var selvfølgelig en langvarig proces og ikke alle elementer var spiselige. For eksempel blev Høstens dag ignoreret fuldstændigt i landsbyerne. Og i 1932 tog myndighederne konsekvensen af landbefolkningens manglende opbakning, da den næsthelligste mærkedag i den sovjetiske kalender, 1. maj, blev gjort til almindelig arbejdsdag på landet (Rolf 2000: 461).

Også eksperimenterne med andre arbejdsuger viste sig sårbare over for folkelig modstand. Den vigtigste årsag til uviljen imod nepreryvka var at det vanskeliggjorde familieliv. Familien viste sig dermed at være en mere sejlivet institution, end bolsjevikkerne måske havde forventet. En anden kilde til utilfredshed med nepreryvka såvel som sjestidnevka var, at de karambolerede med religiøse mærkedage. Også religionen viste sig således at være mere sejlivet end bolsjevikkerne forventede. Både forløbet omkring genetableringen af syvdagesugen og genvordighederne med at skabe opbakning bag den røde kalenders mærkedage illustrerer, at der også på dette område var grænser for, hvor vidt det sovjetiske samfund kunne forandres fra oven.

Litteratur

- Brooks, Jeffrey (2000) *Thank You, Comrad Stalin! Soviet Public Culture from Revolution to Cold War*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Davies, Sarah (1997) *Popular Opinion in Stalin's Russia. Terror, Propaganda and Dissent, 1934–1941*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foss, Clive (2004) Stalin's Topsy-Turvy Work Week. *History Today* 54 (9): 46–47.
- Hanson, Stephen E. (1996) *Time and Revolution. Marxism and the Design of Soviet Institutions*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.
- Hoffmann, Peter (1986) Zeitrechnung und Kalender in der Geschichte Russlands und der UdSSR. *Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas* nr. 30: 235–40.
- Oktjabr* (1937) (12): 1.
- Papernyj, Vladimir (1996) *Kultura dva*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije.
- Polisjtjuk, N. S. (1987) U istokov sovetskikh prazdnikov. *Sovjetskaja etnografija* (6): 3–15.
- Richards, E. G. (1998) *Mapping Time. The Calendar and its History*. Oxford: Oxford University Press.
- Riller, Schanett (2004) In der Sowjetunion wird die ununterbrochene Produktionswoche eingeführt. *DeutschlandRadio Berlin* 26. august (www.dradio.de/dlr/sendungen/kalender/295909/).
- Rolf, Malte (2000) Constructing a Soviet Time: Bolshevik Festivals and Their Rituals during the First Five-Year Plan. A Study of the Central Black Earth Region. *Kritika* 1 (3): 447–73.
- Romanova, T. B. (2002) *Khronika Rossii XX vek*. Moskva: Slovo.
- Schwarz, Solomon M. (1951) *Labor in the Soviet Union*. New York, NY: Prager.
- Stites, Richard (2000) Festivals of Collusion? Provincial Days in the 1930s. *Kritika* 1 (3): 475–79.
- Stricker, Gert (1999) Verschwendung der Kräfte: der Sonntag. *Kirchenzeitung der diözese Linz* 24. august (<http://www.dioezese-linz.at/kirchenzeitung/asp/view.asp?ID=3413>).
- Zerubavel, Eviatar (1977) The French Republican Calendar: A Case Study in the Sociology of Time. *American Sociological Review* 42 (6): 868–77.

Internasjonalt masterkurs:

Russisk politikk og institusjoner i et sammenlignende perspektiv

MGIMO-universitetet, Moskva, 28. mars–14. mai 2005.

Kurset vil gi en introduksjon til moderne russisk politikk og politiske institusjoner, samt et bredt innblikk i den historiske utviklingen fra tidlige perioder og opp gjennom sovjettiden med vekt på viktige trekk ved overgangen til demokrati. Mange aspekter ved russisk politikk vil bli analysert av russiske eksperter: økonomisk omforming, regionalpolitikk, medias ytringsfrihet, utenrikspolitikk, sosialpolitikk, lokalpolitikk i Moskva, forsvarspolitikk og krigen i Tsjetsjenia, religions- og kulturpolitikk osv. Det vil også bli ekskursjoner til myndighetene, partier og forskningsstiftelser i Moskva.

Det vil bli gitt språkkurs i russisk hver kveld. Studentene vil bli delt inn i grupper på bakgrunn av deres tidligere russiskkunnskaper.

Det syv uker lange kurset gir 15 studiepoeng målt etter Bologna-standarden. Studentene vil bli innrullert på MGIMO-universitetet og vil bo på universitetets internat.

Søknadsfrist: 31. desember 2004

Forelesninger og seminarer vil foregå fra mandag til fredag hver uke. Ekskursjoner og kulturelle besøk vil hovedsakelig foregå på kveldstid. Studentene skal skrive en oppgave (på engelsk – 15 til 25 sider) og bestå en heldags skriftlig eksamen på kursets siste dag. Karakterer, A til F, blir gitt etter internasjonale standarder.

For mer informasjon om kurset og om søknadsprosedyrer, kontakt professor Stein Uglevik Larsen, Institutt for sammenlignende politikk, Universitetet i Bergen, telefon: +47 55 58 21 12, e-postadresse: stein.larsen@isp.uib.no, eller ta direkte kontakt med professorene Andrej Melville (Melville@migimo.ru) og Mikhail Ilyin (ilyin@polistud.ru).

Du finner også mer informasjon på internettsidene www.mgimo.ru eller Institutt for sammenlignende politikk, UiB, www.uib.no.

Elitkontinuitet i Rysslands regioner

Peter J. Söderlund
pol.lic. i statskunskap,
Samhällsvetenskapliga
institutionen,
Åbo Akademi

Intresset har en längre tid riktats mot betydelsen av regionala politiska eliter med hänseende till demokratins utveckling i Ryssland efter Sovjetunionens fall (Hughes 1997, Melvin 1998, Gel'man 1999, Ross 2002). Problemet är dock att de regionala eliterna överlag inte kan sägas ha levt upp till sådana förväntningar om man sätter likhets-tecken mellan demokrati och elitcirkulation. För det första blev det inte något omfattande elitskifte i och med att nya politiska institutioner skapades på regional nivå i början på 1990-talet. Tvärtom kom majoriteten av de exekutiva och legislativa organen ute i regionerna att ledas av personer som under sovjettiden hade innehaft toppositioner inom administrationen och det kommunistiska partiet på regional nivå (Kryshantovskaya & White 1996, White & Kryshantovskaya 1998, Lane & Ross 1999, Hughes 1997, Rigby 2001). För det andra, även om det under årens lopp skett en viss omsättning bland de vanligen mycket betydelsefulla och mäktiga regionala presidenterna och guvernörerna, har en stor andel av de exekutiva ledarna i de ryska regionerna suttit under lång tid på sina poster.

Tidigare restriktioner som skulle bidra till elitcirkulation slopades temporärt efter beslut från centralt håll år 2001.¹ Så gott som samtliga 89 exekutiva regionala ledare blev då genom en lagändring auktoriserade av centralmakten att ställa upp för omval och förlänga sin ämbets tid från tidigare fastställda två perioder till tre eller fyra: 17 sittande regionala presidenter eller guvernörer tilläts ställa upp

¹ I januari 2001 godkände det ryska parlamentet ett lagförslag om detta som hade tagits upp till behandling i Statsduman (underhuset) året innan. President Vladimir Putin godkände och verkställde lagförslaget i februari samma år. Rysslands författningsdomstol bekräftade den antagna lagen i juni 2002.

för återval med sikte på både en tredje och en fjärde period, medan det för 69 regionala ledare innebar att tre perioder fanns inom räckhåll.

Den federala lagen i fråga gjorde gällande att regionala exekutiva ledare som väljs och tillträder ämbetet efter den 16 oktober 1999 betraktas sitta sin första period. Därmed kvittade det hur länge en person hade suttit på samma post före nämnda datum. Orsaken till att 16 oktober utgör en sorts nollpunkt är att en federal lag som fastställde att regionala exekutiver endast får sitta två perioder och att en period omfattar högst fem år hade trätt i kraft detta datum. Nationella lagstiftare i Statsduman hade ursprungligen ansett att runt tjugo regionala ledare var orättvist behandlade i och med att lagen hade trätt i kraft så sent; de första regionala presidentvalen hade arrangerats så tidigt som 1991, medan den största delen av guvernörerna första gången valdes av folket år 1996. Men i slutändan, efter att ärendet debatterats i parlamentet, kom så gott som samtliga regionala ledare att omfattas av den nya lagen (Malyakin 2002).

Utsikterna för cirkulation bland de politiska eliterna kringskars därmed ytterligare. Man kan fråga sig vad ett sådant beslut kom att innebära för den demokratiska utvecklingen i de ryska regionerna. I denna artikel ämnar jag först föra en diskussion ur en demokratisynvinkel kring nackdelarna med politiska ledare som sitter under lång tid och också är ohotade i val. Huvudsyftet är sedan att utröna och återge hur det gått i praktiken, det vill säga hur stor del av de exekutiva regionala ledarna i Ryssland som har lyckats utnyttja den nya lagen, genom att kartlägga utgången av de val som hållits mellan januari 2001 och mars 2004. Vidare ämnar jag uppmärksamma graden av konkurrens genom årens lopp – det vill säga i vilken utsträckning de sittande regionala ledarna har stött på starka utmanare i samband med val. Mot bakgrund av detta vill jag så avslutningsvis diskutera demokratins villkor på regional nivå i dagens Ryssland.

Vikten av ledarskaps-cirkulation i demokratiska politiska system

Vilfredo Pareto (1935) och Gaetano Mosca (1939) banade väg för studiet av styrande eliter och elitcirkulation. Begreppet elitcirkulation har sedan dess diskuterats av exempelvis Michels (1968), Schumpeter (1951), Mills (1956), Bottomore (1964) och Parry (1969). Man kan särskilja två grundläggande typer av omsättning av eliter: cirkulationen av individuella ledare och cirkulationen av elitgrupper (Bottomore 1964: 48–49). I denna studie ligger fokus

på individuella politiska ledare och kontinuitet med avseende på tid vid makten. Därför hänförs sig begreppet elitcirkulation i fortsättningen till huruvida enskilda exekutiva ledare blir utbytt i samband med val.

Genom att följa principen om elitcirkulation strävar man efter att förhindra uppkomsten av ledarmonopol. När individuella politiska ledare sitter väldigt många år vid makten inverkar det enligt Robert Michels menligt på den demokratiska utvecklingen: «The longer the tenure of office, the greater becomes the influence of the leader over the masses and the greater therefore his independence. Consequently a frequent repetition of elections is an elementary precaution on the part of democracy against the virus of oligarchy» (Michels 1968: 120). Demokratiseringen av tidigare auktoritära politiska system är betydligt vanskeligare att genomföra om det inte sker något ombyte i det politiska toppskiktet: «The longer a leader has been in power, the more personalized the regime is, and thus the harder it will be to institutionalize democratic procedures» (van de Walle 2002: 76).

Jan-Erik Lane och Svante Ersson (1994: 173) har undersökt hur beständiga exekutiva ledare varit i länder runt om i världen. Det empiriska materialet visar klart och tydligt att demokratiska stater utmärks av en större omsättning av politiska ledare: «The institutions or rules of the game in democracies imply that leaders do change within certain intervals of time, whereas dictatorships place hardly any formal limit on the time-span of rulers» (Lane & Ersson 1994: 176). Också andra forskare har påvisat att autokratiska exekutiva ledare på nationell nivå runt om i världen har tenderat att sitta kvar på sina poster betydligt längre än i demokratiska stater (Bueno de Mesquita *et al.* 2003).

I demokratiska samhällen har allmänheten möjlighet att i valbåsen göra sig av med sina politiska ledare om de så önskar. En förutsättning för att ett politiskt system ska betraktas som demokratiskt är att politiska representanter väljs via reglerade, öppna och konkurrensmässiga val (Schumpeter 1957: 269, se också Dahl 1971, Sartori 1987: 152–56). Förekomsten av demokratiska val innebär dock inte automatiskt att stabilitet och kontinuitet i ledarskap elimineras (Mosca 1939: 61). Å ena sidan bidrar vanemässighet hos väljarna och ett instinktivt behov av stabilitet till att politiska ledare de facto förmår sitta kvar under långa perioder (Michels 1968: 120–21). Å andra sidan förekommer politiska system som är präglade av autokrati och oligarki trots närvaron av demokratiska institutioner. Man kan inte garantera elitcirkulation trots att politiska ledare

vid upprepade tillfällen ställer upp i vad som formellt kan liknas vid demokratiska val (*ibid.*). Även Mosca (1939: 410–11) har understrukit att begagnandet av demokratiska och allmänna val inte utesluter autokratiska tendenser inom politiska system. Detta är fallet om ett begränsat antal slutna elitgrupper tävlar om makten sinsemellan. Dessa slutna elitkretsar är endast ute efter att förvärva röster från likgiltiga och oinsatta väljare och valen nyttjas därför som «convenient tools in the hands of little cliques of politicians, who use them to get into power and to remain there as long as possible» (*ibid.*: 430).

Larry Diamond (2002) identifierar en rad länder som varken är utpräglade demokratier eller autokratier. I så kallade pseudodemokratier, hybridregimer eller elektoral autokratier fungerar allmänna val endast som ett instrument i syfte att legitimera ett särskilt parti eller en politisk ledare. Kruxet är att valen inte kan betraktas som öppna, fria och rättvisa; oppositionens partier och kandidater har begränsade möjligheter till att utmana de aktuella makthavarna. Visserligen finns ändå en möjlighet till maktskifte i sådana elektoral autokratier, men «it requires a level of opposition mobilization, unity, skill, and heroism far beyond what would normally be required for victory in a democracy» (Diamond 2002: 24).

Diamond föredrar att urskilja elektoral autokratier genom att syna graden av kontinuitet i ledarskap och konkurrens i politiska val. Dessa brukar betraktas som goda indikatorer på demokrati (se t.ex. Vanhanen 1984). Han menar att höga röstetal för etablerade politiska ledare och många år vid makten betecknar auktoritära och hegemoniska regimer. När är val inte konkurrensbetonade och därmed inte heller meningsfulla? Diamond anser att politiska system är auktoritära då deras exekutiva ledare kammar hem mer än 75 procent av rösterna (Diamond 2002: 29, 32). Steven Levitsky och Lucan A. May (2002: 55) lägger ribban lite lägre och drar gränsen vid 70 procent.

Maktskiften och graden av konkurrens i ryska regionala exekutiva val

I fortsättningen skall vi se på hur situationen är i de ryska regionerna. Hur omfattande är maktskiftena och hur mycket konkurrens har det varit under årens lopp i ryska regionala exekutiva val? Vi inleder med en analys av hur framgångsrika de sittande regionala exekutiva ledarna har varit genom att helt enkelt syna i vilken utsträckning det blev vinst eller förlust i valen mellan januari 2001

Tabell 1. Valframgång för sittande regionala exekutiva ledare 1993–mars 2004*

År	Totala antalet val	Sittande exekutiva ledare deltar		Valsegrar för sittande ledare	
		Antal	%	Antal	%
1993–96	78	74	95	40	54
1997–2000	81	71	88	49	69
2001–03	62	51	82	38	75

*Valen i Tjetjenien år 1995 och 1997 ingår inte i sammanställningen, liksom inte heller de sex val som förklarades ogiltiga 1993 och 1996 (respektive Ingusjien och Tjeljabinsk och Evenkien, Aginska-Burjatien, Krasnodar och Amur).

och mars 2004. Som det påpekades ovan, hade en lagändring antagits 2001 som ledde till att så gott som alla regionala exekutiva ledare tilläts sitta tre eller fyra perioder istället för, som tidigare bestämt, två.

Därefter skall vi se närmare på två grupper av sittande regionala presidenter eller guvernörer: de som hade tillbringat en period vid makten och de som redan hade suttit två

perioder då det drog ihop sig till val efter 2001. Valresultat från 51 av 89 regioner beaktas.² Graden av konkurrens undersöks över tid genom att sammanställa valresultaten från och med 1991. Hänsyn tas endast till valresultaten i den första valomgången.³

Som framgår av tabell 1, var det i snitt drygt fyra av fem regionala ledare (82 procent), som dessförinnan hade fullgjort åtminstone en ämbetsperiod, som ställde upp för omval. Den procentuella andelen är lägre än under de två tidigare fyraårsperioderna. Emellertid bör andelen som kandiderade på nytt betraktas som hög mot den bakgrunden att så gott som alla exekutiver som satt perioden ut också försökte att bli återvalda. Endast en guvernör ansåg sig vara chanslös och ställde därför inte upp för omval (Aleksandr Bokovikov i Evenkien). Vidare var två sittande exekutiva ledare förhindrade från att kandidera på grund av regionala lagar som satte den övre gränsen vid två ämbetsperioder (Vladimir Sergejenko i Kirov och Michail Nikolajev i Sacha). I åtta regioner hade de folkvalda politikererna av olika orsaker (dödsfall, uppsägningar) inte fullföljt sina ämbetsperioder (tre av åtta ställföreträdande regionala ledare ställde emellertid upp och vann).

I tabell 1 kan det utläsas att i snitt lyckades tre av fyra regionala

- 2 Under tidsperioden januari 2001 till mars 2004 har 51 val ordnats där de sittande regionala ledarna ställde upp. I 11 fall lyste de tidigare ämbetsinnehavarna med sin frånvaro. Orsaken till att övriga regioner (Ryssland utgörs ju av 89 regioner) inte inkluderas i denna studie är att dessa arrangerade val år 2000 då den nya lagen ännu inte hade trätt i kraft (nästa uppsättning val ordnas i november och december 2004)
- 3 De allra flesta regionerna i Ryssland tillämpar majoritetsval med en andra valomgång vid behov. För att segra krävs en röstandel som överstiger 50 procent. Om så inte är fallet ordnas en andra och avgörande valomgång dit de två kandidater som erhöill flest röster i första valomgången är kvalificerade. Några regioner tillämpar dock pluralitetsval med endast en valomgång.

ledare bli återvalda mellan januari 2001 och mars 2004. Jämfört med tidigare år är det en hög siffra. Om man tittar på tidigare perioder slås man särskilt av att endast lite mer än hälften fick förnyat förtroende 1993–96. Orsaken till detta är främst att många av de guvernörer som president Boris Jeltsin hade utsett inte lyckades särskilt bra när allmänna val ordnades för första gången i majoriteten av regionerna år 1996. Allmänna val blev nämligen obligatoriska från och med detta år.⁴

Hur har då de mest långvariga och etablerade regionala exekutiva ledarna hävdats i valen?⁵ Intressant nog kan det anmärkas att återvalsprocenten inte varit högre bland dem som hade suttit två perioder som folkvalda ledare jämfört med dem som endast hade suttit en period. Medan 18 av 24 presidenter eller guvernörer fick sitta kvar en tredje period som folkvalda ledare fick 20 av 27 förnyat förtroende av väljarna att fortsätta en andra ämbetsperiod.

De 24 exekutiva ledare som försökte sig på en tredje ämbetsperiod tog sina första valsegrar mellan 1991 och 1996. Man ska dock komma ihåg att flera av dessa innehade de högsta chefsposterna i regionerna redan innan de första allmänna valen till de nyinrättade exekutiva chefsposterna arrangerades och de hade innehaft makten i egenskap av kommunistpartiets partisekreterare i regionerna under sovjettiden.

Hur pass hotade eller ohotade har de varit vid valtillfällena? Omkring hälften av de 24 ämbetsinnehavare som suttit två perioder som folkvalda ledare stötte inte på någon större utmaning i de senaste valen. 11 regionala ledare samlade över två tredjedelar av rösterna i den första valomgången och var överlägsna (se tabell 2). Ytterligare tre stycken samlade över 50 procent, vilket garanterade en valseger redan i den första valomgången. Fyra sittande regionala ledare fick genomlida en andra valomgång innan segern blev klar. Sex sittande presidenter eller guvernörer fick alltså se sig besegrade. Att någon faktiskt förlorade är inte överraskande – även om bedömare har låtit förstå att så är fallet – eftersom de tidigare valen generellt varit mycket jämna och andra kandidater på allvar varit med om att slåss för segern.

Vilka regionala ledare har ställt upp i på förhand oförutsebara val

4 Efter oktober 1993 hade president Boris Jeltsin sett till att han fick rätt att utnämna och avsätta guvernörer i de territoriella administrativa enheter som benämns krajer, oblaster och okruget. Jeltsin kunde dock inte ingripa i de 21 nationella republikerna som själva fick utforma sina politiska system (Sakwa 2002: 133–34).

5 Dagestans Magomedali Magomedov ingår inte i denna skara i och med att republiken som enda ryska region har en indirekt vald president. Magomedov har varit republikens starka man sedan slutet av 1980-talet.

Tabell 2. Röstandelar i första valomgången för 24 sittande regionala ledare som mellan januari 2001 och mars 2004 sökte en tredje ämbetsperiod

Region	Exekutiv ledare	Röstandel i första valomgången		
		Val 1	Val 2	Val 3
	Omvaldes			
<i>Orjol</i>	Jegor Strojev	52,9	95,0	91,5
<i>Kabardinien-Balkarien</i>	Valerij Kokov	39,3	99,4	87,2
<i>Vologda</i>	Vjatjeslav Pozgalev	80,7	83,0	82,9
<i>Tatarstan</i>	Mintimer Sjajmijev	70,6	97,1	79,5
<i>Novgorod</i>	Michail Prusak	56,2	91,6	78,7
<i>Murmansk</i>	Jurij Jevdokimov	20,1	86,7	77,1
<i>Moskva</i>	Jurij Luzjkov	88,5	71,7	74,9
<i>Jaroslavl</i>	Anatolij Lisitsyn	51,8	63,4	74,3
<i>Tomsk</i>	Viktor Kress	52,1	72,9	70,1
<i>Burjatien</i>	Leonid Potapov	46,2	63,3	68,8
<i>Tjita</i>	Ravil Geniatulin	30,8	57,0	68,2
<i>Belgorod</i>	Jevgenij Savtjenko	55,5	53,5	61,2
<i>Omsk</i>	Leonid Polezjajev	59,6	57,0	56,0
<i>Tuva</i>	Sjerig-ool Oorzjak	83,2	70,6	53,5
<i>Kalmuckien</i>	Kirsan Iljumzjinov	65,0	85,1	47,3
<i>Sverdlovsk</i>	Eduard Rossel	26,0	38,8	42,9
<i>Basjkortostan</i>	Murtaza Rachimov	64,0	70,2	42,6
<i>Tjuvasjien</i>	Nikolaj Fjodorov	24,9	56,6	40,7
	Omvaldes inte			
<i>Altaj kraj</i>	Aleksandr Surikov	46,9	77,4	47,5
<i>Komi</i>	Jurij Spiridonov	49,2	57,2	34,9
<i>Rjazan</i>	Vjatjeslav Ljubimov	38,3	40,1	21,1
<i>Archangelsk</i>	Anatolij Jefromov	34,5	49,7	17,5
<i>Tver</i>	Vladimir Platov	50,5	32,4	12,3
<i>Adygej</i>	Aslan Dzjarimov	39,8	57,8	10,2

under årens lopp? Dessa är relativt få till antalet. Eduard Rossel i Sverdlovsk och Nikolaj Fjodorov i Tjuvasjien har alltid stött på hård konkurrens och oftast tvingats gå vidare till en andra valomgång, medan Leonid Polsjajev i Omsk och Jevgenij Savtjenko i Belgorod alltid har lyckats med relativt knapp majoritet sluta som valsegrare i första valomgången. Utvecklingen har gått mot betydligt större konkurrens i republikerna Basjkortostan, Kalmuckien och Tuva i och med valen 2002 och 2003. De bombastiska och inflytelserika presidenterna Murtaza Rachimov, Kirsan Iljumzjinov och Sjerig-ool Oorzjak segrade först efter en andra valomgång eller med en liten majoritet i första valomgången. Trenden har varit den motsatta i Burjatien, Tjita, Tomsk och Jaroslavl: De sittande ledarna har genom åren samlat mer och mer röster och har slutligen kommit upp till mellan 68 och 74 procent av rösterna.

De mest ojämna valen där motkandidaterna inte förmått bjuda

upp till verklig strid finner man i sju regioner. Jurij Luzjkov (Moskva), Jurij Jevdokimov (Murmansk), Michail Prusak (Novgorod), Mintimer Sjamijev (Tatarstan), Vjatjeslav Pozgalev (Vologda), Valerij Kokov (Kabardinien-Balkarien) och Jegor Strojev (Orjol) har fått över 70 procent av rösterna i de två eller tre senaste valen. Visserligen har Jevdikimov, Prusak och Sjamijev upplevt en nedgång i fråga om röster (respektive 9,6 procent, 12,8 procent och 17,6 procent), men de fick ändå mellan 74 och 77 procent av rösterna mellan 2001 och 2004. Kokov fick se sin röstskörd minska från 93 till 87 procent, men det kan inflikas att Kokov var enda kandidat 1997, medan fem andra kandidater ställde upp 2002.

Om man övergår till de 27 makthavare som hade suttit en ämbetsperiod, så upprepade 20 sina valsegrar från föregående val, medan sju stycken inte gjorde det. Hälften av de val där de sittande presidenterna eller guvernörerna segrade kan anses ha varit utmärkta av hög eller relativt hög grad av konkurrens (se tabell 3). Fyra ledare som var bland de slutliga vinnarna kom inte över 50-procentsstrecket i första valomgången. Sex stycken segrade i första omgången efter att ha samlat mellan 50–60 procent av rösterna. Fyra av dessa sex ökade på sin röstmängd jämfört med tidigare val, medan Aleksandr Dzasochov i Nordossetien fick uppleva en nedgång från 77 till 56 procent och Vladimir Kulakov i Voronezj från 60 till 52 procent.

Trenden överlag är att man antingen bibehållit en hög andel röster eller också märkbart styrkt sin position. I tre regioner har valen blivit relativt ojämna med låg grad av konkurrens. Anatolij Artamanov i

Tabell 3. Röstandelar i första valomgången för 27 sittande regionala ledare som mellan januari 2001 och mars 2004 sökte en tredje ämbetsperiod

Region	Exekutiv ledare	Röstandel i första valomgången	
		Val 1	Val 2
	Omvaldes		
<i>Kemerovo</i>	Aman Tulejev	94,5	93,5
<i>Mordvinien</i>	Nikolaj Merkusjkin	90,8	87,3
<i>Krasnodar</i>	Aleksandr Tkatchov	81,8	84,0
<i>Moskva oblast</i>	Boris Gromov	20,7	83,9
<i>Rostov</i>	Vladimir Tjub	62,2	78,2
<i>Lipetsk</i>	Oleg Koroljov	79,5	73,1
<i>Tambov</i>	Oleg Betin	27,9	71,4
<i>Nenetsien</i>	Vladimir Butov	22,0	68,3
<i>Kaluga</i>	Anatolij Artamanov	56,7	66,9
<i>Orenburg</i>	Aleksej Tjernisjev	23,9	63,9
<i>Novosibirsk</i>	Viktor Tolokonskij	26,4	57,7
<i>Leningrad</i>	Valerij Serdjukov	30,3	56,9
<i>Nordossetien</i>	Aleksander Dzasochov	77,0	56,1
<i>Udmurtien</i>	Aleksandr Volkov	37,8	54,3
<i>Karelen</i>	Sergej Katanandov	36,0	53,5
<i>Voronezj</i>	Vladimir Kulakov	60,0	52,5
<i>Tula</i>	Vasilij Starodubstev	62,8	49,1
<i>Penza</i>	Vasilij Botjkarjov	60,0	45,5
<i>Irkutsk</i>	Boris Govorin	50,3	45,1
<i>Korjakien</i>	Vladimir Loginov	50,7	37,4
	Omvaldes inte		
<i>Amur</i>	Anatolij Belonogov	60,5	38,9
<i>Karatjajen-Tjerkessien</i>	Vladimir Semjonov	17,6	36,9
<i>Smolensk</i>	Aleksander Prochorov	46,5	34,4
<i>Tajmyrien</i>	Gennadij Nedelin	65,7	32,4
<i>Tjumen</i>	Leonid Roketskij	42,0	28,9
<i>Nizjnij Novgorod</i>	Ivan Skljarov	41,0	20,8
<i>Gorno-Altaj</i>	Semjon Zubakin	23,5	15,2

Kaluga, Vladimir Butov i Nenetsien och Aleksej Tjernisjev i Orenburg kom upp till mellan 64 och 68 procent av rösterna. De minst konkurrensbetonade valen försiggick i Tambov, Lipetsk, Rostov, Moskva oblast, Krasnodar, Mordvinien och Kemerovo där samtliga sittande ledare tog hem över 70 procent av rösterna vid andra valtillfället. Aman Tulejev i Kemerovo och Vladimir Tjub i Rostov var populära ledare som ursprungligen hade utsetts av president Jeltsin. Aleksandr Tkatsjov i Krasnodar behövde å sin sida inte tävla mot någon sittande guvernör i samband med sitt första val; han kammade hem över 80 procent av rösterna vid båda tillfällena. Nikolaj Merkusjkin i Mordvinien hade blivit populär i egenkap av premiärminister i och med att nämnda republik hade ett parlamentariskt system fram till slutet av 1990-talet. Oleg Koroljov i Lipetsk och Oleg Betin i Tambov hade 1998 och 1999 besekrat de sittande folkvalda guvernörerna, medan Boris Gromov i Moskva oblast besegrade en guvernör som ursprungligen hade blivit utsedd av Jeltsin. Både Betin och Gromov ökade sin popularitet på ett mycket märkbart sätt under loppet av fyra år: från 28 till 71 procent för Betin och från 21 till 84 procent i Gromovs fall.

Sammanfattning

Diskussionen ovan ger visserligen inte en full bild av hur säkert de regionala exekutiva ledarna suttit vid makten. Studien omfattar endast 51 av 89 regioner där de regionala ledare som hade suttit en eller två perioder ställde upp för omval. Ett tjugotal regioner hade vid undersökningstillfället ännu inte arrangerat val inom ramen för den lag som kom att gälla från och med början av år 2001. Denna federala lag stipulerade att så gott som alla regionala ledare tilläts stanna fler än två ämbetsperioder i den mån man fortfarande hade väljarnas förtroende.

Med utgångspunkt i siffrorna ovan kan det konstateras att graden av ledarskapskontinuitet varit relativt hög: I snitt lyckades tre av fyra sittande regionala ledare säkra återval under perioden januari 2001 till mars 2004. Siffrorna var i stort sett de samma för dem som omvaldes för en andra eller tredje period. Därtill bör det uppmärksammas att ett flertal tidigare folkvalda ämbetsinnehavare inte tilläts eller kunde ställa upp. På det stora hela har dock en omsättning av elitrepresentanter pågått som kan anses vara märkbar och hälsosam om man förknippar ett demokratiskt samhälle med elitcirkulation.

Samtidigt finns en rad regioner där de exekutiva cheferna ce-

menterat sin position under årens lopp. Flera kom till makten alldeles i början på 1990-talet (eller till och med under sovjettiden). Deras dominans syns inte minst i utgången av de senaste regionala valen. 16 av 51 sittande ledare erhöll mer än 70 procent av rösterna i första valomgången. Ytterligare fyra var alldeles i närheten av denna procentandel. Vi minns att 70 och 75 procent är trösklarna som Diamond respektive Levitsky och May anser utgöra gränsen för elektoral autokratier. Därför bör man ställa sig kritisk till avsaknaden av konkurrens i nämnda regioner. Sådana siffror är inte i linje med demokratiska ideal som betonar vikten av konkurrens i val.

Faktum är att i Ryssland utmärks flera regioner av att de har starka och karismatiska presidenter eller guvernörer. I många fall är det fråga om regioner med auktoritära regimer.⁶ Särskilt de nationella republikerna tenderar att vara förknippade med auktoritära regimer (Ross 2002: 159–68, Sakwa 2002: 225–28). Utan att här utvärdera vilka regioner som de facto är odemokratiska, kan det som sagt konstateras att en rad regionala ledare genom årens lopp erhållit oerhört höga procentsiffror i samband med val – röstetal som påminner om valutgången i icke-demokratiska stater.

I september 2004 lät emellertid president Vladimir Putin förstå att hans önskan var att de regionala ledarna i fortsättningen inte ska vara valda av folket. Istället lyder påbudet att centralmakten i Moskva ska nominera de exekutiva ledarna, varefter de regionala parlamenten godkänner eller underkänner kandidaturen. Kritikererna hävdar att detta reformförslag är ett nederlag för demokratin i och med att de regionala exekutiva ledarna inte längre kommer att vara direkt ansvariga inför sina väljare. Tillämpningen av den federala principen naggas rejält i kanten och det ryska politiska systemet blir mer centralstyrt. De som stöder förslaget pekar dock på att statsmakten blir mer effektiv. Därutöver kommer centralmakten eventuellt också att stå bättre rustad till att ta itu med autokratiska regionala regimer. Moskvans ingripande kan möjligen också leda till högre grad av elitcirkulation. Den stora frågan är vilka ambitioner centralmakten har i denna fråga.

6 Med auktoritär regim avses begränsningar som inverkar menligt på den politiska konkurrensen, som att oppositionen medvetet kväses, att yttrandefriheten begränsas på så sätt att media är under regimens kontroll och att oppositionen inte har tillgång till mediaarenan eller andra resurser.

Litteratur

- Bottomore, T. B. (1964) *Elites and Society*. New York, NY: Penguin Books.
- Dahl, Robert A. (1971) *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, MA: Yale University Press.
- Diamond, Larry (2002) Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy* 13 (2): 21–35.
- Gel'man, Vladimir (1999) Regime Transition, Uncertainty and Prospects for Democratisation: The Politics of Russia's Regions in a Comparative Perspective. *Europe-Asia Studies* 51 (6): 939–56.
- Hughes, James (1997) Sub-National Elites and Political Transformation in Russia: A Reply to Khryshtanovskaya and White. *Europe-Asia Studies* 49 (6): 1017–34.
- Kryshstanovskaya, Olga & Stephen White (1996) From Soviet Nomenklatura to Russian Elite. *Europe-Asia Studies* 48 (5): 711–33.
- Lane, David S. & Cameron Ross (1999) *The Transition from Communism to Capitalism: Ruling Elites from Gorbachev to Yeltsin*. New York, NY: St. Martin's Press.
- Lane, Jan-Erik & Svante Ersson (1994) *Comparative Politics: An Introduction and New Approach*. Cambridge: Polity Press.
- Levitsky, Steven & Lucan A. May (2002) The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy* 13 (2): 51–65.
- Malyakin, Ilya (2002) Governors for Life. *Russia and Eurasia Review* 1 (7).
- Melvin, Neil J. (1998) The Consolidation of a New Regional Elite: The Case of Omsk 1987–1995. *Europe-Asia Studies* 50 (4): 619–50.
- Bueno de Mesquita, Bruce, Allistair Smith, Randolph M. Siverson & James D. Morrow (2003) *The Logic of Political Survival*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Michels, Robert (1968) *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York, NY: Free Press.
- Mills, C. Wright (1956) *The Power Elite*. New York, NY: Oxford University Press.
- Mosca, Gaetano (1939) *The Ruling Class*. New York, NY & London: McGraw-Hill.
- Pareto, Vilfredo (1935) *The Mind and Society*. New York, NY: Harcourt, Brace.
- Parry, Geraint (1969) *Political Elites*. London: Allen & Unwin.
- Rigby, T. H. (2001) Russia's Provincial Bosses: A Collective Career Profile. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics* 17 (4): 1–14.
- Ross, Cameron (2002) *Federalism and Democratisation in Russia*. Manchester & New York, NY: Manchester University Press.
- Sakwa, Richard (2002) *Russian Politics and Society*. London & New York, NY: Routledge.
- Sartori, Giovanni (1987) *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, NJ: Chatham House.
- Schumpeter, Joseph A. (1951) *Imperialism and Social Classes*. New York, NY: Augustus M. Kelley.
- Vanhnen, Tatu (1984) *The Emergence of Democracy: A Comparative Study of 119 States, 1859–1979*. Helsinki: Societas Scientarium Fennica.
- Walle, Nicolas van de (2002) Africa's Range of Regimes. *Journal of Democracy* 13 (2): 66–80.

White, Stephen & Olga Kryshтанovskaya (1998) «Russia: Elite Continuity and Change» i Mattei Dogan & John Higley (red.) *Elites, Crises, and the Origins of Regimes*. New York, NY: Rowman and Littlefield.

Russisk byråkrati – en case-studie fra Murmansk

Tord Willumsen
cand.polit., rektor på
Nordkalotten bibel- og
misjonssenter

Russisk byråkrati fungerer ikke som nordiske byråkratier. Dette er en kjensgjerning de fleste som har hatt nærkontakt med russisk offentlig forvaltning kan skrive under på. Det er imidlertid ikke dermed sagt at forvaltningen i de nordiske land nødvendigvis alltid fungerer bedre, for myten om at «ingenting fungerer i Russland» er også åpenbart gal. Men hva ligger egentlig forskjellene i mer konkret? Hvordan kan man best forstå russisk byråkrati?

Den mest fruktbare tilnærmingen er etter min mening å forsøke å se på russisk byråkrati fra to perspektiver samtidig. På den ene siden er det en til tider rigid formell organisasjon med ekstreme krav til skriftlighet og rette stempler på et vell av dokumenter. På den annen side er det en organisasjon der personlige kontakter er viktige og det lønner seg «å kjenne noen som kjenner noen». Disse to perspektivene kan synes å stå i konflikt med, eller også undergrave hverandre. Min påstand er allikevel at man bare kan forstå russisk forvaltning dersom man tar med begge perspektivene og fokuserer på hvordan samspillet mellom de to arter seg i praksis. I bunn og grunn er det jo bare snakk om at en organisasjon har både en formell og en uformell struktur, noe som allerede er et gammelt aksiom innen organisasjonsteori (se for eksempel Lægread & Olsen 1978).

I denne artikkelen vil jeg forsøke å tegne et bilde av hvordan russisk offentlig forvaltning fungerer gjennom å se på den regionale forvaltningen i Murmansk oblast.¹ Hovedvekten vil ligge på den

¹ Artikkelen bygger på min hovedfagsoppgave i statsvitenskap (Willumsen 2002). Lesere som er interessert i videre utdypning av det teoretiske perspektivet eller empirisk materiale henvises til denne. Oppgaven bygger på en empirisk studie

uformelle strukturen, både fordi den formelle er mer umiddelbart forståelig og fordi de fleste trekk som skiller russisk offentlig forvaltning fra vår nordiske enten ligger i den uformelle strukturen eller i samspillet mellom de to. Noen trekk ved den formelle strukturen er allikevel viktige, og fortjener å bli nevnt innledningsvis.

Trekk ved den formelle organisasjonen

Et moderne rasjonelt-legalistisk byråkrati kjennetegnes av at det finnes et system av faste kompetanseområder for myndighetsutøvelse og et embetshierarki med permanente, personuavhengige stillinger (Weber 1972). Formelt sett er systemet av høyere og lavere stillinger særdeles godt utviklet i Russland (Obolonskij 2000: 104), og mens tendensen i vest går mot avbyråkratisering og flattere strukturer, går Russland mot et strengere hierarki og mer formalisert ranginndeling. Men selv om de formelle strukturene i den russiske forvaltningen i store trekk sammenfaller med Max Webers byråkratiteori og systemet på papiret er organisert på noenlunde samme måte som våre vestlige forvaltningssystemer, er det også viktige trekk som skiller. Ser vi på den formelle organiseringen i seg selv, er det særlig tre iøynefallende trekk som må nevnes: endringer i organisasjonsstrukturen etter Sovjetunionens oppløsning, forvaltningslovverket og forholdet mellom politikk og forvaltning.

Det formelle forvaltningssystemet er i store trekk uforandret siden Sovjetunionens oppløsning med ett viktig unntak: oppløsningen av kommunistpartiet (KPSS), som hadde en svært sentral rolle i sovjetsystemet, både som kontrollorgan og når det gjaldt utnevnelser til alle viktige stillinger (nomenklaturaen). Partiet og forvaltningen var to sider av samme struktur, samtidig som partiet helt klart representerte maktsentret. Da partiet ble oppløst, oppstod det vakuum som gradvis ble fylt av et stort antall nye kontrollorganer. Mens Sovjetunionen hadde vært kjennetegnet av få og store organisatoriske enheter, har overgangen til pluralisme og markedsøkonomi medført en betydelig fragmentering og opprettelsen av en mengde nye organisasjoner. Kompleksiteten i systemet gjør at mindre res-

av administrasjonen i Murmansk oblast. Formelle sider ved russisk forvaltning ble undersøkt særlig ved å studere forvaltningslovgivningen og andre offisielle dokumenter, mens de uformelle sidene ble dekket gjennom intervjuer og observasjon. Materialet stammer fra særlig fire grupper informanter: offisielle representanter for russisk forvaltning, vestlige aktører som har erfaring med russisk forvaltning, russiske aktører med tilsvarende erfaring og innsideinformanter, dvs. nåværende eller tidligere embetsmenn.

surssterke individer og organisasjoner lett mister oversikten og ikke vet til hvem eller hvordan de skal forholde seg. Dessuten har de mange kontrollorganene ofte overlappende ansvarsområder, og kan dermed henvise til hverandre dersom de ikke ønsker å ta ansvaret for en sak. Det store antall kontrollorganer kan dermed paradoksalt nok medføre en svekkelse både av rettssikkerheten for enkeltindivider og myndighetenes reelle kontroll med forvaltningen.

Det russiske rettssystemet var nær ved å bryte sammen tidlig på 1990-tallet (Risnes 1997). I dag har imidlertid arbeidet med å bygge opp et nytt lovverk kommet et godt stykke på vei, selv om enkelte områder fortsatt er underregulert. Innenfor forvaltningsrett er lovgivningen svært kompleks. En lovsamling i forvaltningsrett som kun omhandler føderalt nivå, fyller to bind på til sammen 811 sider og inneholder 95 lover og forordninger (Dzjomadzjidze & Mindzjajev 2000). Til sammenlikning har man i Norge én enkelt lov på ca. 20 sider! I tillegg til forvaltningslovverket må en embetsmann selv sagt forholde seg til lovgivningen på det enkelte saksfelt, som i seg selv også kan være komplisert. Dertil kommer lover og forordninger på regionalt nivå, det vil si lover og forordninger vedtatt av og gjeldende innenfor det enkelte føderasjonssubjekt.

Det russiske lovverket er altså komplekst. Men det virker som om russiske embetsmenn besitter en forholdsvis god kjennskap til regelverket. Dette kan skyldes at det har vært ganske lav grad av mobilitet i embetsverket – ansatte blir gjerne sittende på samme post, eller i hvert fall med samme saksområde, over lang tid. Dermed opparbeider de seg en omfattende ekspertise på regelverket, og er absolutt uovertrufne i kjennskap til hvordan regelverket praktiseres. Samtidig er det viktig å understreke at det fortsatt er en ubalanse mellom lovens bokstav og hvordan systemet fungerer i praksis i dagens Russland (Risnes & Skyner 2000: 20).

Sist, men ikke minst, er det viktig å påpeke forholdet mellom politikk og forvaltning. Den russiske guvernøren har vide fullmakter og personifiserer på mange måter føderasjonssubjektets ledelse. Guvernøren fyller på sett og vis både den norske fylkesordførers og fylkesrådmannens plass på en og samme tid, ettersom han både er demokratisk valgt og øverste leder for administrasjonen. Den offisielle tittelen *glava administratsija* (overhode for administrasjonen) understreker at det siste oppfattes som viktigst.

Guvernøren har i stor grad anledning til selv å utforme sitt forvaltningsapparat. I Murmansk har det så langt bare funnet sted ett guvernørskifte, og det er derfor for tidlig å si i hvilken grad denne retten vil føre til et system av *spoils*, slik som i det amerikanske

systemet. Da dagens guvernør, Jurij Jevdokimov, ble valgt i 1996, førte hans inntog i administrasjonen ifølge flere av mine informanter til et bittert oppgjør hvor svært mange av de gamle byråkratene ble erstattet av Jevdokimovs egne folk. Nesten samtlige i det administrative toppsjiktet ble fjernet, men det er uklart hvor langt ned i forvaltningsapparatet utskiftningene strakk seg (det er også vanskelig å få oversikt over nøyaktig hvor mange som ble avskjediget). De omfattende utskiftningene skyldes nok for en stor del den personlige maktkampen mellom Jevdokimov og den gamle, presidentoppnevnte guvernøren Jevgenij Komarov, og trenger ikke nødvendigvis å bli normdannende. Med tiden vil det sannsynligvis utvikles en slags praksis, men i skrivende stund er det ennå for tidlig å snakke om noen bindende sedvane.

De mange kontrollorganene og kompleksiteten i lovverket kan nok i visse situasjoner utgjøre en trussel mot rettssikkerheten. Men problemene vestlige aktører møter i samhandling med russisk forvaltning, knyttes som regel ikke opp mot disse forholdene. I langt større grad enn de formelle trekkene er det de uformelle strukturene i russisk forvaltning som ser ut til å påvirke organisasjonens atferd og vestlige aktørers problemer.

Hvordan fungerer russisk forvaltning?

I intervjuer med vestlige informanter spurte jeg hvordan de ville beskrive russisk byråkrati med egne ord. Flere trakk i denne sammenheng frem hvor viktig det er å bli kjent med russerne både personlig og profesjonelt. Dette ble ikke beskrevet som et korrumpert trekk, men som russernes behov for å bli kjent med, og kunne stole på, noen de har mye med å gjøre: «Det koster litt å samarbeide med deg, i form av tid og krefter. Derfor vil den russiske embetsmannen vite at du er seriøs og pålitelig.»²

I tillegg trakk informantene frem både autoritetstro (det at sjefens holdninger er helt avgjørende) og hvor komplisert det kan være å få gjort noe. Kompleksiteten i systemet ble bekreftet av de russiske informantene, og later således ikke til å være forårsaket av en kulturkollisjon. Noen vestlige informanter ga også uttrykk for frustrasjon over «stempelveldet» og tregheten i systemet. Atter andre ville gjerne nyansere dette bildet – man må ha forståelse for russernes situasjon og problemer. Enkelte informanter gikk endog så langt som til å forsvare det russiske byråkratiet, og pekte på måten

2 Vestlig informant.

norsk byråkrati ofte behandler russere på. Etter hvert som arbeidet gikk fremover, var det imidlertid en del trekk som viste seg å gå igjen i informantenes beskrivelse av den russiske forvaltningen, og som jeg skal behandle punktvis i det følgende.

Klientelisme

Et av de mest iøynefallende trekkene ved russisk byråkrati som informantene trakk frem, er klientelismen, eller «*sjefstvo*», som sovjetologene gjerne kalte fenomenet. Siden klientelismen ser ut til å danne bakteppe for en mengde andre særtrekk ved den russiske forvaltningens handlesett, er det et naturlig sted å begynne en beskrivelse av byråkratiets uformelle trekk.

Siden sovjetperioden har en karriere i embetsverket vært avhengig av hvem som er din «patron», din beskytter innenfor det uformelle nettverket. Ledelsen etterspør på sin side ikke bare dyktighet, men først og fremst lojalitet: De forfremmer heller en middelmådig av sine egne enn en utenfra som er dyktig og upålitelig.³ Kremlologene brukte enkeltbyråkraters karrierehastighet som indikator på hvorvidt deres patron hadde styrket eller svekket sin stilling (Gerner 1984: 105). Dagens russere ser ut til å være på utkikk etter de samme signalene og tolker dem omtrent på samme måte. Signalene kan omfatte alt fra innrømmelse av frynsegoder, over kontorstørrelse til bordplassering ved viktige arrangement. Et eksempel fra Murmansk er rekkefølgen de formelt sett likestilte viseguvernørene blir presentert i, i publikasjoner: Alt annet enn en alfabetisk liste tolkes fortsatt som betydningsfullt. Det er viktig hvem som er til stede ved hvilke anledninger, og hvem som uttaler seg i hvilken sak. Alt dette sammenliknes med hva som føles normalt eller naturlig, og danner etter hvert et inntrykk av posisjon og mobilitet.

I forlengelsen av klientelismen er det verdt å merke seg et annet fenomen, som russerne kaller «*telefonnyj zakon*», telefonloven. Ifølge telefonloven vil en patron alltid kunne ringe til en hvilken som helst «klient» for å gi «råd» i enkeltsaker. Samtidig virker systemet også motsatt vei ved at klienten kan ringe sin patron for å be om en tjeneste. Man kan spekulere på om denne telefonloven også har påvirket russere flest i deres holdning til hvordan man kontakter embetsverket. I samhandling med det russiske embetsverket slo det meg tidlig at vanlige russere nesten aldri ringte til forvaltningen.

3 Til en viss grad vil lojalitetsbånd bygges mellom folk på samme nivå avhengig av hvem som gikk på skole sammen o.l. Systemet er derfor ikke helt ulikt de nettverkene basert på personlige bånd som knyttes også i vestlige systemer.

I stedet dro man dit for å fremføre sitt ærend, uansett hvor lite det måtte være. Dette til tross for at det både innebar venting og køståing. På spørsmål om hvorfor de gjorde det slik, sa de at det ikke er tenkbart å bare ringe. Man vil jo ikke snakke med sekretæren, men med sjefen, en som virkelig kan gjøre noe, og da er det sosialt uakseptabelt å bare ringe.⁴

Beslutningsnivå

Et annet viktig punkt som er med på å definere hvordan det russiske systemet fungerer, er beslutningsnivå:

Avgjørelser fattes ikke på lavest mulig nivå, som i Norge (...) snarere tvert om! Vi ser en tendens til at de søker å få beslutningene godkjent på høyest mulig nivå. Embetsmennene vil gjerne ha godkjenning fra høyeste sjef i sin etat eller avdeling. Selvsagt innenfor visse grenser. Men særlig hvis de har minste mistanke om at dette er noe som kan slå tilbake på dem selv i neste omgang. Ingen vil ta en avgjørelse de kan få skylda for i ettertid (...) En søknad eller henvendelse bør adresseres til høyeste adekvate nivå, gjerne til en komitéformann eller liknende.⁵

Resultatet er at beslutninger kanaliseres oppover i systemet og at høyere embetsmenn blir veldig opptatt. Dette står i skarp kontrast til undersøkelser gjort i Vesten, hvor «myten om den sterke lederen som fatter alle viktige beslutninger i høyt tempo» nærmest regnes som avlivet (Page 1992: 61). Men i Russland er det nettopp dette de gjør!

Kunnskap og makt

Når det gjelder kunnskap generelt, er det åpenbart at kunnskap er makt. Det vises blant annet i følgende utsagn fra en innsideinformant:

Når du spør en embetsmann hvem som skal ha opplysningene om saken din, svarer alle sammen «Jeg, kom til meg!» Men det er ikke fordi de har tenkt å gjøre noe med den. De samler bare på informasjon i tilfelle sjefen skulle spørre om saken. Da kan de fremstå som vel-

4 Byråkratenes tilgjengelighet eller utilgjengelighet har selvfølgelig også sammenheng med hvor «viktig» man selv er. Utenlandske aktører kan her tillate seg mye, særlig hvis de er involvert i store prosjekter. Større aksess er kanskje den viktigste forskjellen jeg har funnet når det gjelder behandling av utenlandske vs. russiske aktører.

5 Norsk informant.

informerte og gode arbeidere som fortjener forfremmelse. Vestlige forretningsfolk blir ofte frustrert over at det ikke skjer noe med saken. De tror den hyggelige embetsmannen er på deres side eller noe slikt. Men han vil bare vise seg for sjefen (...) Særlig de yngre, ambisiøse embetsmennene gjør slik. Ikke alle.⁶

Det er med andre ord hensynet til intern posisjonering som er viktig i denne sammenheng, ikke hensynet til den konkrete saken. Flere innsideinformanter bekrefter fenomenet, og beskriver det som en konsekvens av det topptunge systemet. Avgjørelser fattes ganske enkelt lengst mulig opp, og underordnede har kun saksforberedende funksjoner. Når sjefen spør, er det viktig for en underordnet embetsmann (særlig for de yngre) å fremstå som velinformert. Å ta et eget initiativ i saken lønner seg imidlertid ikke. Slike initiativ straffes gjerne med ekstra arbeid, ettersom vedkommende embetsmann må regne med å få ansvar for saken – som regel i tillegg til de ansvarsoppgaver vedkommende allerede har. Og det russiske embetsverket vet å holde sine embetsmenn i arbeid!

Regelstyring og pragmatisme

Det er klart at regelverket spiller en vesentlig rolle i nær sagt alle avgjørelser. Brynjulf Risnes og Louis Skyner observerer at det offisielle dokumentet har en særdeles høy status i Russland (Risnes & Skyner 2000: 27), selv om denne statusen ikke er nedfelt i lovverket. Flere av mine informanter bruker begrepet «stempelvelde» for å beskrive holdningene til offisielle dokumenter: Det er svært viktig å ha de rette dokumentene, den rette underskriften og ikke minst de rette stemplene før en embetsmann i det hele tatt vil se på saken din. Dersom man begynner i feil ende, kan det resultere i en ørkesløs vandring gjennom korridorene på jakt etter de rette menneskene med de rette fullmaktene.

Det finnes detaljerte regler og prosedyrer for behandling av saksdokumenter i forvaltningen (Kudrjajeva 2001: 31–50). Samtidig er det en tradisjon for at forvaltningen er lukket, uten innsynsrett for utenforstående. Russland har verken en offentlighetslov eller en lovfestet innsynsrett i egen sak. I det hele tatt ser selve ideen om innsynsrett ut til å være totalt fremmed for de fleste av mine russiske informanter, mens vestlige aktører gjerne oppfatter denne mangelen som en fare for rettssikkerheten. For selv om lovverket

6 Russisk informant med lang erfaring som embetsmann.

er komplekst og svært rigid, har det allikevel sine smutthull. De mange tilfellene av innbyrdes inkonsistens gir et visst rom for å manøvrere. Kombinasjonen klientelisme og tendensen til at det er lederne som tar alle avgjørelser, innebærer en maktkonsentrasjon på relativt få hender. Systemet er sånn sett ikke bare *personavhengig*, men også *stillingsavhengig*. Det kan godt hende at en embetsmann er bortreist, og at en sak derfor ikke kan behandles, til tross for at det dreier seg om en ren formalitet.

Det kan for den saks skyld også godt hende at han har delegert fullmakt til noen andre, men at denne nøler med å bruke den. Det kan derfor iblant hjelpe å presse på for å vise at saken er viktig.⁷

Det rigide regelverket står i sterk kontrast til embetsmennesenes ofte svært pragmatiske holdninger. Disse kommer til uttrykk i utsagn som at «Ja, men herregud, vi må jo få gjort noe også!». Det er ikke snakk om direkte å bryte reglene, men kanskje å forenkle en prosedyre der hvor embetsmannen føler seg trygg på at det ikke vil få negative konsekvenser. Mulighetene til å omgå reglene varierer veldig fra sak til sak og kan selvfølgelig ikke leses ut av regelverket. De vestlige informantene mine sier at de ikke selv klarer å skille mellom når det er mulig og når det ikke går. I slike situasjoner må man bare stole på russeren og hans «magefølelse». Det lønner seg heller ikke å spørre og grave om hvordan han skal gjøre det når han sier «Dette fikser jeg». Resultatet da blir gjerne at man allikevel må følge hele prosessen til punkt og prikke.⁸

Korrupsjon

Korrupsjon i forvaltningen er et ømtålig tema. Tidligere studier av russisk forvaltning, for eksempel Kirk Mildners studie av boligformidling i Moskva (Mildner 1996), konkluderer med at i hvert fall visse deler av forvaltningen er korrupt nok til å fortjene betegnelsen «kleptokrati». Til tross for at det sannsynligvis er stor forskjell på Murmansk og Moskva i denne sammenheng, har nok Mildners funn også relevans for beskrivelsen av forvaltningen i Murmansk, noe også mine informanter bekrefter.⁹ Det ser ut til at alle på en

7 Vestlig informant.

8 Her må det imidlertid understrekes at alle informanter som ble spurt om dette, advarte mot «fikserte» utenfor selve administrasjonen (samarbeidspartnere e.l.) som ville gjøre alt uformelt og omgå regelverket.

eller annen måte har støtt på problemet. Det var imidlertid vanskelig for meg å ta opp spørsmålet i intervjuer, både fordi selvforsvarsmekanismer automatisk fikk informantene til å forsvare russisk praksis og Russland, fordi lojaliteten til arbeidsplassen var svært sterk og fordi korrupsjon er forbundet med strenge straffer.

På bakgrunn av dette ble jeg derfor svært overrasket da en innsideinformant begynte å snakke svært åpent om korrupsjon. Ikke bare tilsto han å ha betalt bestikkløser – han fortalte at han gjorde det svært ofte, fordi det var eneste måte å få en sak til å komme fort igjennom systemet, vedkommende var også vel vitende om at jeg brukte båndspiller under intervjuet.¹⁰ I etterkant ba jeg andre informanter (både vestlige og russere) om å forklare meg hvordan han tør. Svarene sirklet rundt ett nøkkelpunkt: Han hadde ingenting å frykte. Uten å vite noe om mannens identitet gjettet mine informanter på ulike årsaker til at nettopp *han* ikke hadde noe å frykte. Noen spekulerte i at han kunne ha svært gode kontakter i politiet eller hos statsadvokaten, og derfor følte seg trygg på at en eventuell sak ville bli henlagt (hvilket slett ikke er umulig). Et annet forslag gikk ut på at han selv var tilknyttet politiet gjennom de hemmelige tjenestene, som ikke bare rekrutterer folk på heltid, men også er kjent for å plassere sine folk i nøkkelstillinger, hvor de altså tjener to arbeidsgivere. Den siste forklaringen ble av flere regnet som den mest sannsynlige.

De hemmelige tjenestene og hemmelighold i forvaltningen

De hemmelige tjenestene er åpenbart minst like aktive som tidligere. Et håndfast bevis er at de nylig var nødt til å utvide lokalene sine i Murmansk. Med tanke på veksten i økonomisk kriminalitet, og ikke minst terrorhandlingene i forbindelse med krigen i Tsjetsjenia, er ikke dette overraskende. Men en eventuell tilknytning til eller gode kontakter innenfor politiet eller FSB kan bare forklare hvorfor den ovennevnte informanten ikke var redd for å snakke om korrupsjon, ikke hvorfor han valgte å gjøre det. Intervjusituasjonen var avslappet, men ikke så tillitsfull at det skulle åpne for noe slikt. Spørsmålet var om han hadde en annen agenda, men det vil jeg

9 Flere informanter ble spurt, også folk utenfor forvaltningen, dvs. at beskrivelsen trolig stemmer med «menigmanns» inntrykk.

10 Så snart kassettpilleren var avslått måtte jeg imidlertid love aldri å oppgi ham som kilde, eller la noen få vite at vi i det hele tatt hadde møttes.

ikke spekulere videre om her.

Uansett viser eksemplet hvordan tankene om hvilken rolle de hemmelige tjenestene spiller i samfunnet, fortsatt preger tankegangen til både vestlige og russiske informanter, selv om det må understrekes at informantene hadde et relativt avslappet forhold til temaet. De fleste var av den oppfatning at det ikke spilte noen særlig rolle om mannen tilhørte FSB eller ikke: FSB har uansett så gode kontakter, og embetsmennene så streng informasjonsplikt, at de uansett vil få vite det de ønsker. Om de velger å gjøre det på den ene eller andre måten er dermed uten betydning. Dessuten mente informantene at de hemmelige tjenestenes nærvær og kontroll var fullstendig legitimt.

Uansett de hemmelige tjenestenes rolle i det russiske samfunnet, finnes det som tidligere nevnt også lange tradisjoner for hemmelighold og en lukket forvaltning. Derfor kan det ofte være vanskelig å få tak i selv offentlige dokumenter: Embetsmenn er gjerne usikre på om de gjør noe galt hvis de gir opplysningene til deg, og velger å holde seg på den sikre siden. Et annet aspekt ved hemmeligholdet er ansettelsesprosedyrene. Dette er en lukket prosess – noe som også legger til rette for den tidligere omtalte praksisen blant høyerestående embetsmenn med å plassere inn sine egne folk i ønskede posisjoner.

Graden av hemmelighold i forvaltningen ser imidlertid ut til å være inne i en endringsprosess. Etter hvert ser glasnost ut til også å trenge inn i forvaltningssfæren. Forandringene kan blant annet merkes ved at nyopprettede avdelinger har en langt mer liberal holdning til å gi fra seg informasjon enn eldre og mer tradisjonstunge avdelinger. En informant trakk for eksempel frem miljøforvaltningen som eksempel på en ny, liberal avdeling, og den regionale avdelingen under utenriksministeriet som eksempel på en gammel, satt avdeling.

Embetsmannens stilling i samfunnet

Etter Sovjetunionens oppløsning har embetsmennene fortsatt å føre en relativt anonym tilværelse. Den nesten uinnskrenkede makten nomenklaturaen hadde i sovjetperioden er selvsagt borte, og i dag regner de fleste knapt embetsmennene som en maktfaktor i samfunnet. For eksempel refereres de som regel ikke til i undersøkelser om hvilken grad av makt ulike grupper har. På samme tid er imidlertid menigmanns holdninger til embetsverkets autoritet nærmest uendret. Det er liten tvil om at embetsmannen nyter en forholdsvis høy grad av anseelse.

Når det gjelder mange av privilegiene nomenklaturaen hadde i sovjetperioden, er det verdt å merke seg at de formelt sett aldri har eksistert, i hvert fall ikke offisielt. Det ble derfor ikke fattet noe offisielt vedtak som kan tidfestes nøyaktig, eller som nøyaktig definerer hvilke privilegier som skulle forsvinne. I praksis ble imidlertid embetsmennenes nomenklaturprivilegier borte tidlig på 1990-tallet. Spesialbutikker trengs ikke når det finnes en privat sektor som flommer over av varer, og tilgangen til statlig eiendom og ressurser ble redusert i takt med privatisering og statens tiltakende økonomiske problemer.

Til en viss grad finnes det selvfølgelig fortsatt privilegier i form av frynsegoder, men disse er nede på et mer akseptabelt nivå og underlagt parlamentarisk kontroll gjennom budsjettet. Arbeidsvilkårene er ellers fastlagt i klare regler, og konkretiseres gjennom en normal arbeidskontrakt (Tsjirkin 2001: 280–83, Nozdratsjov 1999: 404–40). Dermed fremgår både lønnsnivå og eventuelle frynsegoder i offisiell og kontrollerbar form. Men dermed er det ikke sagt at det ikke forekommer forskjellsbehandling. Russere flest ansatt i offentlig sektor hadde som kjent store problemer med etterslep i lønnsutbetalingene på 1990-tallet. Dette gjelder imidlertid ikke embetsmenn, så vidt jeg har kunnet fastslå. Ingen av dem jeg snakket med hadde hørt om at noe slikt hadde forekommet på noe nivå i embetsverket, noe som tyder på at man på tross av en slunken statskasse prioriterte byråkratiet. Med tanke på diskusjonen av korrupsjonsproblemet over, har dette kanskje ikke vært så dumt, ettersom usikkerhet med hensyn til lønnsutbetalinger helt sikkert ville ha virket korrupsjonsdrivende.

Hva lønnsnivå angår, er byråkratiet forholdsvis godt betalt. Informantene mine var oftest uvillige til å snakke om egen lønn, men ga aldri uttrykk for misnøye. Lønnsforskjellene er betydelig større i dagens Russland enn hva de var i Sovjetunionen. Og det er ikke noe prinsipp om lik lønn for likt arbeid. En sekretær i forvaltningen kan for eksempel tjene langt bedre enn en sekretær på en vanlig arbeidsplass. Informantene mine virket ofte litt brydd over temaet, og flere presiserte at man i det private næringslivet kunne tjene langt bedre.

Forholdet mellom forvaltningen og individet kjennetegnes også av at embetsmennene tilhører en elite med liten kontakt med den øvrige befolkningen. Det er slående hvordan ingen «vanlige» russere jeg har blitt kjent med har slekt eller venner som jobber i forvaltningen. Embetsmenn utgjør fortsatt en langt mer lukket samfunnsgruppe i Russland enn i Vesten. De omgås med hverandre, og svært mange har også slektninger i forvaltningen.

Michael Voslensky (1986) har hevdet at Russland alltid har vært regjert av en liten elite som har foraktet folket de styrte. Selv om dette er en overdrivelse, er det fortsatt lett å observere visse spor av en slik tankegang. Dels merkes det på måten embetsmenn snakker om menigmann, dels er det liten servicevilje i forvaltningen, og sist, men ikke minst, er selve samhandlingssituasjonen bygd opp for å beskytte forvaltningen mot individet, ikke omvendt. Tradisjonen om å henvende seg til forvaltningen ved personlig oppmøte dersom man virkelig vil ha noe gjort, innebærer i praksis lange køer og venting i varme, nedslitte korridorer. Man kan heller ikke fremsette krav, men kun komme med ydmyke anmodninger om hjelp. De fleste russere jeg kjenner vil gå til en hvilken som helst embetsmann med en lett nervøs følelse av at det er mye som kan gå galt, selv om man føler seg sikker på å ha bestemte rettigheter i den aktuelle saken.

Hvem er forresten disse embetsmennene? Til tross for de omfattende endringene som har funnet sted i samfunnet som helhet, har det ikke vært store utskiftninger i embetsverket. De fleste høyere embetsmenn har vært en del av systemet i svært lang tid. I 1995 hadde eksempelvis over 75 prosent tjenestegjort i byråkratiet i minst 20 år, dvs. siden Brezjnev-epoken (Obolonskij 2000: 100).

Det er også en stor overvekt av menn, med unntak av i sosialforvaltningen, som ser ut til å være kvinnedominert. En informant pekte likevel på en økende tendens til å ansette kvinner, noe som vil føre til at dagens mannsdominans ventelig vil svekkes over tid. Utdanningsmessig er de fleste embetsmennene i Murmansk ofte ingeniører, eller i noen tilfeller pedagoger. Lederopplæringen har de fleste av den eldre garde fått gjennom partiapparatet. En ny generasjon med utdanning innen økonomi, juss og management er på vei inn, men det vil ennå ta mange år før de kommer inn i ledende posisjoner.

Byråkratiets bremseklosser

En anklage man ofte hører rettet mot det russiske byråkratiet er at alt går så langsomt. Russisk forvaltningsrett garanterer riktignok svar på en hvilken som helst skriftlig henvendelse til forvaltningen innen en måned, men flittig bruk av muligheten til å gi foreløpige svar etc., gjør at loven i seg selv er lite verdt. Da er avdelingenes ulike holdninger og kanskje ikke minst de rammevilkårene de arbeider innenfor av langt større betydning.

I tillegg kommer flere praktiske bremseklosser i systemet. For det første gjelder dette det tidligere omtalte stempelveldet. En sak

som kan avgjøres på fem minutter i Norge, kan gjerne ta en uke i Murmansk, hovedsakelig fordi man må springe mellom en mengde kontorer for å samle inn ulike stemples og signaturer. For det andre gikk det lenge før man begynte å ta i bruk moderne informasjonsteknologi, systemet er fortsatt i stor grad manuelt. Dette har lenge vært en bremsekloss, men ser nå ut til å endres: Informasjonsteknologien er i dag på rask fremmarsj i alle sektorer og på alle nivåer. Og for det tredje er det sviktende mellomstatlig koordinering. De ulike avdelingene kommuniserer ganske enkelt svært dårlig seg imellom, og det kan synes å være en viss tendens til både å markere «revir» og å frykte at man skal komme inn på andres domene, trekk som begge gjerne fremmer passivitet i forvaltningen.

Hvordan forholde seg til russisk forvaltning?

På direkte spørsmål om hvordan man kan få en sak fort og greit gjennom russisk offentlig forvaltning, er det en del svar som går igjen. Et par av de mest karakteristiske og velformulerte var disse:

Man må henvende seg til rett person, på rett tidspunkt og med alle de rette dokumentene. Ettersom det er vanskelig å vite alt dette på forhånd, anbefaler jeg dem som er nye å ta med seg en konsulent, eller jobbe gjennom for eksempel en norsk fylkeskommune. Dermed vil man ha hjelp de første gangene, og spare seg for mange problemer.¹¹

Det gjelder å ha et navn og et ansikt. Et stort navn hjelper deg å få sjefens oppmerksomhet. Alle sjefer er konstant opptatt. En søknad bør sendes til høyest mulig relevant nivå, helst avdelingssjefen, så oppnevner han en saksbehandler. Men det hjelper også å være kjent, ha et ansikt folk kjenner igjen. Derfor er personlige kontakter viktige. Den som vil jobbe effektivt i Russland må jobbe her over lang tid. Aller best er det om du har både et stort navn og et kjent ansikt.¹²

Russisk offentlig forvaltning kan for mange oppleves som en jungel ved første møte. Det finnes ikke brosjyrer som orienterer deg om hvilke rettigheter du har, og du må derfor orientere deg slik som russerne gjør det – uformelt. Samhandlingssituasjonen er preget av en læringsprosess, der nordmenn ikke bare har språkproblemer, men også må forstå en helt annen forvaltningskultur. De møtes av et svært omfattende regelverk som i tillegg er i stadig endring, og

¹¹ Russisk innsideinformant.

¹² Vestlig informant.

de møtes av ekstrem rigiditet, men samtidig iblant også av overraskende pragmatisme.

Det er åpenbart at russisk forvaltning fungerer annerledes enn hva vi er vant til i en nordisk sammenheng, men det er ikke dermed sagt at den ikke fungerer, eller at den er ubegripelig. Vestlige aktørers problemer i møte med russisk byråkrati er på alle måter forståelige, men bør kunne overvinnnes etter hvert som man vinner større innsikt. Mer forskning på russisk offentlig forvaltning bør kunne være med og bidra her. Det er fortsatt svært mange ubesvarte spørsmål, min egen forskning har så langt bare så vidt skrapet i overflaten. Jeg håper likevel denne artikkelen kan være en begynnelse og hilser flere innspill velkommen.

Litteratur

- Dzjomadzjizde, L.S. & M.A. Mindzjajev (2000) *Administrativnoe zakonodatelstvo Rossijskoj Federatsii – sbornik normativnykh aktov v 2 tomakh*. Vladikavkaz: Vladikavkazkij institut upravlenija.
- Gerner, Kristian (1984) «Kvalitativ metod» i Claes Arvidsson (red.) *Öststatsstudier: teori och metod*. Stockholm: Liber förlag.
- Kudrjajeva, V.A. (2001) *Organizatsija raboty s dokumentami*. Moskva: INFRA-M.
- Lægred, Per & Johan P. Olsen (1978) *Byråkrati og beslutninger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mildner, Kirk (1996) *Lokale Politik und Verwaltung in Russland – Zwischen Neuanfang, Erbe und Korruption*. Berlin: Stadtforschung aktuell.
- Nozdratsjov, A.F. (1999) *Gosudarstvennaja sluzjba*. Moskva: Statut.
- Obolonskij, A.V. (2000) *Gosudarstvennaja sluzjba*. Moskva: Delo.
- Page, Edward C. (1992) *Political Authority and Bureaucratic Power*. New York, NY: Harvester Wheatsheaf.
- Risnes, Brynjulf (1997) *Et rettssystem bryter sammen: Russlands konstitusjonelle krise 1990–93*. NUPI-rapport nr. 217. Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt.
- Risnes, Brynjulf & Louis Skyner (2000) *Næringsvirksomhet i Russland: rettslige rammebetingelser*. Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt.
- Tsjirkin, V.E. (2001) *Gosudarstvennoje upravlenije*. Moskva: Jurist.
- Voslenskij, Michael (1986) *Nomenklatura*. Oslo: Atheneum.
- Weber, Max (1972) *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal.
- Willumsen, Tord (2002) *Russisk byråkrati – en studie av samfunnsutvikling og forvaltningsutvikling i Russland*. Tromsø: Institutt for statsvitenskap.

Årsaker til korrupsjonsvekst i det postsovjetiske Europa – et antropologisk perspektiv

Agnese C. Barstad
cand.polit., doktorgradsstipendiat, Institutt for internasjonal markedsføring, Høgskolen i Ålesund; Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Bergen

Både *homo sovieticus* og *homo postsovieticus*¹ har ofte blitt identifisert med en tilbøyelighet til å omgå lovverket for egen vinnings skyld. Dette har hos mange skapt et inntrykk av en sterk kontinuitet mellom sovjetisk og postsovjetisk atferdskultur. I det kommunistiske regimet ble ikke slike handlinger assosiert med korrupsjon. I dag, derimot, har begrepet korrupsjon nærmest blitt en samlebetegnelse for den jevne østeuropeers handlings- og tenkevaner. Hvorfor har disse praksisene, gitt kontinuiteten, blitt omtalt, fremstilt og bedømt på så forskjellig måte? Og hvordan er det mulig at tilsynelatende uskyldige, uformelle bytterelasjoner i løpet av en ti-årsperiode har blitt til praksiser kalt korrupsjon?

Dagens korrupsjon har røtter i tradisjoner fra sovjettiden, da de fleste varer og tjenester bare var oppnåelig gjennom *blat*.² Men selv om kultur til en viss grad kan sies å være deterministisk, er det for enkelt å si at korrupsjonen i dagens Øst-Europa bare er grunnet i dets sovjetiske fortid. Denne artikkelen er basert på et åtte måneder langt feltarbeid i Latvia i 2002. Jeg reiste til Latvia som «native anthropologist» (Gupta & Fergusson 1997), noe som var fordelaktig på mange måter: Jeg hadde fortsatt Latvia «i kroppen» – jeg har vokst opp i «kulturen» og snakker både latvisk og russisk. Bakgrunnskunnskap om Latvias historie lettet kontekstualiseringen av de innsamlede dataene og mine egne oppveksterfaringer hjalp meg å forstå

-
- 1 Begrep mer eller mindre etablert innenfor forskning på det postsovjetiske området. Selv om jeg i prinsippet er mot en slik generaliserende fremstilling, vil jeg av plassmessige årsaker ikke gå inn i diskusjonen om begrepenes egnethet her.
 - 2 Uformelle relasjoner og personlige nettverk som ble brukt til å få tilgang til varer og tjenester.

mine informanter. Samtidig hadde jeg den distansen som kreves for å gjennomføre et godt feltarbeid (*ibid.*) ettersom jeg har tilbrakt de siste åtte år av mitt liv i Norge.

En del av studien er basert på sekundærmateriale, men de mest verdifulle dataene ble samlet inn under feltarbeidet, der både deltakende observasjon, kvalitative intervjuer og analyse av latviske aviser fra 1980 til 2002 ble foretatt. Mine hovedinformanter var familien og nettverket til tidligere helseminister Andris Apinis og til Kristine³ (Barstad 2003). Under feltarbeidet deltok jeg aktivt i deres hverdag og ble en del av deres nettverk. Muligheten til å slippe inn i deres liv har gitt meg verdifull erfaring og datamateriale for å forstå korrupsjon i det postsovjetiske Latvia. Den mest effektive måten å forstå korruperte praksiser på var gjennom mine informanternes livshistorier. Disse avdekket både hvordan det er å leve i et samfunn som betraktes som korrupt, og gjorde det mulig å sammenligne korruperte og uformelle praksiser i sovjetperioden med dem i det postsovjetiske samfunnet. Målet med artikkelen er å avdekke dynamikken i korrupsjonslignende praksiser og vise at selv om den reelle korrupsjonen begynte å utvikle seg først på begynnelsen av 1990-tallet, finnes det en sammenheng mellom *blat* og korrupsjon.

Korrupsjon som fenomen

Den mest anerkjente tverrfaglige definisjon av korrupsjon er «misbruk av offentlig stilling til privat gevinst» (Amundsen 1999), men den uklare grensen mellom privat og offentlig har ført til at korrupsjon historisk sett har vært mer vanlig enn ikke-korrupsjon. Skillet mellom privat og offentlig er relativt sett nytt, fremfor alt assosiert med fremveksten av den moderne borgerstat (Ruud 1998, Scott 1969). Innen samfunnsvitenskap er forståelsen av det offentlige sterkt preget av Max Webers rasjonelt-legalistiske byråkrati.⁴ Webers paradigme er vesentlig for forståelsen av korrupsjon som forakt for distinksjonen mellom det private og det offentlige (Sissener 2001).

3 Navn på personer og institusjoner er anonymisert.

4 Webers byråkratiske idealmodell innebærer et høyt spesialiseringsnivå og en klart definert arbeidsdeling: hierarkisk autoritetsstruktur med klart avgrenset ansvars- og maktområder; formelt lovverk som regulerer organisering og arbeidsstruktur; administrasjon basert på skriftlige dokumenter; upersonlige relasjoner mellom organisasjonens medlemmer og klienter; rekruttering av ansatte basert på kunnskap og erfaring; fastsatt lønn og klart atskilt privat og offentlig inntekt (Abercrombie *et al.* 1994).

Akademikere innen min egen fagdisiplin, antropologi, synes å være enige om at korrupsjon først og fremst er knyttet til uklare grenser mellom det private og offentlige, samtidig som den gitte definisjonen kritiseres for å være for snever, for å forutsette at den offentlige sfæren er klart atskilt fra den private, for å være opptatt av ulovlighet av praksiser og for å være definert ut fra et vestlig ståsted (Scott 1969, Gupta 1995, Ruud 1998, de Sardan 1999, Sissener 2001). Hvis korrupsjon for eksempel utelukkende defineres som lovbrudd, blir aktiviteter som lovverket ikke dekker, oversett. En transaksjons legalitet er avhengig av den sosiale konteksten den foregår innenfor. Siden lovgivningen varierer fra land til land, vil også legaliteten av forskjellige praksiser variere.

Definisjonen undervurderer også det faktum at korrupt aktivitet er en sosial handling som må forstås i henhold til sosiale relasjoner mellom mennesker innenfor historisk spesifikke rammer. Begrepet korrupsjon dekker et bredt spektrum av fenomener – bestikkelser, underslag, utpressing, favorisering, nepotisme, misbruk av makt, salg av innflytelse o.l. (Amundsen 1999, de Sardan 1999, Sissener 2001). Det kan være vanskelig å skille korrupsjon fra andre former for sosialt bytte. Alle disse aktivitetene er ulike i måten de er forestilt, vurdert og konstruert på. Flere antropologer viser for eksempel til mangel på forståelse for slektskapsmoralitet, sosiale nettverk, alternativt normsystem og gaveutveksling i litteratur om korrupsjon. En klargjøring av de historisk spesifikke rammene korruperte handlinger foregår innenfor, gjør det lettere å forstå hvorfor korruperte praksiser forekommer og hvorfor de ikke alltid blir fordømt.

Gaver og blat

Mens bestikkelser i Skandinavia faller inn under definisjonen av korrupsjon, synes situasjonen i de postsovjetiske statene å være annerledes. Grensen mellom gaver og bestikkelser er uklar. Gavens ambivalens gjør bestikkelser mer akseptabelt og flytter dem vekk fra korrupsjonskategorien. Gaver var en viktig del av det uformelle byttet under sovjetregimet. Kaffe, sjokolade, vodka og kaviar ble gitt i gave for å skape en hyggelig atmosfære i møte med en sjef, en byråkrat, en lege eller en lærer, eller for å si takk for god service. Bedre behandling ble vanligvis forventet og ytt som gjentytelse. I en mangeløkonomi hadde slike gaver større verdi enn penger og ble ikke sett på som korrupt eller umoralsk praksis.

La oss se på historien til Kristine. På grunn av utsiktene til gode bytte muligheter var jobb innen handelsvirksomhet svært ettertrak-

tet i sovjettiden. Takket være sin mors gode nettverk, ble Kristine ansatt som lagersjef i en velkjent trikotasjebutikk i 1977. Hun ble fort kjent med arbeidsstrategiene og nøytt sitt uformelle privilegium til å disponere varene. Trikotasjevarene var etterspurt, men for få til å tilfredsstille forbrukernes behov. Bare få kunder var heldige og fikk kjøpe en genser eller et skjørt hos Kristine. Tilgang til trikotasjevarer sikret Kristine tilgang til alt hennes familie trengte – hun fikk status som «viktig bekjent». Ofte fikk hun gaver for å legge en genser til side. Etter hvert etablerte hun mange barterrelasjoner. Disse var ikke basert på varebytte, men på bytte av tilgang til ressurser. For å ha gitt favoriserte personer tilgang til varer, fikk Kristine motytelser – tilgang til andre varer og tjenester:

Vi kunne selge 100 gensere per dag hvis vi hadde så mange. Men vi fikk, la oss si, bare 100 gensere per måned. Det var opp til meg å bestemme hvor mange av dem som skulle ligge i butikkhyllene – 20, eller bare fem. Resten beholdt vi på lageret. Folk kom med gaver og tigget for å få kjøpt våre varer. Venner, embetsmenns koner og berømte skuespillere kom til lageret vårt for å prøve varene. Det var en skuespiller som alltid fikk kjøpt varer hos oss, hun hadde alltid med seg teaterbilletter. Og det var et slakteri 100 meter fra vår butikk. Ekspeditørene derfra kom til oss med ferskt kjøtt som vi fikk kjøpe, og vi lot dem kjøpe våre gensere. Jeg hadde blat hos dem, og de hadde blat hos meg.

I Sovjetunionen var handel basert på tilbud og etterspørsel ikke tillatt. Som svar på dette utviklet det seg svartebørs og uformelle bytterelasjoner. Folk brukte mye tid på å kultivere kontakter, for gode relasjoner åpnet for bytte av tjenester. Denne prosessen forsterket båndene mellom individer i samfunnet, men svekket de økonomisk-rasjonelle relasjonene. Blat ble praktisert på bekostning av den sovjetiske stats eiendom og gjennom misbruk av offentlig stilling. Kristine distribuerte ikke sine egne produkter, men *fordeler* som andre ikke hadde. Strikkevarene skulle uansett distribueres, men i et knapphetsregime var bekjentskapsfaktoren essensiell ved avgjørelsen om hvem som fikk kjøpe hva. Kristine (mis)brukte sin tilgang til statens eiendom til fordel for bekjente uten å stjele. Vareknapphet, likhetsideologi og differensieringspraksiser gjennom privilegier og lukket distribusjonssystem var forutsetninger for utviklingen av blat, hevder Alena Ledeneva (1998). I blatsfæren⁵

5 Sovjetiske uformelle byttepraksiser deler jeg i tre hovedsfærer: gavesfæren, blatsfæren og sfæren for ikke-monetære privilegier.

ble personlige nettverk brukt til å lette hverdagslivet. Ved hjelp av blat, ikke penger, kunne en få tilgang til mangelvarer og tjenester. Blat ble ikke behandlet i sovjetisk straffelov, og det fantes heller ikke betydelige moralske sanksjoner. Å forvente penger for en uformell blattjeneste ble imidlertid ansett som umoralsk.

Det kommunistiske system inkluderte et forbud mot privat eiendomsrett og den offentlige eiendoms dominerende rolle. Men i det øyeblikk Kristine ble lagersjef, ble hun «eieren» og fikk mulighet til å disponere varene i tråd med personlige interesser. Hun solgte dem til kunder som kunne gi henne mulighet til å kjøpe andre mangelvarer. Det var en slags barter av tjenester basert på favorisert tilgang til offentlig eiendom. Korrupsjonsforskeren Lev Timofejev (2000) hevder at det enkleste og frekkeste argumentet for slik bruk av offentlig eiendom er at det teknisk sett alltid er mulig å «smugle» noe ut fra de offentlige ressursene. At slike handlinger under visse betingelser ikke bør betraktes som kriminelle, er et vanlig synspunkt blant sovjetiske og postsovjetiske forskere. De knytter bruken av offentlig eiendom for privat gevinst under sovjetregimet til det de kaller «den menneskelige faktor».

Det sovjetiske atferdsmønsteret kan sammenlignes med en svartebørs hvor makt var hovedvare. Timofejev (2000) hevder at makt som forbyr «sunne» markedsrelasjoner, selv får markedspris og blir et objekt for spekulasjoner. De materielle verdiene sirkulerte ikke på det sovjetiske markedet, for rubler kunne en verken kjøpe bil eller traktor. Det essensielle var rettigheten eller muligheten til å gå til den angjeldende instans og formalisere kjøpet av den sovjetiske varen. Kristine forteller følgende om sitt første bilkjøp i 1984:

Vi sparte penger i årevis. Biler var ikke i fritt salg da, og vi måtte søke om rett til å kjøpe og eie bil. Den såkalte troikaen (partisekretæren, arbeidsgiveren og fagforeningssekretæren) tok den endelige avgjørelsen. De samme prosedyrene gjaldt for å få rett til å disponere en leilighet, kjøpe et kjøleskap, ferieturer og andre større varer. Tildelingen skulle være lik og prinsippene var erklært – flerbarnsmødre og arbeidsveteraner var prioriterte grupper. Men bare blat på høyt nivå, storslåtte gaver, eller lederstatus kunne sikre retten til å eie uten å vente flere år i kø. Da vi hadde ventet i to år, ble problemet plutselig løst. Min tante i Canada døde, og vi arvet valuta. Hadde man valuta, kunne man kjøpe bil uten den lange ventingen. Men da vår nabo bestemte seg for å skaffe seg bil, ringte han bare sin venn partisekretæren, som underrettet bilforhandlerne om å ta imot bestillingen slik at naboen kunne få en av de første bilene. Naboen var en berømt kunstner, og han hadde gitt flere av sine malerier til partisekretæren.

I sovjettiden ble offentlig eiendom og stilling stadig brukt til privat gevinst, men i hvor stor grad det ble oppfattet som misbruk er uklart. Eiendomsforholdene var i praksis ganske uklare og det å bruke offentlig eiendom som om den var privat, var et slags privilegium som fulgte med en høy stilling.

Ikke-monetære privilegier

Den form for økonomisk kriminalitet som den sovjetiske elitens livsstil innebar, ble skjult bak begrepet privilegier. Elitens privilegier var fastsatt ved lov eller gjennom administrativ praksis og unndratt offentlighet. Selv om misbruk av privilegier kunne innebære lovbrudd, ble det sjelden påtalt – etterforskerne var skånsomme mot mektige borgere, spesielt hvis de var medlemmer av partiet. Folk flest visste om eliteprivilegiene, men kunne ikke gjøre annet enn å akseptere dem. Stalins grunnlov av 1936 hadde vært basert på likhetsprinsipper – alle markante sosiale distinksjoner skulle forsvinne i et samfunn preget av klasseløs kommunisme. Praksis var imidlertid annerledes. Velferden til den sovjetiske eliten var direkte avhengig av staten, og de spesielle eliteprivilegiene dekket et enormt spektrum av varer og tjenester som kun var tilgjengelige for medlemmene av nomenklaturaen⁶ og deres familier.

Vareknappheten la begrensninger på betydningen av penger. Ikke-monetære privilegier var derfor viktigere enn de monetære. Det var spesielle klesbutikker, bokhandler, apoteker og feriemål reservert for nomenklatura-medlemmene. Spesielle produksjonsenheter forsynte dem med matvarer av høyere kvalitet, og de nøt godt av et langt bedre servicetilbud. De ikke-monetære privilegiene var også viktige på grunn av sovjetmyndighetenes følsomhet over lønnsforskjeller. Store lønnsforskjeller ville vært i strid med den egalitære, kommunistiske ideologien. Skjulte privilegier var dermed en måte å øke den reelle inntekten på uten å øke lønningene.

Overgang fra plan til marked

Synet på transisjonsprosessen i Øst-Europa har vært preget av idealistiske forventninger om en rask endring av landenes økonomi (Lampland 2002). Nye institusjoner skulle bygges i løpet av kort tid, den tidligere eliten skulle fratras muligheten til å kunne leve av

6 Betegnelse på liste med viktige stillinger som ble besatt etter godkjenning av partiet.

staten, og den jevne borgers tilbøyeligheter til å omgå lovverket for å mestre hverdagen skulle bekjempes. Problemet med dette, hevder Lampland, er den manglende forståelsen for at institusjoner består av lokale aktører og at handle- og tenkemåtene som karakteriserte det forrige regimet for disse både er normale og rutinepregete. Det er vanskelig å endre vaner, ideer og synspunkt. Dessuten lever folk i komplekse sosiale relasjoner, som vennskaps- og slektskapsbånd karakterisert av respekt, plikter og resiprositet. En radikal forandring i økonomisk aktivitet krever ikke bare forandring i tenkesett, men også en restrukturering av de større sosiale verdener en er en del av. Det å gi avkall på sine sosiale relasjoner og de pliktene disse innebærer, er vanskeligere enn det å lære nye vaner (*ibid.*).

Det postsovjetiske Europa var ikke et politisk og økonomisk blankt ark hvor demokrati og markedsøkonomi kunne skrives rett inn. Det å frigjøre seg fra Sovjetunionen betydde ikke automatisk å frigjøre seg fra fortiden. Det nye systemet ble bygd på den sovjetiske arven, noe som i betydelig grad hindret etableringen av et velfungerende demokrati og markedsøkonomi.

Hovedoppgaven for de nye regjeringene var å innføre et nytt lovverk og å skape nye statlige institusjoner tilpasset disse statenes nye behov. Under transisjonen var imidlertid statens kapasitet sterkt redusert. Staten var ikke i stand til å forhindre stigende arbeidsledighet og inntektsfall. Familiebånd og uformelle nettverk overtok dermed statens oppgaver ved å sørge for de svakest stilte. Folk i postsovjetiske stater blir stadig kritisert av vestlige analytikere for fortsatt å tenke på sovjetisk vis, samtidig som man glemmer at de ble sosialisert inn i et system der uformelle byttepraksiser var rutine. Praksisteoretikere hevder at når mennesker spiller ut atferdsmønstre de har lært, gjenskaper de samtidig den offentlige verden som neste generasjon lærer av (Strauss & Quinn 1994, Ortner 1990). Man kan ikke forvente at noen skal kunne forandre sine handle- og tenkevaner «over natten», spesielt når de ytre omstendighetene samtidig hindrer det.

Fremveksten av privat næringsvirksomhet

Trikotasjebutikken der Kristine jobbet ble stengt i 1992. Legaliseringen av privat næringsvirksomhet og åpning av grensene førte til etableringen av nye, moderne klesbutikker. Dette førte til en betydelig nedgang i etterspørselen etter lokalproduserte klær, som i nesten 50 år hadde vært eneste valgmulighet for kleskjøpere i Latvia.

Kristine nærmet seg pensjonsalder. I de nye butikkene som solgte moteriktige klær, var en mer interessert i å ansette unge ekspeditører. Takket være sitt gamle nettverk, fikk imidlertid Kristine en stilling i en av de nyåpnede butikkene. Kristine oppdaget fort at den nye stillingen ikke var så lukrativ. Hun kunne ikke disponere varene fritt lenger – de gamle uformelle privilegiene var borte. Samtidig forsvant hennes status som viktig bekjent. Kristines kontakter trengte ikke lenger hennes hjelp for å skaffe gode klær nå som de ble solgt overalt. Blat-relasjoner for vareakkumulasjon var med andre ord ikke lenger nødvendig.

Butikkeieren holdt streng kontroll med sine ansatte, og de som prøvde å bruke varene til privat gevinst på gammelt vis, ble umiddelbart sparket. Etter sju måneder ble også Kristine sagt opp – hun hadde stadig solgt varer til sine venner for innkjøpspris, hevdet eieren. Men Kristine selv mente at alderen var grunnen til oppsigelsen. En ung kusine av butikkeieren ble ansatt uken etter. Det sosialistiske garantisystemet og omtanken for kollektivet hadde opphørt samtidig som arbeidstakernes rettigheter innenfor en markedsøkonomisk kontekst fortsatt ikke var etablert. Det ble slektskapsbånd som reddet Kristine denne gangen – en niese ansatte henne i sin interiørbutikk.

Innenfor privat næringsvirksomhet er forholdet til eiendom og vennehjelp annerledes; materielle kalkuleringer teller mer enn bekjentskapsfaktoren. Upersonlig og kalkulerende businessetikk har erstattet en blat-etikk basert på solidaritet og resiprositet. «The tendency of relationships with acquaintance in power structures can be described as a move from patronage towards corruption. What could be done in the Soviet system simply from loyalty or sympathy is now calculated in terms of short-run costs and benefits,» hevder Ledeneva (1998).

Blat har tilpasset seg de nye omstendighetene. Om ikke så mye hva gjelder varekjøp, så er blat fortsatt utbredt innenfor utdannings- og helsesektoren og i næringslivet – men nå med bismak av penger. Mye rikdom har vokst frem med utgangspunkt i tidligere etablerte blat-relasjoner. I dag brukes disse relasjonene for businessaktiviteter på samme måte som de ble brukt for privat konsum i sovjetperioden. I det nye distribusjonssystemet blir jord, næringsvirksomhet og finanser distribuert på samme vis som pølser, biler og leiligheter ble for 15 år siden. Nettverk har også spilt stor rolle i utviklingen av småbedrifter på begynnelsen av 1990-tallet. Etablering av private foretak hadde aldri blitt forsøkt før, og dermed var råd og hjelp viktig. Når Kristines niese startet sin interiørbutikk, ble dokumentene

utarbeidet av en bekjent av hennes bestevenninne. Råd hun fikk gjennom gode bekjente, anså hun som de mest pålitelige:

Jeg tror næringsvirksomhet var nødt til å bli avhengig av uformelle nettverk, siden kontraktssystemet ikke var utviklet ennå. Det fantes ingen effektive mekanismer for å løse konfliktsituasjoner eller for å pålegge upålitelige samarbeidspartnere sanksjoner. Derfor mener jeg at uformelle nettverk og tillitsrelasjoner som ble formet i blat-nettverk, fungerte som den eneste garantien man kunne stole på. Bare de som kunne stole på sine kontakter i banker, statlige organisasjoner og den lokale administrasjonen, kunne drive sin business med hell.

Tidligere blat-nettverk kunne hjelpe med å løse finansielle vansker, gi gunstige lånebetingelser, utsettelse av betaling, raskere bankoperasjoner, tilgang til informasjon osv. Valg av partnere ble foretatt med utgangspunkt i bekjentes råd. Suksess var betinget av tilgang til kapital, men også dette kunne løses gjennom foreldre og slektninger, og først senere gjennom bank. Vanlige mennesker hadde ikke store summer til rådighet i begynnelsen av 1990-tallet. Bare den tidligere nomenklaturaen kunne, teoretisk sett, ha hatt slik kapital (akkumulert uformelt under sovjetperioden). Mens unge entreprenører som Kristines niese måtte finne sin egen vei, kunne de eldre (tidligere industridirektører, ledere av den regionale og lokale administrasjonen) med sine gode kontakter og tilgang på informasjon utnytte transisjonsperioden til å berike seg.

Fra ikke-monetær til monetær korrupsjon

Korrupsjon i Latvia er reproduksjon av det sovjetiske blat-systemet, bare nå under demokratiske og markedsøkonomiske vilkår. Hovedforskjellen mellom den sovjetiske og den postsovjetiske uformelle byttesfæren er at førstnevnte i hovedsak var ikke-monetær, mens den sistnevnte i hovedsak er monetær. Bare gavesfæren har bevart sin karakter. Eneste forskjell innenfor denne er at gaver ikke lenger blir gitt for tilgang til selve tjenesten, men for å takke for en god tjeneste og for å supplere de statlig ansattes lave lønninger. En kan ikke forvente like mye for en flaske konjakk nå som man kunne under kommunismen, den gang denne gaven hadde høy verdi i seg selv. Verdien skapes av varens tilgjengelighet (Appadurai 1986) og nå, når alt kan kjøpes for penger i butikker, vil en byråkrat heller risikere å gjøre noe ulovlig for en monetær bestikkelse enn for en god flaske konjakk. Også penger blir gitt i gave nå,⁷ men slike gaver anses som mer umoralske, siden penger står for økono-

miske forhold som er upersonlige og kalkulerte. Men selv om vår ideologi om gaven har blitt konstruert som en antitese til markedsbyttet (Bloch & Parry 1989), kan slike ikke-monetære gavebytter være langt fra politisk uskyldige.

L. William Miller *et al.* (2001) hevder at overgangen til markedsøkonomi i de postsovjetske statene har ført til et økt innslag av monetær korrupsjon, og at det kommunistiske korrupsjonssystemet basert på ikke-monetære privilegier har blitt erstattet med et mer markedsorientert system hvor alt har sin pris. Under transisjonen har penger blitt reelle og virker som en mektig agent i transformasjon av kultur og samfunn. Penger standardiserer bytteverdien av hver vare etter en felles skala. Og nærmest alt kan dermed kjøpes for penger. Som følge av overgangen til markedsøkonomi har blat-sfæren og sfæren for ikke-monetære privilegier blitt til korrupte sfærer jeg betegner som henholdsvis «petty corruption» og «grand corruption».

Innenfor «petty corruption»⁸-sfæren er det å gi mindre bestik- kelser for å tøye regelverket den mest vanlige praksisen. Denne sfæren karakteriserer folk flests relasjoner til byråkrater. Uformell betaling til politi og ansatte i helse- og utdanningssektoren utgjør halvparten av alle bestiktelser i Latvia, hevder Karklins (2002). Bestikkelsenes størrelse, slektskapsforhold og hvor tilgjengelige tjenestene er på lovlig vis, synes å være viktige faktorer når det gjelder rettferdiggjøring av småskalakorrupsjon. Bestiktelser blir ofte kalt gave og således gjort mer legitimt. Smøring som sådan er forbudt ved lov, men bestiktelser på lavt nivå blir av de fleste ikke ansett som umoralsk så lenge de ikke skader andre direkte.

«Corruption thrives in disorganization,» skriver Klitgaard (1988: 79). Forsøket på å innføre en markedsøkonomi og en rettsstat på ruinene av det gamle sovjetsystemet har skapt flere skjemaer, dokumenter og sertifikater. Dette har skapt gode betingelser for småskalakorrupsjon. Introduksjonen av privat eiendomsrett førte til etableringen av nye byråkratiske instanser og papirarbeid i forbindelse med registrering av næringsvirksomhet, privat eiendom, byggeprosjekter osv. Økende antall regler og prosedyrer, korte arbeidsdager og vanskelig tilgjengelig informasjon er eksempler på faktorer som oppmuntrer folk til å betale «under bordet» for å effektivisere byråkratiet. Så lenge behovet for effektive byråkratiske

7 Alt under 50 lat (Latvias nasjonale valuta) regnes som gave ifølge lovverket. 50 lat tilsvarer ca 630 NOK.

8 Byråkratisk korrupsjon, korrupsjon på lavere nivå i offentlig administrasjon.

tjenester ikke kan bli tilfredsstilt på annet vis enn via bestikkelser, vil korrupsjonen vedvare.

Den moralske rangeringen av sfærene går hånd i hånd med den moralske vurderingen av monetært bytte sammenlignet med andre typer bytte. Jo større beløp som er involvert i transaksjonen, jo mer umoralsk virker handlingen for utenforstående. Smøring på lavt nivå og nepotisme blir av mange ansett som smårusk sammenlignet med de uformelle transaksjonene innen de øvre samfunnslag. Når høyere embetsmenn forsøker å presse ut godtgjørelser gjennom klientelisme, privatisering og innkjøp, karakteriseres dette som «grand corruption».⁹

Begynnelsen av 1990-tallet var en kaotisk periode – en slags *liminalfase* (Turner 1967) uten fungerende lovverk; det gamle eksisterte ikke lenger og det nye var ennå ikke etablert. Mangel på velfungerende lovverk åpnet for en korrumpert privatiseringsprosess. Avhendingen av offentlig eiendom var en vesentlig fase i overgangen fra plan- til markedsøkonomi, men bidro også til fremveksten av storskalakorrupsjon omtalt som «state capture».¹⁰ Liberalisering og privatisering uten tilstrekkelig kontroll er hovedårsaken til en slik «state capture», hvor den faktiske makten glir over i hendene på en liten økonomisk elite. Et eksempel på en slik prosess er etableringen av den første kommersielle banken i Latvia i begynnelsen av 1990. I forbindelse med opprettelsen ble det distribuert såkalte privilegerte andeler til innflytelsesrike politikere. Til sammen ble 300 andeler gitt bort. I den gamle valutaen var verdien av en aksje 10 000 rubler. Noen fikk én aksje, andre fikk ti, og i løpet av et år gav disse aksjene et utbytte høyere enn embetsmennesenes årslønn.¹¹ Som alle gaver måtte også denne resiprositeres, og i dette tilfellet ble det gjort i form av lovgivning som først og fremst favoriserte økonomiske interesser.

Det er i første rekke institusjoner som nasjonalforsamlingen, utøvende myndighet og kontrollinstanser som blir forsøkt «kapret». De facto overtakelse av offentlige institusjoner av businessinteresser eller kriminelle grupper er «state capture» på sitt mest ekstreme (Karklins 2002). Siden mektige grupper er involvert og det står

9 Politisk korrupsjon: korrupsjon på høyt nivå i det politiske systemet der politikere sørger for å innføre lover som er gunstig for en eller annen interessegruppering. Politikere bruker sin posisjon til å utvide egen makt og velferd.

10 Ifølge Rasma Karklins (2002) er «State capture (...) illicit provision of private gains to public officials via informal, nontransparent, and highly preferential channels of access; it can occur through unclear boundaries between the political and business interests of state officials».

11 Fra artikkel i *Domas* 27. oktober 2002.

mye på spill, er denne formen for korrupsjon vanskelig å avdekke og bekjempe. Storskalakorrupsjon fordømmes av befolkningen, noe som kommer tydelig frem i den diskursive siden av korrupsjon.¹² Formelt sett finnes det også strenge juridiske sanksjoner, men ifølge Sedlenieks (2001) har ingen latvisk domstol kunnet bevise at det foregår «state capture» i Latvia.

Byråkrati og politikk

Den politiske konkurransen i de postsovjetiske statene undergraves av skjulte, men mektige uformelle nettverk. I den grad den tidligere eliten har beholdt sin organiserte struktur, er det først og fremst i form av klientelistiske nettverk knyttet opp mot storskalakorrupsjon. Som alle nettverk av korrupt bytte er dette nettverk av fordeler og forpliktelser som innebærer resiprositetsregler (Karklins 2002). Slike korrupte elitenettverk er vanligvis godt beskyttet og har lett for å vokse og reprodusere seg. Nettverksmedlemmene har sterke incentiver for å holde ikke-korrupte individer ute, eller også kooptere dem som slipper gjennom nettet. Redselen for å bli avslørt motiverer i tillegg til å opprettholde korrupte praksiser. Ifølge tidligere helseminister Andris Apinis er

Tiden da en kunne bli rik og mektig øyeblikkelig (...) forbi, men de som fikk sine posisjoner gjennom korporative bånd og vennskap, regjerer samfunnet vårt fortsatt. En må være suicidal for å anklage et elitemedlem for korrupsjon. Det er umulig å bevise noe. Medlemmer av eliten er så avhengige av hverandre at de aldri kommer til å vitne mot sine kamerater. Hver av dem vet at bevis mot dem selv kan bli forbedret når som helst og brukt som utpressingsmiddel.

Lojalitet til kommunistpartiet betydde tilgang til makt og privilegier på livstid, så vel som mulighet til å distribuere materielle ressurser og fremme sine bekjente til nomenklatura-posisjoner. Hvis vi ser på det nye byråkratiet, er det ofte de samme menneskene – bare i nye stillinger. «De prøver fortsatt å komme seg unna med en størst

¹² Korrupsjonsbølgen er også diskursiv, med utgangspunkt i mistillit til staten (Barstad 2003). I den populære diskursen er korrupsjon en uetisk eller illegal handling utført av embetsmenn. Slike handlinger trenger ikke å være konkrete. En hvilken som helst handling av en embetsmann forårsaket av motiver som er uklare for folk flest, blir assosiert med korrupsjon. Å fremme et uklart lovfor-slag eller å nekte å gi kommentar kan være nok til å vekke mistanken. Korrupsjon gjenfinnes med andre ord ikke bare som konkrete praksiser, men også som et rent diskurselement – en idé om handlinger og handlingers modeller (Sedlenieks 2001).

mulig del av den felles kaken, forskjellen er at under sosialismen kunne ikke stykket være stort, mens nå kan det være enormt.» hevder Apinis. Storskalakorrupsjon har blitt fremmet ved at gamle praksiser og skjulte fordeler har blitt ivaretatt i det nye regimet. Dette forklarer hvorfor mange embetsmenn var ivrige etter å beholde sine posisjoner til tross for svært lave formelle lønninger. Åpning av grensene mot Vesten og tilstrømningen av utenlandske midler har skapt nye muligheter for ulovlige vinningsstrategier i form av konsulenthonorarer, utenlandsreiser, stipender til studieopphold utenlands og tilgang til utenlandsk forretningsvirksomhet.

Uformelt bytte som korrupsjon?

Bruken av begrepet «uformelt bytte» istedenfor «korrupsjon» i en sovjetisk kontekst betyr ikke at korrupsjon ikke fantes. Men det ville være misvisende å bruke dagens korrupsjonsdefinisjon på sovjetiske praksiser. Den vestlige definisjonen av korrupsjon fokuserer på grensen mellom det private og offentlige. Men i sovjetperioden fantes det for det første ikke privat eiendom, noe som innebar en form for legalisering av bruken av offentlig eiendom til private formål. For det andre ble slike uformelle praksiser som blat ofte ikke praktisert med tanke på privat gevinst og som regel uten penger eller annen umiddelbar betaling som gjenytelse. Ifølge Ledeneva (1998) var blat, forankret som det var i menneskelige relasjoner som vennskap, slektskap og bekjentskap, forskjellig fra mer negative former for bytte og makt. Mens bestikkelser ifølge sovjetisk lov var ulovlig, var blat ikke lovregulert. Bestikkelser innebærer en interessekonflikt hvor den ene part blir belønnet for å gjøre noe man ellers ikke ville ha gjort, mens blat er en form for gjensidig støtte i et langsiktig perspektiv og innebærer tillit snarere enn belønning for risiko (*ibid.*). Det er dermed uklart om en korrupsjonsramme kan presses på sovjetiske praksiser som ikke ble ansett som korruperte av agentene selv. Selve begrepet korrupsjon ble ikke brukt i Sovjetunionen og ble først introdusert i 1980 (*Rossija i korrupsija* 1998).

Selv om uformelle praksiser som blat innebærer (mis)bruk av offentlige ressurser på lik linje med korrupsjon, synes blat å ha vært mer legitimt. Samtidig har tenkning i blat-termer fremmet en tilbøyelighet til korruperte tendenser. Det er sannsynlig at korruperte praksiser har røtter i blat-logikken, og at dette kan være en årsak til at korrupsjon og uformell økonomi i stor grad tolereres i postsovjetiske land i dag.

Vidt forskjellige verdener

Utenom kollektivbruk og kooperativer var staten så godt som eneste arbeidsgiver i Sovjetunionen. Produksjonsmidlene var nasjonalisert, og ingen kunne kjøpe andres arbeidskraft til private produksjonsformål. Privat hagedyrking var den mest vanlige måten å produsere varer selv, men dette gav langt fra store inntekter. Kjøp og salg med tanke på profitt ble betraktet som spekulasjon og ansett som en straffbar handling. Egenprodusert kunst kunne selges, men skatten var i slike tilfeller opp til 70 prosent av inntekten. Det var ikke restriksjoner på privat sparing i statlige banker, men for store summer kunne tiltrekke myndighetenes oppmerksomhet. Beslaglegging var i slike tilfeller vanlig (Matthews 1978). Folk kunne utelukkende investere et eventuelt overskudd i forbruksvarer, men i en knapphetsøkonomi med varemangel ble særlig attraktive varer rasjonert. Marta, kona til Andris Apinis, forteller følgende om levestandarden:

Vårt liv var beskjedent. Sjelelige verdier, arbeidskollektivet og familien ble verdsatt høyest. Vi var fornøyde med mye mindre enn vi er i dag. Mange hadde foreldre eller en liten jordflekk på landet der de kunne dyrke grønnsaker. Vi brukte sommerferien til å plukke bær, høste grønnsaker og frukt, og til å lage syltetøy for å sikre oss for vinteren. Vi var virkelig beskjedne i våre krav og byttet garderobe sjeldnere. Inntekten var lav, men fast. Og vi hadde sosiale garantier. Det var ikke så store sosiale kontraster som i dag når noen dør av sult og andre av overflod og forspising. I sovjettiden (...) ble den velstående klassen ansett som umoralsk, lidderlig og uanstendig. Fattigdom og måtehold ble fremstilt som gode karaktertrekk hos mennesker. De fattige ble fremstilt som mennesker med god arbeidsmoral, medfølelse, som hjelpsomme og – viktigst av alt – som ikke grådige. Nå er det omvendt. Holdningen er: Er du fattig, er det din egen feil. Alt avhenger av penger nå.

Aristoteles, Marx og Simmel hevder alle at penger fremmer individualisme og ødelegger solidariske fellesskap. Penger oppløser bånd mellom mennesker basert på slektskap og kjennskap (Bloch & Parry 1989). I dag betyr privilegier ingenting sammenlignet med hva en kan få for penger. Penger har blitt den største nødvendighet og det eneste bevis på å være vellykket. De unge verdsetter individualisme, effektivitet og økonomisk suksess. Situasjonen oppfordrer til å handle på bakgrunn av risikovurdering og ikke tillit. Evnen til å manipulere og omgå lovverket har nærmest blitt en fetisj for den yngre generasjonen og rettferdiggjøres gjennom utsagn om at «alle jo jukser».

Det lave lønnsnivået i offentlig sektor bidrar til at folk tar imot bestiktelser. En Versace-bukse koster like mye som en toller tjener i månedslønn, men han trenger bare et par bestiktelser for å kjøpe buksen. Samtidig defineres identitet i flere postsovjjetiske stater i stor grad av konsum. Liberalisering og markedsøkonomi har forandret konsumstrategiene. Via konsum demonstrerer man kjøpekraft. Korrupsjon synes å vokse sammen med slike fenomen som et fritt marked, akkumulasjon av kapital, globalisering, modernitet og konsumerisme. De multinasjonale selskapene med sine enorme tilbud av varer og tjenester skaper et økt forventningspress, folk forundres over hvordan de klarte seg uten alt dette før.

Demokratisering og liberalisering har åpnet for både økte muligheter og økt usikkerhet. Dette har bidratt til korrupsjonsvekst blant politikere, byråkrater og entreprenører. Spesielt privatiseringen av tidligere statseiendom har stimulert til korrupte praksiser. Privatisering og «markedisering» av planøkonomien ble prioritert på bekostning av et alminnelig, velfungerende lovverk, kommunalt ansvar og menneskelig rettferdighet. Politikken ble redusert til et spørsmål om monetær innflytelse. «Det var en mulighet og ingen lov som forbød den,» er standardsvaret på spørsmålet om opprinnelsen til vellykte forretningsforetak.

John Girling (1997) tilskriver korrupsjon selve markedsøkonomien og ikke bare overgangen fra plan til marked. Han ser farlige tendenser i praksiser i skjæringspunktet mellom demokrati og markedsøkonomi. Ifølge Girling forsvinner ikke korrupsjon med utvikling og modernisering av de postkommunistiske landene, men tar isteden nye former:

Corruption is the illegitimate reminder of the values of the market place (everything can be bought and sold) that in the age of capitalism increasingly, even legitimately, permeate formerly autonomous political and social spheres (Girling 1997: 167).

Girling påstår videre at «Corruption is the ‘excessive’ or shocking aspect of ‘normal practice’: ‘the unacceptable face of capitalism’» (Girling 1997: viii). Markedsøkonomiens etos oppfordrer de rike til å stemme med sin rikdom ved å kjøpe embetsmenns velvilje. Den kapitalistiske etikken legitimerer at embetsmenn selger sine tjenester og at klienter kjøper dem. Girlings synspunkt er pessimistisk, korrupsjon er ifølge ham ikke bare et midlertidig produkt av transisjonen, men en permanent del av den liberale demokratiske kulturen. L. William Miller *et al.* (2001) er mer optimistiske og ar-

gumenterer for at demokratisering og overgang til markedsøkonomi bør føre til at byråkratene begynner å følge de formelle spillereglene.

Sovjetisk planøkonomi hadde en sterk indre logikk der lojalitet til eget nettverk betydde mer enn lojalitet til staten, og der uskrevne regler og sosiale normer dominerte (Ledeneva 1998). To generasjoner ble oppdratt med denne logikken og en hel økonomi ble bygd på den. Derfor er det også vanskelig å kaste av seg denne arven. «Given that some processes, such as the privatization of state property, the accumulation of capital and the re-emergence of class division are all shaped in a culturally specific way, it might be argued that post-Soviet society is never going to resemble Western societies,» skriver Ledeneva (*ibid.*: 212). Uansett i hvilken retning utviklingen skulle gå, vil det ta tid å forandre den sovjetiske atferds-kulturen. Reformen får bare gradvis effekt.

Litteratur

- Abercombie, Nicholas, Stephen Hill & Brian S. Turner (1994) *Dictionary of Sociology*. London: Penguin books.
- Amundsen, Inge (1999) *Political Corruption: An Introduction to the Issues*. Working Paper No 7. Bergen: Chr. Michelsen Institute.
- Appadurai, Arjun (1986) «Introduction: Commodities and the Politics of Value» i Arjun Appadurai (red.) *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge University Press (3–63).
- Barstad, Agnese Cimдина (2003) *Culture of Corruption? Interpreting Corruption in Soviet and Post-Soviet Contexts*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Bloch, Maurice & Jonathan P. Parry (1989) *Money and the Morality of Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Friedman, Jonathan (1994) *Cultural Identity and Global Process*. London: SAGE Publications.
- Girling, John (1997) *Corruption, Capitalism and Democracy*. London & New York: Routledge.
- Gupta, Akhil (1995) Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, the Culture of Politics, and the Imagined State. *American Ethnologist* 22 (2): 375–402.
- Gupta, Akhil & James Ferguson (red.) (1997) *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Karklins, Rasma (2002) Typology of Post-Communist Corruption. *Problems of Post Communism* 49 (juli/august): 22–32.
- Kipena, Kristine (2001) Par korupcijas izplatību un riska situācijas vertējumu. *Latvijas Vestnesis* 18. januar: 1–2.
- Klitgaard, Robert (1988) *Controlling Corruption*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Lampland, Martha (2002) «The Advantage of Being Collectivized: Cooperative Farm Managers in the Post Socialist Economy» i C. M. Hann (red.) *Postsocialism. Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London: Routledge.
- Ledeneva, Alena V. (1998) *Russia's Economy of Favors. Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matthews, Mervin (1978) *Privilege in Soviet Union. A Study of Elite Life-Styles under Communism*. London: George Allen & Unwin.
- Miller, L. William, Åse B. Grødeland & Tatyana Y. Koshechkina (2001) *A Culture of Corruption? Coping with Government in Post-Communist Europe*. Budapest: Central European University Press.
- Ortner, Sherry B (1990) «Patterns of History: Cultural Schemas in the Foundings of Sherpa Religious Institutions» i Emiko Ohnuki-Tierney (red.) *Culture Trough Time, Anthropological Approaches*. Stanford, CA: Stanford University Press (57–93).
- Rossija i korrupsija: Kto kovo. Analititsjeskij doklad* (1998). Moskva: Regional'nyj obsjestvennyj fond «Informatika dlja demokratii».
- Ruud, Arild E. (1998) *Corruption as Everyday Practice. Rules and Rule-Bending in Local Indian Society*. SUM Working Paper No 4. Oslo: Centre for Development and the Environment, University of Oslo.
- Sardan, J. P. Olivier de (1999) A Moral Economy of Corruption in Africa? *Jour-*

- nal of Modern African Studies* 37 (1): 25–52.
- Scott, James C. (1969) The Analysis of Corruption in Developing Nations. *Comparative Studies in Society and History* 11 (3): 315–41.
- Sedlenieks, Klavs (2002) *Korupcija Tuvplana*. Riga: Sorosa Fonds.
- Simis, Konstantin M. (1982) *USSR: Secrets of a Corrupt Society*. London: J.M. Dent & Sons Ltd.
- Sissener, Tone K. (2001) *Anthropological Perspectives on Corruption*. Working Paper No 5. Bergen: Chr. Michelsen Institute.
- Strauss, Claudia & Naomi Quinn (1994) «A Cognitive/ Cultural Anthropology» i Robert Borofsky (red.) *Assessing Cultural Anthropology*. New York: McGraw-Hill (284–300).
- Timofejev, Lev (2000) *Institutsional'naja korupsija*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj universitet.
- Turner, Victor W. (1967) *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Agrarpartiene i det nye Sentral- og Øst-Europa

Avkollektiveringsmodellen og fremveksten av agrarpartier i Polen, Ungarn og Estland etter 1989

Svenn Arne Lie
masterstudent, Institutt for
sammenlignende politikk,
Universitetet i Bergen

Etter nesten 50 år med kommunistisk diktatur har partifloraen i Sentral- og Øst-Europa blomstret opp igjen. Agrarpartiene, som var sentrale aktører i partipolitikken i mellomkrigstiden, har imidlertid hatt store problemer med å reise seg igjen og har forblitt mer eller mindre fraværende i det «nye» Øst-Europa. Andelen bønder er fortsatt stor i de postkommunistiske landene, ca 20 prosent av befolkningen var på slutten av kommunistperioden bønder eller på andre måter tilknyttet landbruket (Braverman *et al.* 1993: 21). Seymour Lipset og Stein Rokkan (1967) har lagt vekt på betydningen av selveid landbruk for å forklare fremveksten av agrarpartier. Med Lipset og Rokkans forutsetning om selveiende bønder som utgangspunkt, ville det være naturlig å forvente en gjenoppblomstring av agrarpartier i Sentral- og Øst-Europa etter kommunismens fall. Hvorfor har ikke dette slått til?

Denne artikkelen er et forsøk på å introdusere avkollektiveringsmodellen som forklaring på agrarpartienes skjebne i ulike postkommunistiske stater i Sentral- og Øst-Europa. I hvilken grad forklarer de ulike måtene avkollektiveringen ble gjennomført på oppslutningen om agrarpartier etter 1989?

Artikkelen fokuserer på utviklingen i tre ulike stater, Polen, Ungarn og Estland. De tre landene illustrerer selve essensen i avkollektiveringsmodellen. Alle hadde sterke agrarbevegelser i mellomkrigstiden med en oppslutning i valg på mellom 10 og 35 prosent (Urwin 1980: 167), men etter kommunismens fall valgte de tre landene forskjellige modeller for avkollektivering. Siden størsteparten av brukene hadde forblitt selveid i Polen, trengte man ikke å gjennomgå noen omfattende avkollektiveringsprosess der. I Un-

garn valgte man en privatiseringsmodell, mens Estland primært satset på tilbakeføring til tidligere eiere.

Jeg vil begynne med å gjøre rede for Lipset og Rokkans teorier om fremveksten av agrarpartier og relatere disse til forholdene i Polen, Ungarn og Estland. Etter kort å ha sett på effektene av kollektiviseringen under kommunismen, vil deretter rammeverket for avkollektiviseringsmodellen presenteres. Med utgangspunkt i denne vil det bli foreslått tre hypoteser for å forklare fremveksten av agrarpartier i Sentral- og Øst-Europa som vil bli testet ut mot empiriske funn.

Forutsetninger for fremveksten av agrarpartier

Lipset og Rokkan tar utgangspunkt i stats- og nasjonsbyggingsprosessen for å forklare utviklingen av partisystemet i Vest-Europa. Partimønstret i den enkelte stat ses som et resultat av konfliktlinjer i samfunnet. I boken *Party Systems and Voter Alignments* (1967) skisserer Lipset og Rokkan fire forutsetninger for fremveksten av agrarpartier:¹

- ▼ flertallet av bøndene er selveiende på små eller mellomstore gårder, eventuelt godt beskyttet av lovverket hvis de er forpaktere,
- ▼ byer og industrisentra sto svakt da stemmeretten ble utvidet,
- ▼ det er kulturelle barrierer mellom by og land. Bøndene ser med skepsis på integrering i markedsøkonomien, og
- ▼ den katolske kirke er uten sterk innflytelse.

I hvilken grad kan disse forutsetningene benyttes for å forklare utviklingen av agrarpartier i Polen, Ungarn og Estland etter 1989? I dag er det store flertallet av bønder i Sentral- og Øst-Europa igjen selveiende etter å ha vært gjennom en periode med kollektiv eierstruktur under kommuniststyret (i Polen fikk imidlertid aldri kollektiviseringen av landbruket noe stort gjennomslag, der forble bøndene stort sett selveiere). Verken Polen eller Estland hadde spesielt sterke bysentra ved demokratiutviklingen etter 1. verdenskrig. Ungarn, derimot, hadde, og har til dels fortsatt, Budapest som et markant bysentrum. Kulturelle og økonomiske motsetningsforhold mellom by og land har sterk historisk forankring i Sentral- og Øst-Europa.

¹ De to forskerne fremholder den første forutsetningen, selveiende bønder, som den mest sentrale.

Den katolske kirke har ulik innflytelse i de østeuropeiske landene, men religiøst baserte partier har ikke spilt noen avgjørende politisk rolle i noen av landene etter kommunismens fall.

Til tross for at de fleste landene i Sentral- og Øst-Europa dermed i stor grad oppfyller de fire forutsetningene Lipset og Rokkan legger til grunn, er det ytterst få som har fått fremvekst av agrarpartier. Det kan argumenteres for at det kun er Polen som kan sies å ha fått et rent agrarparti etter tradisjonell nordisk og sveitsisk modell med et nært samarbeid mellom bondeorganisasjoner og agrarpartier. Her står imidlertid den katolske kirke sterkt, noe som bryter med Lipset og Rokkans modell. Ut fra dette er det derfor naturlig å lete etter andre variabler som kan forklare den manglende oppslutningen om agrarpartiene i det postkommunistiske Sentral- og Øst-Europa.

Kommunismens innvirkning på landbruksstrukturen

Gjennom kollektiviseringen av landbruket i kommunistperioden ble hele eiendomsstrukturen med familiegårder brutt ned. Gården var ikke lenger et familieeid bruk som skulle gå i arv, men et stort foretak eid enten av staten (*sovkhos*) eller i fellesskap av flere bønder (*kolkhoz*). Eierforholdet til gården ble med dette mer distansert.

Over tid forandret kollektiviseringen bøndenes identitet og mentalitet. De mistet sin selvbevissthet og tradisjonene som var en sentral del både av deres egen identitet og av bygdekulturen (Seim 1994: 456). Bondegården ble «industrialisert», og bøndene gikk i stor grad over til å identifisere seg selv som arbeidere og bondegården som en arbeidsplass. Etter drøye 50 år med kommunisme og kollektivbruk er denne selvoppfatningen som arbeider med visse rettigheter og plikter internalisert. De nye selveiende bøndene stemmer derfor snarere på ekskommunistene enn på rene agrarpartier.

Avkollektiviseringsmodellen

Avkollektiviseringen av landbruket startet umiddelbart etter kommunismens sammenbrudd. Denne var ikke bare et oppgjør med kommunismen i seg selv, men også et ledd i overgangen til en mer markedsorientert produksjon. Det var i utgangspunktet to måter avkollektiviseringen ble gjennomført på. Den første, hvor avhendingen av kollektivbrukene ble en del av den generelle privatiseringspolitikken, kalles privatiseringsmodellen. I slike tilfeller ble kollektivene omdannet til aksjeselskaper hvor bøndene fortsatte driften

mer eller mindre på samme måte som under kommunisttiden. Produksjonsenhetene ble beholdt, men bøndene eide nå en aksjeandel som de eventuelt kunne selge. Den andre måten å avkollektivisere landbruket på, kalles tilbakeføringsmodellen. Her ble den kollektiviserte jorden delt opp og tilbakeført til de opprinnelige eierne. Formålet med tilbakeføringsmodellen var å rekonstruere eierstrukturen fra mellomkrigstiden. I Polen forble, som tidligere nevnt, størsteparten av landbruket selveid gjennom hele kommunistperioden.² Dermed trengte man med andre ord ikke å avkollektivisere det.³ Man fikk med dette tre utfall av avkollektiviseringen av landbruket i Sentral- og Øst-Europa (se tabell 1).

Tabell 1. Utfall av avkollektiviseringen i Sentral- og Øst-Europa

Før kommunismen	Under kommunismen	Avkollektiviseringsmodell
Selveiende bønder →	Selveiende bønder →	Selveiende bønder
Selveiende bønder →	Kollektivisering →	Privatiseringsmodell
Selveiende bønder →	Kollektivisering →	Tilbakeføringsmodellen

For å forklare fremveksten av og styrken til agrarpartier i det postkommunistiske Sentral- og Øst-Europa, kan man ta utgangspunkt i tre hypoteser med utgangspunkt i avkollektiviseringsmodellen:

- ▼ land som beholdt en større del av landbruket selveid gjennom hele perioden vil få fremvekst av relativt sterke agrarpartier,
- ▼ land som følger privatiseringsmodellen vil ikke få fremvekst av agrarpartier. Bøndene vil fortsette å identifisere seg som arbeidere og stemme på ekskommunistene, og
- ▼ land som følger tilbakeføringsmodellen vil få sterkere agrarpartier enn i land som benyttet privatiseringsmodellen, men ikke så markante som i land med tradisjon for selveiende bønder.

Avkollektiviseringsmodellen kan si noe om den forventede identiteten bonden får i sitt forhold til gården han jobber på. Gjennom avvikling av kollektivt eierskap og rekonstruering av private eierskapsstrukturer i landbruket introduserer avkollektiviseringsmodellen en nyanse i eier-

² Det samme var tilfellet i Jugoslavia.

³ Både i Polen og Jugoslavia har man derimot hatt problemer med å tilbakeføre jord som kommunistene nasjonaliserte. Denne prosessen er det imidlertid ikke tatt hensyn til innenfor rammeverket av avkollektiviseringsmodellen.

skapsrelasjonen mellom bøndene og bondegården: En bonde som gjennomgår en avkollektivisering via privatiseringsmodellen, forventes å få et mer distansert eierforhold til gården og i større grad identifisere seg som en arbeider. En bonde som opplever avkollektivisering via tilbakeføringsmodellen, vil derimot forventes å identifisere seg mer som en selveiende bonde. Avkollektiviseringen resulterer dermed i at man får to typer bønder: «arbeider-bønder» og selveiende bønder.⁴

Selv om resultatet av avkollektiviseringen i begge tilfeller er en reorientering mot en mer markedsstyrt produksjon, vil det være grunnleggende forskjeller i måten disse brukene drives på. På bakgrunn av en forventning om at «arbeider-bøndene» og de selveiende bøndene forventes å ha ulike partipreferanser, kan man benytte avkollektiviseringsmodellen til å forklare fremveksten av agrarpartier i det postkommunistiske Sentral- og Øst-Europa. Men før vi går inn på dette, skal vi se litt nærmere på den historiske bakgrunnen for agrarpolitikken i Polen, Ungarn og Estland.

Agrarpolitikk i mellomkrigstiden

Landbruket dominerte økonomien i Sentral- og Øst-Europa i mellomkrigstiden. Tabell 2 viser sysselsettingen innenfor ulike økonomiske sektorer i Polen og Ungarn i begynnelsen av 1930-tallet.

Da demokrati ble innført i regionen etter 1. verdenskrig, var en av de viktigste sakene på den politiske dagsorden jordreform. Dette fikk betydning for oppslutningen om agrarpartiene, som også hadde stort koalisjonspotensial, og dermed politisk innflytelse, siden de befant seg i sentrum av det politiske spektrum.

Tabell 2. Sysselsetting innenfor ulike økonomiske sektorer i Polen og Ungarn rundt 1930 (%)

	Jordbruk skogbruk fiske	Industri gruvedrift håndverk	Handel bank forsikring	Kommunikasjon transport off. ansatte
<i>Polen</i>	60,6	19,3	6,1	14,0
<i>Ungarn</i>	51,8	23,0	5,0	19,8

(Kilde: Rothschild 1974)

⁴ Lipset og Rokkans forutsetning om selveiende bønder er dermed også en forutsetning for avkollektiviseringsmodellen.

I Polen var hele to tredeler av befolkningen bønder i 1918, noe som ga grunnlag for fremveksten av flere agrarpartier. De to største var sentrum–høyre-partiet Piast og sentrum–venstre-partiet Wyzwolenie. De hadde begge en oppslutning på 10–20 prosent på begynnelsen av 1920-tallet, og Piast deltok i de fleste regjeringene fra 1919 til 1926, både med partier på høyre- og på venstresiden. Jordreformene som ble gjennomført fikk imidlertid i liten grad reell betydning, siden det polske bondearistokratiet mer eller mindre beholdt sin dominerende posisjon gjennom 1920-årene (Rothschild 1974: 67).

I Ungarn var Kristne småbrukere (CSHP) største parti i parlamentet på 1920-tallet. CHSP ble imidlertid tidlig satt under Horthy–Bethlen-regimets kontroll (Urwin 1980: 202). Landbruket i Ungarn var dominert av en storgodsstruktur med mektige godseiere, ikke ulik den i England. Agrarpartiene forble dermed relativt konservative i sin ideologiske profil. Jordreformene i 1920-årene gjorde lite for å utjevne forskjellene mellom adel og bonde. Dette førte til at godseierne forble dominerende på den ungarske landsbygda (Sokolovsky 1990: 91).

Også i Estland hadde agrarbevegelsen solid fotfeste på begynnelsen av mellomkrigstiden. I Estland sto Forente bønder sterkest, med en oppslutning på 20–35 prosent. Partiet var det største i parlamentet i 1932 med 42 av 100 seter og satt i regjering med sosialistene og forskjellige sentrumspartier gjennom hele 1920-tallet. Jordreformer sto sentralt på det politiske programmet (Rothschild 1974: 372).

Til tross for oppslutningen om agrarpartiene hadde partiene problemer med å få gjennomslag for sin politikk. Det var i utgangspunktet den økonomiske politikken som avgjorde hvilke partier de støttet eller inngikk valgallianser med, men verken venstre- eller høyresiden førte en politikk som passet agrarpartiene. Sosialistpartiene var problematiske for storbøndene siden sosialistene gikk inn for landreformer og reduksjon i matvareprisen. De borgerlige partienes politikk passet heller ikke så godt med bøndenes behov for beskyttelse i økonomisk konkurranse med utenlandsk landbruksproduksjon.

Ved inngangen til 1930-årene hadde mange av agrarpartiene i Sentral- og Øst-Europa blitt inkorporert i autoritære, nasjonalistiske bevegelser. I Ungarn hadde den autoritære admiral Miklos Horthy sittet ved makten helt fra 1919, i Polen tok Jozef Pilsudski makten gjennom et kupp i 1926 og i Estland gjorde Konstantin Päts det samme i 1934.

Agrarpolitikk under kommunismen

Da landene i Sentral- og Øst-Europa kom under kommunistisk dominans etter 2. verdenskrig, ble jorden tidlig kollektivisert. Dette var jord bøndene i stor grad hadde fått tildelt gjennom de store jordreformene etter 1. verdenskrig, perioden da agrarpartiene og bondebevegelsene var på sitt sterkeste. Ved inngangen til 1960-tallet hadde samtlige sentral- og østeuropeiske land, med unntak av Polen og Jugoslavia, kollektivisert over 70 prosent av landbruket. Kollektiviseringen hadde imidlertid foregått på ulike måter og hadde derfor også fått ulike utfall.

I Polen hadde kollektiviseringen av landbruket begynt i 1948, men den ble avsluttet allerede i 1956 etter sterk motstand fra bøndene. Tradisjonen med selveide familiebruk sto mye sterkere i Polen enn i mange av de øvrige sentral- og østeuropeiske landene (Adams & Adams 1971: 104). Da kollektiviseringsprosjektet ble avsluttet i 1956, var bare litt over 10 prosent av landbruket kommet under statlig kontroll (Laird *et al.* 1977: 97). Kollektivbrukene fikk nesten ikke gjennomslag overhodet, og statlige gårder, sovkhøzer, ble etablert bare i liten skala helt nord og vest i landet. De privateide gårdene dominerte dermed helt klart det polske landbruket.

Kollektiviseringen av den ungarske landsbygda var ment å bryte ned landsbyaristokratiet av rike og mektige storgodseiere. Den katolske kirkes sterke posisjon i det vestlige Ungarn gjorde at kommunistene møtte sterk motstand i disse områdene. Allikevel tok det ikke mer enn drøyt 15 år før kollektiviseringen av landbruket var

gjennomført. Ved inngangen til 1960-tallet var så å si hele det ungarske landbruket kollektivisert (se tabell 4). Den vanligste driftsformen ble kolkhozer, hvor bøndene eide gårdsbruket sammen.

Fra og med 1939, da Molotov–Ribbentrop-traktaten ble undertegnet, ble de baltiske statene nærmest per definisjon sovjetisk territorium. Slik ble kommunismens innflytelse over de baltiske landene etablert tidligere enn i de andre sentral- og østeuropeiske statene. Kollektiviseringen ble også gjennomført med mer brutale midler. For eksempel ble om lag ti prosent av de estiske bøndene deportert til Sibir på slutten av 1940-tallet. De gjenværende bøndene lot seg mot-

Tabell 3. Kollektivisering av landbruket i Polen (%)

	1950	1955	1961
<i>Kolkhozer</i>	1	9	1
<i>Sovkhozer</i>	9	14	12
<i>Privat eid</i>	90	77	87

(Kilde: *Dovring 1965: 200*)

Tabell 4. Kollektivisering av landbruket i Ungarn (%)

	1949	1952	1962
<i>Kolkhozer</i>	3	23	65
<i>Sovkhozer</i>	4	11	32
<i>Privat eid</i>	93	66	3

(Kilde: *Dovring 1965: 200*)

strebende kollektivisere i årene 1949–51. I 1951 var 95,6 prosent av det estiske landbruket kollektivisert, de aller fleste brukene i form av kolkhozer. Gårdene kontrollerte nesten all landbruksredskap, noe som gjorde bøndene svært avhengige av et godt forhold til kolkhozledelsen (Misiunas & Taagepera 1993: 83).

Avkollektivisering av landbruket

Avkollektiviseringen av landbruket startet nesten umiddelbart etter at kommunistregimet brøt sammen. Overgangen til markedsliberalisme har vært en lang og problematisk prosess for de sentral- og østeuropeiske bøndene. Det tar lang tid å reetablere privat eierskap i landbruket og å tilvenne bøndene konkurransementaliteten i markedsorientert produksjon. I tillegg har det oppstått en rekke praktiske problemer i forbindelse med selve avkollektiviseringen.

I Polen var det, som tidligere nevnt, primært landområder helt i nord og vest som hadde vært kollektivisert. Dette var områder Polen fikk kontroll over etter 2. verdenskrig og som opprinnelig var befolket av tyskere som flyktet ved krigens slutt. Det var derfor umulig å bruke tilbakeføringsmodellen for å gjenskape mellomkrigstidens eiendomsstruktur. Løsningen ble at kollektivbrukene etter hvert ble privatisert på linje med andre statseide bedrifter.

Også Ungarn fulgte privatiseringsmodellen da landet skulle avkollektivisere landbruket. Det var bred politisk konsensus om dette. Kollektivene ble i praksis omgjort til aksjeselskap der bøndene fikk en eierandel i selskapet, mens driften av gården i stor grad forble den samme.

Tabell 5. Andel av arbeidsstyrken ansatt i landbruket i Sentral- og Øst-Europa før og etter avkollektiviseringen (%)

	Før avkollektiviseringen (1987)	Etter avkollektiviseringen ⁵
<i>Polen</i>	29,1	27 (1999)
<i>Ungarn</i>	18,4	8 (1996)
<i>Sovjetunionen/ Estland</i>	20,0	11 (1999)

(Kilde: Braverman *et al.* 1993: 21, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html>)

5 Kategorien «Etter avkollektiviseringen» er noe upresis ettersom denne prosessen fortsatt ikke nødvendigvis er avsluttet.

I Estland så man på årene med sovjetkommunisme som en okupasjonsperiode. Da landet ble selvstendig igjen i 1991, la man ganske enkelt det sovjetiske lovverket til side og betraktet det som ugyldig med mindre parlamentet vedtok noe annet (Alanen *et al.* 2001: 408). For landbrukets del betydde dette at de kollektiviserte gårdene skulle tilbakeføres til de opprinnelige eierne, altså en avkollektivisering i henhold til tilbakeføringsmodellen. Arbeiderne på kolkhozene fikk enten tilbud om økonomisk kompensasjon eller tilbud om annen jord.

Agrarpartier etter 1989

I mellomkrigstiden var nærmere halvparten av befolkningen i Sentral- og Øst-Europa sysselsatt i landbruket. I løpet av kommunistperioden ble det gjennomført en omfattende industrialisering. Dette innebar både en redusert betydning for landbrukssektoren og fraflytting fra distriktene til fordel for byene, hvor bøndene ble industriarbeidere. Dagens arbeiderklasse i Sentral- og Øst-Europa er et resultat av denne industrialiseringen. Velgergrunnlaget for agrarpartiene er dermed kraftig redusert. Dette er selvfølgelig viktig å ha in mente når man søker forklaringer på fremveksten, eller mangel på sådan, av agrarpartier etter kommunismens fall. Samtidig var fortsatt nær 20 prosent av befolkningen i de sentral- og østeuropeiske landene knyttet til landbrukssektoren så sent som i 1987. Til tross for fortsatt nedgang utover på 1990-tallet er landbruket dermed fortsatt en viktig sektor i regionen. Selv om antallet bønder har blitt kraftig redusert de siste 40 årene, representerer bondebefolkningen fortsatt en betydelig andel av velgermassen. Dette alene skulle i teorien legge grunnlaget for fremveksten av agrarpartier i Sentral- og Øst-Europa.

Ifølge de tidligere fremsatte hypotesene om forholdet mellom avkollektiviseringsmodellen og fremveksten av agrarparti burde man på bakgrunn av at størstedelen av landbruket forble selveid gjennom hele kommunistperioden, fått fremvekst av sterke agrarpartier i Polen. Etter 1989 ble det også etablert flere polske agrarpartier. Til sammen hadde disse partiene en oppslutning på opp mot 15 prosent i de første valgene til Sejmen (Berglund *et al.* 1998: 161). Partiene representerte alternativ med røtter både i mellomkrigstiden og i kommunistperioden, samt noen helt nye, slik som Bonde-solidaritet. Partiene ble etter hvert samlet i Det polske folkeparti (PSL), som ikke er ulikt de skandinaviske senterpartiene i sin agrarprofil.

PSL har sin hovedoppslutning blant rurale velgere i Sentral- og Øst-Polen (Bivand 1994: 7). Dette er de områdene hvor selveid landbruk har langvarige tradisjoner og hvor kommunistenes kollektiviseringspolitikk møtte aller sterkest motstand. Partiet har deltatt i koalisjonsregjeringer med SLD, arvtakerne til det polske kommunistpartiet.

Siden polske myndigheter i avkollektiviseringen i nord og vest benyttet privatiseringsmodellen, kan man også bruke den polske erfaringen for å teste hypotesen om «arbeider-bønders» partipreferanser. Når privatiseringsmodellen benyttes, vil tidligere kollektivbønder i stor grad fortsette å identifisere seg som arbeidere og ikke som selveiende bønder. De vil dermed ifølge hypotesen fortsette å stemme på tidligere kommunistpartier. Hvis man ser på den geografiske fordelingen av stemmer ved parlamentsvalget i 1993, vil man se at ekskommunistene, SLD, nøy stor støtte blant velgere i de nordvestlige delene av Polen (20 prosent oppslutning eller mer) (Bivand 1994: 6). Ekskommunistene sto således klart sterkere i områder med tidligere kollektivdrift sammenlignet med i områder som ikke hadde blitt kollektivisert. Man kan være fristet til å foreslå at de tidligere kollektivbøndene i Nord- og Vest-Polen fortsatt identifiserer seg mer som «arbeidere» og har et mer distansert eierforhold til gårdene sine enn de selveiende bøndene i Sentral- og Øst-Polen.⁶

Også Ungarn fulgte privatiseringsmodellen i avkollektiviseringen av landbruket og skulle dermed ifølge samme hypotese ikke få et sterkt agrarparti. Mønstrer vi ser her, avviker imidlertid fra det hypotiserede, i hvert fall inntil parlamentsvalget 2002. Det uavhengige småbrukerpartiet (FKgP), som i det minste i navnet gjør krav på å være et agrarparti, har hatt en oppslutning på rundt 10 prosent ved samtlige parlamentsvalg på 1990-tallet.

Partiet er arvtaker til mellomkrigstidens CSHP og ivaretar den

Tabell 6. Oppslutning om agrarpartier i Polen (%)

	1991	1993	1997	2001
PSL	8,7	15,4	7,3	9,0

Tabell 7. Oppslutning om agrarpartier i Ungarn (%)

	1990	1994	1998	2002
FKgP	11,7	8,8	13,2	0,8

⁶ Ved parlamentsvalget i 2001 kom et nytt agrarbasert parti inn i Sejmen, Selvforsvar (Samoobrona). Dette er et aksjonistisk og populistisk parti som har fått stor oppslutning blant mange av de tidligere kollektivbøndene, bønder som stemte på SLD i 1993. Generell misnøye med polsk landbrukspolitik og preget av omstillingen til EU-medlemskap og de følgene dette har fått med arbeidsledighet og stor usikkerhet innen landbruket, kan i hovedsak forklare Selvforsvars suksess. Partiet kan imidlertid ikke sies å ha en like gjennomført agrarprofil som PSL.

historiske skillelinjen mellom rural og urban kultur. Mye av den partipolitiske retorikken fokuserer på partiets storhetstid fra 1920-årene. FKgP var på begynnelsen av 1990-tallet blant annet tilhenger av å gjeninnføre monarkiet og var det eneste partiet som gikk inn for å bruke tilbakeføringsmodellen i avkollektiviseringen. Partiet har imidlertid ikke en like klar bondeprofil som PSL i Polen. Ved parlamentsvalget i 1998 gikk FKgP til valg på saker som familiepolitikk, utdanning og reduksjon av statens rolle, samt kriminalitetsbekjempelse. Landbrukspolitikk ble ikke profilert, selv om andre partier, deriblant sosialistene, tok dette opp i valgkampen.

FKgPs oppslutning begrenser seg i hovedsak til de nordøstlige fylkene i Ungarn, hvor partiet har sterke tradisjoner (Bakkane 1998: 13). I dette området er gårdene generelt mindre enn ellers i landet, og produksjonen er konsentrert rundt hamp, tobakk og sukkerroer. Historisk sett har de nordøstlige områdene vært sete for motstanden mot den katolske kirke. De fem nordøstlige fylkene Bekes, Szolnok, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmar og Borsod-Abauj-Zeplent er således det eneste området i Ungarn hvor det bor flere protestanter enn katolikker. FKgP kan dermed forklares med Lipset og Rokkans fjerde forutsetning, forholdet mellom selveiende, protestantiske bønder og fremveksten av agrarpartier.⁷ Det er imidlertid som sagt vanskelig å klassifisere FKgP som et ideologisk rent agrarparti. Ved valget i 2002 fikk partiet så lav oppslutning at det ikke ble representert i parlamentet.

De første politiske partiene i Estland etter kommunismens fall var blant de mest markedsliberale i Europa. Oppgjøret med kommunismen preget politikken til langt ut på 1990-tallet. Ekskommunistene greide ikke å markere seg på den politiske arenaen, og venstresiden var nærmest fraværende. Samtlige partier i parlamentet klassifiserte seg selv som enten høyre- eller sentrumspartier (Arter 1996: 155). Samtidig manglet man tradisjon for partipolitikk, og partiene var svakt institusjonalisert. Partisystemet ble derfor preget av stadige splittelser, sammenslåinger og nydannelser (Nørgaard 1999: 68). Arter (1996) går så langt som til å argumentere for at det estiske partisystemet er et «anti-partisystem». Manglende kontinuitet gjør det også problematisk å følge oppslutning fra valg til valg.

Siden Estland fulgte tilbakeføringsmodellen i avkollektiviseringen av landbruket, skulle landet ifølge hypotesen fått fremvekst av

7 Rokkan og Lipset foretok tilsvarende regionale studier for å påvise fremveksten av agrarpartier i protestantiske kantonen i Sveits.

agrarparter. Det nærmeste man kommer slike, er koalisjonene nevnt i tabell 8.

Umiddelbart etter 1989 fikk man flere regionalt baserte partier som hadde sin primære oppslutning blant bønder, slik som Estisk byg-

deunion. Disse partiene ble etter hvert splittet og gikk inn i ulike partier og valgallianser. Ved parlamentsvalget i 1995 fikk en valgalliansen av bønder, landsbybefolkning, pensjonister og familieorienterte partier 32,2 prosent oppslutning og kom i regjeringsposisjon. Som en videreføring av denne valgalliansen ble partiet Estisk folkeunion (Rahvaliit) dannet i 2000. Estisk folkeunion er i hovedsak en sammenslåing av de tre partiene Estisk bygdeunion, Estisk bondeparti og Unionen av estiske familier og eldre. Partiet fikk 13 prosent ved sist parlamentsvalg og sitter for tiden i en sentrum-høyre regjeringskoalisjon.

Det er vanskelig å påstå at man har fått fremvekst av «rene» agrarparter i Estland. De rurale partiene og bondebevegelsene som har oppstått, kan ikke sies å være dypt forankret i velgergruppen de hevder å representere. Politikken de fører har således ingen distrikts- eller agrarpofil. Estisk folkeunion kan bedre klassifiseres som et nasjonalkonservativt parti enn et interesseparti for bønder (partiprogrammet nevner verken bønder eller agrarpolitikk eksplisitt).

Oppsummering

Agrarpartiene har på ingen måte greidd å prege regionen på samme måte som de gjorde i mellomkrigstiden. En ting er at antallet bønder er kraftig redusert på grunn av industrialiseringen de siste 50 årene. Men det har også vist seg vanskelig å gjenske partisystemet fra mellomkrigstiden. Nye skillelinjer forbundet med erfaringer fra kommunistperioden og overgangen til markedsøkonomi preger politikken i langt større grad enn de tradisjonelle konfliktlinjene som i stor grad fortsatt er førende i Vest-Europa. Lipset og Rokkans fire forutsetninger for fremvekst av agrarparter kan dermed, som vi har sett, vanskelig forklare partiutviklingen i Sentral- og Øst-Europa etter 1989.

Denne artikkelen har i stedet trukket inn avkollektiveringsmodellen som uavhengig variabel for å forklare fremveksten av agrarparter i Sentral- og Øst-Europa etter 1989. Avkollektiveringsmodellen

Tabell 8. Oppslutning om agrarparter i Estland (%)

	1992	1995	1999	2003
<i>Koalisjonspartiet EME/Estisk folkeunion</i>	13,6	32,2	7,6	–
	–	i koalisjon	7,3	13,0

Tabell 9. Avkollektiviseringsmodellen og agrarpartier

	Polen	Ungarn	Estland
<i>Selveiende bønder, ingen avkollektivisering</i>	Ja	–	–
<i>Privatiseringsmodellen</i>	–	Ja	–
<i>Tilbakeføringsmodellen</i>	–	–	Ja
<i>Agrarpartiet i henhold til hypoteser</i>	Passer bra	Passer etter 2001	Passer dårlig

kan i teorien knyttes opp mot Lipset og Rokkans forutsetning om selveiende bønder, siden det hele dreier seg om eierskapet til gården. Samtidig synes denne modellen i større grad å kunne forutsi i hvilken grad man får et sterkt agrarparti etter kommunismens fall. Tabell 9 er et forsøk på å sammenfatte diskusjonen over.

I Polen bekreftes både hypotese 1, at selveiende bønder gjennom hele kommunistperioden gir fremvekst av et sterkt agrarparti, og hypotese 2, at bønder i land/regioner som avkollektiviseres i henhold til privatiseringsmodellen, tenderer til å betrakte seg selv som arbeidere. Samtidig gir heller ikke avkollektiviseringsmodellen noe fullgodt svar. Det ungarske resultatet svekker således hypotese 2. Ungarn skulle ifølge hypotesen ikke fått noe agrarparti siden landet fulgte privatiseringsmodellen. Allikevel har FKgP frem til 2002 vært representert i parlamentet. Estland skulle derimot ut fra avkollektiviseringsmodellen ha gode vilkår for fremvekst av sterke agrarpartier. Praksis viser seg imidlertid å være en annen. Estland ga få svar på hypotesen knyttet til tilbakeføringsmodellen. Partiene som har oppstått, lar seg vanskelig klassifisere som tradisjonelle agrarpartier. Mer forskning må derfor til for å komme frem til en klar konklusjon om betingelsene for agrarpartienes muligheter i det postkommunistiske Sentral- og Øst-Europa.

Litteratur

- Adams, Arthur E. & Jan S. Adams (1971) *Men versus Systems*. New York, NY: The Free Press.
- Alanen, Ilkka, Jouko Nikula, Helvi Poder & Rein Ruutsoo (red.) (2001) *Decollectivisation, Destruction and Disillusionment: A Community Study in Southern Estonia*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Arter, David (1996) *Parties and Democracy in the Post-Soviet Republics. The Case of Estonia*. Aldershot: Dartmouth.
- Bakkane, Berit (1998) *Hungary: Parliamentary Elections 1998*. Working paper. Oslo: The Norwegian Institute of Human Rights/NORDEM, University of Oslo.
- Berglund, Sten, Thomas Hellén & Frank H. Aarebrot (red.) (1998) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Berglund, Sten, Frank H. Aarebrot, Henri Vogt & Georgi Karasimeonov (2001) *Challenges to Democracy: Eastern Europe Ten Years after the Collapse of Communism*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bivand, Roger (1994) *Return of the New. The Regional Imprint of the 1993 Parliamentary Elections in Poland*. Bergen: Institutt for geografi, Universitetet i Bergen.
- Braverman, Avishay, Karen M. Brooks & Csaba Csaki (red.) (1993) *The Agriculture Transition in Central and Eastern Europe and the Former U.S.S.R.* Washington, D.C.: The World Bank.
- Dovring, Folke (1965) *Land and Labour in Europe in the Twentieth Century*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Laird, Roy D., Joseph Hajda & Betty A. Laird (red.) (1977) *The Future of Agriculture in the Soviet Union and Eastern Europe*. Boulder, CO: Westview Press.
- Lipset, Seymour Martin & Stein Rokkan (red.) (1967) *Party Systems and Voter Alignments: cross-national perspectives*. New York, NY: The Free Press.
- Misiunas, Romuald J. & Rein Taagepera (1993) *The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1990*. London: Hurst.
- Nørgaard, Ole (1999) *The Baltic States after Independence*. Second Edition. Cheltenham: Edward Elgar.
- Rothschild, Joseph (1974) *East Central Europe between the Two World Wars*. Bind 9 i Peter F. Sugar & Donald W. Treadgold (red.) *A History of East Central Europe*. Seattle, WA: University of Washington Press.
- Seim, Jardar (1994) *Øst-Europas historie*. Oslo: Aschehoug & Co.
- Sokolovsky, Joan (1990) *Peasants and Power: State Autonomy and the Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*. Boulder, CO: Westview Press.
- Urwin, Derek W. (1980) *From Ploughshare to Ballotbox: the politics of agrarian defence in Europe*. Oslo: Universitetsforlaget.

De nye hjältarnas frammarsch.

Historieuppfattning och bilden av «oss» och «dem» i en serbisk roman

Jasenka Trtak
fil.lic. och dokatorand,
Centrum för multietnisk
forskning, Uppsala
Universitet

Boken om Milutin (Knjiga o Milutinu) kan knappast anses vara representativ för hela den serbiska litteraturen på 1980-talet. Den är emellertid otvetydigt den största bestsellern i den serbiska litteraturens historia. Boken publicerades för första gången 1985 och inom mindre än ett år hade den tryckts i tjugo upplagor och i över 100 000 exemplar. Författaren, Danko Popoviæ, har måttlig artistisk talang, och de höga försäljningssiffrorna för hans bok beror med stor säkerhet på att den publicerades vid rätt tidpunkt och på rätt plats. Historien om den tappra bonden Milutin uppträdde på den serbiska politiska scenen ett år före serbernas och montenegrinernas massdemonstrationer där de uttryckte solidaritet med sina «bröder» från Kosovo. I denna process, som den serbiska pressen kallade «nationens uppvaknande», uppnådde *Boken om Milutin* en närmast mytisk position. I sin kritiska recension skrev M. Đorđević

Boken om Milutin läses i massiv skala, till och med kollektivt i ordets bokstavliga bemärkelse. Det rapporteras om fall där man har lärt sig boken utantill i grupp, om att kapitel reciteras rituellt på offentliga möten... Hela uppsättningar av uttalanden användes i pressen, dvs. på första sidorna, i fullständigt icke-litterära sammanhang. På grundval av det sätt som politiker har läst denna bok skulle man kunna ge ut ett särskilt lexikon över en innovativ litterär politisk fraseologi (Đorđević 1996: 416).

* Denna artikel grundar sig på min licentiatavhandling Framing Identities. Images of Us and Them in Two Serbian Novels (Trtak 2002).

Idag, med det perspektiv som avståndet i tiden ger, är det inte svårt att lägga märke till att mottagandet av *Boken om Milutin* återspeglade ett tidigt stadium i skapandet av en nationalistisk ideologi i Serbien. Romanen bygger på de värden och idéer om det goda och det onda som är etablerade i den serbiska kulturen. Modellen för att skapa de kollektiva hjältarna «oss» och «dem», vilka presenteras i boken är emellertid inte främmande för en stor del av den europeiska litteraturen, särskilt under romantiken. I själva verket kan en liknande modell förekomma var än «nationens uppvaknande» äger rum.

I den här artikeln undersöker jag hur de värden och idéer som framhävs i boken presenteras litterärt. Jag vill i detta också tydliggöra vilken roll populärlitteraturen kan spela under en process av etnisk mobilisering.

Ramverket för nationens historia

Boken om Milutin baseras på livshistoriemodellen. Huvudpersonen bonden Milutin är inte bara en deltagare i de historiska händelserna, han «lever historien». Det finns inte utrymme för vardagliga förhållanden i hans livshistoria; denna reduceras i stället till en serie händelser, bestämda av en större historisk kontext. Milutins liv är märkt av krig, förändringar i samhällets ledning och skapandet av stater. Ingen av hans tankar, inte ett enda samtal med berättelsens protagonister, avviker från de pågående historiska händelserna. Livshistorien förlorar därför något av sin autenticitet men samtidigt blir den en standard för hur man ska bedöma *historiens* autenticitet. Med andra ord, serbisk historia ger ett intryck av att vara autentisk eftersom den tycks ha varit upplevd. Att reducera det individuella till det generella, att transformera individuella öden till nationens öde, är det huvudsakliga kännetecknet på hur beskrivningen av den serbiska historien byggs upp i boken. Sålunda illustrerar Milutins historia inte bara hans individuella öde, den blir ramen för hur historien om nationens öde är uppbyggd. Milutin är en bonde, en serb – och folket.

Milutins liv är märkt av historiska omvälvningar. Genom dessa är hans livsrum försnävat och reducerat. Under första världskriget togs hans oxar ifrån honom; mellan de två världskrigen lade myndigheterna beslag på hans kvigor; hans ende son dödades i andra världskriget; i det socialistiska Jugoslavien arresterades Milutin. Slutligen är endast Milutins änka lämnad ensam i hans hem.

Även om romanens hjälte är deltagare i historiens tumult, förblir

hans värderingar oförändrade. I varje möte med berättelsens gestalter sätts de på prov. Under kampen för att «rädda sitt huvud och sin själ» råkar Milutin i konflikt med «historiens igångsättare»: med myndigheterna som upprepade gånger kräver att han ger upp allt han har kämpat för att uppnå; med dem som stödjer en politisk idé, oavsett vilken politisk ideologi det gäller; och undantagslöst oavsett vilken tidsperiod det gäller, med dem som förespråkar hämnd.

Precis som historien om Milutin är berövad alla detaljer som kan ta bort hjältens gloria, är berättelsen om den serbiska historien också berövad all distans som skulle kunna ta bort den gloria den serbiska nationen har som *offer*. Den serbiska historiens tragedi ligger i individuell skuld – i politiska ledares ambitioner, i åtrån efter makt, i oförmågan hos individerna att motstå «maktens kallelse». Men offret är alltid kollektivt: det serbiska folket.

Ramverket för historiens värdeskala

Milutin är både huvudperson och berättare. Det är han själv som berättar sin livshistoria för den okände lyssnaren. Med andra ord, det är vad romanens gestalter har att anföra och deras syn på världen som är föremålet för vad berättaren talar om. Det finns inga citationstecken i *Boken om Milutin*, inga klara gränser mellan när berättarens röst börjar och när det är någon annans som tar vid. Det är sålunda berättelsens form av *monolog* – en berättare, en synpunkt – som är grundvalen på vilken ramverket för presentationen av romanens värden och idéer är byggt.

På den värdeskala som finns intar Milutins hem en central position. Det är där hans eget liv utformas och det han anser värdefullt är förankrat. Milutins hem används också som det huvudsakliga kriteriet på hur historiens utveckling ska värderas. Det representerar värdet av en patriarkalisk familj, styrd genom harmoni och enhet. Harmonin inom hemmet baseras på kvinnans och mannens klart åtskilda roller och, framför allt, på respekt för samma moralnormer. Varje person i Milutins familj är begåvad med blygsamhet och arbetsamhet. Bonden, familjens överhuvud, får sin egendom genom arbete, och han begär aldrig mer än vad han själv kan åstadkomma. Varje medlem av Milutins familj är stolt och böjer sig aldrig för den mäktige. Milutin är stolt över att vara familjeöverhuvud och han betonar också sin sociala status genom sina kläder: jacka (*gunj*), mössa (*šajkaèa*) och skor (*opanci*) som är typiska för serbiska bönder.

Milutins familj lever lugnt och anspråkslöst och respekterar Guds

bud med helgonlik hängivenhet: «Du skall icke dräpa; du skall icke stjäla; älska din nästa så som dig själv ...» Bonden är blygsam och hans tro är ren eftersom den inte är pragmatisk. Tron på livet efter döden betyder inte nödvändigtvis att himlen är en belöning för goda gärningar, utan utgör hoppet om att familjen, som slitits isär av krig, kommer att återförenas efter döden. De värden som betonas i Milutins hem – den patriarkaliska familjen styrd genom harmoni, enhet, blygsamhet och en gudstro som aldrig fläckats av girighet – utgör de kriterier på vilka Milutin baserar sina uppfattningar om politiska idéer.

Första världskrigets tragedi inträffar på grund av politikernas ambitioner att bygga ett «stort hem», en stor stat, och att inlemma nya «bröder» i den serbiska familjen. Politiska ledare har förrätt blygsamhetens ideal och det är skälet till det serbiska folkets lidande. Första världskriget når emellertid också en upphöjd position i serbisk historia, främst på grund av att det anses vara en tid av harmoni. Serbiska soldater i första världskriget har inte någon gemensam syn på världen, men deras vänskapliga relationer för dem närmare till deras harmoniska familjeideal; de respekterar och hjälper varandra. Den intellektuelle idealisten från första världskriget karaktäriseras genom sin tro som är ren från pragmatism. Han är absolut hängiven sin idé och villig att dö för den. I Milutins historia får han den lidande hjältens gloria.

I den nya «stora staten» som skapades efter första världskriget har idealen om den harmoniska familjen, där fadern är kungen, modern är staten och barnet är bonden, fått ge vika för en byråkratisk förvaltning. Men den stat som serberna skapade är inte längre serbisk. Skapandet av den «stora staten» markerar det första steget mot den avgrund som nästa krig utgör, då «de som serberna befriade» kommer att genomföra slakten på den serbiska befolkningen.

Andra världskriget är en mörk sida i den serbiska historien. Det harmoniska familjeidealet är förrätt och oenighet leder till kaos i Milutins lugna by. Två politiska alternativ från denna period, chetnikrörelsen och den kommunistiska idén, som stöds av partisanerna, kritiserar för sin pragmatiska inriktning – båda två är bara intresserade av att gripa makten.

I allmänhet beskrivs perioden av kommuniststyre i Jugoslavien som en tid då alla moraliska värden undergrävdes. Det är en trolös period, då familjen disintegrerar och sonsönerna förråder sina farfäder för att ställa sig in hos makthavarna.

Utformningen av hjältar: karaktärisering

Gestalterna i *Boken om Milutin* byggs upp genom ett enkelt kategoriseringsschema, där de grundläggande kriterierna är gender, tillhörighet till generation och klass samt etnisk tillhörighet. Den serbiska historia som skildras i *Boken om Milutin* är onekligen en «manlig historia». Milutin för sällan kvinnor på tal, och om han gör det så gäller det nästan enbart händelser som utspelas inom hans hem. Här hänför sig karaktäriseringen på basis av gender till den strikta rolluppdeleningen i den patriarkaliska familjen och, upp till en viss punkt, till en karaktäristik av gestalternas psykologi.

Kvinnorna i hemmet, Milutins mor och hustru, säkerställer att de gamla sederna upprätthålls inom familjen, medan det är mannens ansvar att bevara hemmets materiella värden. Kvinnan i hemmet är blygsam; hon nöjer sig med lite och försöker till varje pris bevara den existerande situationen. Meningsskillnader mellan medlemmarna i den harmoniska familjen uppstår endast när myndigheternas representanter oväntat kommer till deras hem. Då försöker kvinnan «lugna ner» mannen, som försöker uppnå rättvisa oavsett vad det kostar. Kvinnan är mannens rådgivare men han fattar sina egna beslut. Rollen som rådgivare innehas främst av den äldre kvinnan – modern. Milutins hustru övertar den rollen efter moderns död.

Alla medlemmar i Milutins familj är religiösa. Kvinnorna manifesterar sin fromhet både genom sitt tal och sina handlingar, medan mannen förblir tystlåten i sin kärlek till Gud. Ett av särdragen i de kvinnliga gestalternas tal är att Gud nämns ofta. Kvinnan korsar sig då hon blir överraskad medan Milutin sällan gör det. Kvinnorna i hemmet har en intuition som åtföljs av vidskepelse; de tror på drömmars makt och dåliga omen och har förkännningar av olyckor. Kvinnorna i hemmet är också offer för historiens tumult – deras söner och män dödas i kriget. Endast mannen deltar emellertid i de historiska händelserna – han kämpar, demonstrerar på gatorna, argumenterar med myndigheternas representanter – och han är den enda personen i hemmet som uttrycker sin politiska uppfattning. Kvinnorna i hemmet argumenterar aldrig i politiska frågor. De kvinnor som inte tillhör Milutins familj är antingen passionerade förespråkare för hämnd eller glödande supportrar till den kommunistiska politiska idén. Med berättarens ord: de är endast förknippade med den pejorativa termen «sängvätare»!

Vad gäller de serbiska manliga gestalterna så är huvudkategorin i karaktäristiken klass- och generationstillhörighet. Det finns också en regel som gäller i denna kontext: ju närmare gestalterna

står berättaren med avseende på ålder och klass desto större är sannolikheten att det finns en överensstämmelse i deras syn på världen. Vetenskapsmännen, Milutins soldatbröder från första världskriget, och bonden Milutin har det gemensamt att de är i ungefär samma ålder. Liksom Milutin håller de värdena självupppoffring och patriotism högt. Men eftersom bonden tillhör en annan social klass, delar han inte vetenskapsmännens idé om en enad sydslavisk stat. Vad gäller chetniker och partisaner skiljer såväl ålder som social klass dessa från Milutin och det finns ingenting gemensamt i deras uppfattningar eller beteende.

Alla som tillhör Milutins generation och sociala klass innehar också rollen som familjeöverhuvud. «Och familjens överhuvuden är folket! Det är dem kungar och kejsare litade på. Det är de som skapade staten och bevarade den. Naturligtvis är det familjens överhuvud som arbetar på sina fält och som livnär sina barn genom sitt hårda arbete» (Popovica 1986: 62). Denna roll är förknippad med en syn på världen som innefattar känslighet, patriotism, enighet och en negativ inställning a priori till varje politisk ideologi. Familjens överhuvud tar hand om och är självupppoffrande gentemot sina soldatbröder i första världskriget och är i synnerhet mild mot barnen. Han finner det svårt att acceptera orättvisa men är hjälplös när det gäller att ändra utvecklingen. Bonden är samtidigt cynisk i sin inställning till den som förespråkar politiska idéer. Han bevisar sin hängivenhet till kronan och staten på slagfältet; genom sin omsorg om sina soldatbröder; genom sin uppriktiga sorg vid kungens död; och genom att hjälpa flyktingarna under andra världskriget.

Den syn på världen som bonden/familjens överhuvud har skiljer sig inte särskilt mycket från Milutins syn och det finns inga sammanstötningar mellan dem bortsett från ett fall: Milutin motsätter sig sina grannars beslut då det gäller önskan att hämnas. Gång efter annan lyckas han tygla deras känslor. Sålunda är huvudpersonen lik den grupp han tillhör och utgör på samma gång en *rollmodell*, ett ideal, vars värden lyfts över det vanliga.

De gestalter som tillhör Milutins generation och sociala klass innehar också offerrollen under varje historisk tidsperiod. Följaktligen antar den serbiska nationens historia så som den beskrivs i *Boken om Milutin* dimensionen av en *cyklisk rörelse*. Historien upprepar sig genom att offerrollen förblir länkad till gestalter med samma ålder och sociala status. Under första världskriget utsattes det serbiska folket för massmord. Under andra världskriget dog böndernas söner. I det kommunistiska Jugoslavien hamnade bönderna, generationskamraterna, på samma ställe – i fångelse.

När serberna står ansikte mot ansikte med fienden på slagfältet under första världskriget förenas de. Därefter förlorar kategorierna klass- och generationsmedlemskap betydelse och fienderna, «de som talar vårt språk» (kroaterna) och arnauterna (albanerna), blir den enande faktor som länkar samman alla serbiska romankaraktärer. Romanens hjältar indelas sålunda i två skilda grupper: «oss» och «dem».

Klichén i denna karaktäristik baseras på grupppresentation och kontrast – de särdrag som en grupp får uppnås genom jämförelse med den andra, antagonistiska, gruppen. I framställningen av handlingarna under första världskriget byggs bilden av «dem», av deras omänsklighet, upp genom att dygderna hos «oss» betonas. «De» attackerar ur bakhåll, våldtar och dödar de svaga och hjälplösa. Serbiska soldater ger sin sista brödbit till barnen.

Efter kriget hamnar de tidigare fienderna under taket på samma stat, Serbernas, kroaternas och slovenernas kungadöme. Här jämförs de som medlemmar av två civilisationer: det stora, rika, kalla och kalkylerande «civiliserade Europa» och det lilla, fattiga, allvarliga Serbien, förtrampat men begåvat med stolthet. Dessa «civiliserade, rika och kalkylerande» intog rollen som auktoritet i den gemensamma staten medan medlemmarna i gruppen «oss» förblir offer.

I kontrast till serberna bär de romankaraktärer som representerar de andra nationerna inte några personliga namn. Det finns inga variationer i hur gruppen «dem» porträtteras. Här ligger den huvudsakliga skillnaden mellan hur serber och medlemmar i andra etniska grupper skildras. Karaktäristiken av serberna uppnås nämligen genom *induktion*: uppfattningen om tillvaron flödar från det individuella till det generella, medan karaktäristiken av andra etniska grupper ligger i principen för *deduktion*: från det generella till det individuella.

Det litterära verket och politiken: hur nådde Boken om Milutin sina läsare?

Danko Popoviæ har knappast skapat ett litterärt verk där uppfattningarna om Det goda och Det onda avviker från de allmänt accepterade föreställningarna. Hans kritiska inställning i förhållandet till den rådande, officiella historiesynen i det forna Jugoslavien grundades på en «omfördelning» mellan de kollektiva hjältarna med avseende på dessa grundläggande värden. Det är de fattiga och flitiga serbiska bönderna som alltid har stått på den goda sidan.

Och det är de andra jugoslaviska folken som svek dem, gång på gång under historiens obönhörliga lopp. Popoviæmotsatte sig Titos välkända paroll «broderskap och enighet», som ansågs betona de sydslaviska folkens gemensamma rötter och roller. Han «bevisade» att det egentligen inte går att finna någon ram för en gemensam historia, och inte heller för ett gemensamt nu.

I *Boken om Milutin* anger Popoviæ att vår skildring av det förflutna bör söka nya banor. Han ger såväl en förklaring till de djupa historiska orättvisorna, som en lösning på de aktuella politiska problemen. I en tid då det rådde en allt djupare kris inom moral, ekonomi och det politiska livet, erbjöd Popoviæ sina läsare en ny innebörd hos ordet “broderskap”: broderskap avser förhållandet mellan medlemmar av samma etniska grupp. Endast inom ramen för samma ideologi, vilket inbegriper tillhörighet till samma generation och sociala klass, är det möjligt att uppnå en absolut harmoni i de sociala relationerna. Varje skillnad leder till missförstånd, vilket, om det gäller medlemmar i samma etniska grupp, samma broderskap, skulle övervinnas med hjälp av den kristna dygden.

Just i denna «lösning» på alla de gamla och även nya politiska dilemman, ligger en förklaring till romanens väldiga succé hos läsekretsar i Serbien under 1980-talet. Den nationalistiska ideologin fann sitt uttryck i en enkel litterär form några år innan den utvecklades på den offentliga politiska scenen. Betyder detta att litteraturen går ett steg framför politiken? Inte nödvändigtvis. Även om den inte direkt påverkar politiska händelser eller «historiens lopp» kan den dock tjäna som en indikator på läsekretsens normer, värderingar och behov, och ge ett uttryck för dessa. *Boken om Milutin* kom ut på rätt plats och i rätt tid, då de gamla, redan blekta parollerna var färdiga att bytas ut och då nya hjältar söktes.

När nya statsgränser byggdes på Balkan, och den gamla historieskrivningen byttes ut, förlorade *Boken om Milutin* sin kritiska prägel. I Miloševiæ's Serbien under 1990-talet var boken fortfarande lika aktuell och hade nu även blivit politiskt korrekt.

Litteratur

- Dorđeviæ, M. (1996) “Knji•evnost populistickog talasa” i N. Popov (red.) *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamænjju*. Beograd: BIGZ.
- Popoviæ, D. (1986) *Knjiga o Milutinu*. Beograd: NIRO «Knji•evne novine».
- Trtak, J. (2003) *Framing Identities. Images of Us and Them in Two Serbian Novels*. Uppsala Multiethnic Papers No 47. Uppsala: Centre for Multiethnic Research, Uppsala University.

Velkommen til Internett

Tenketanker i Russland

Jakub M. Godzimirski
internettmedarbeider

Da kommunistpartiene mistet sitt maktmonopol i Øst-Europa, resulterte det ikke bare i en oppblomstring av politisk mangfold, men også i at de nye statene måtte fylle et intellektuelt tomrom. Under det gamle regimet ble alle viktige beslutninger fattet av en liten gruppe partifunksjonærer, og man diskuterte helst viktige politiske, økonomiske og sosiale spørsmål i lukkede og kontrollerbare fora. Da kommunistene mistet makten, oppstod det et behov for en mer uavhengig analyse av de nye og komplekse prosessene landene ble kastet ut i. Resultatet var fremveksten av et stort antall mer eller mindre uavhengige og mer eller mindre seriøse forskningsinstitusjoner.

I denne utgaven av internettspalten vår skal vi se på situasjonen i Russland. I Moskva på 1990-tallet kunne man tilsynelatende finne uavhengige tenketanker på hvert gatehjørne. Noen av disse institusjonene var egentlig ikke så nye – de hadde eksistert også under det gamle regimet, men oppgaven deres hadde da først og fremst vært å forsyne maktapparatet med ekspertise som

passet inn i den rådende ideologiske rammen. Med mer frihet kunne de legge frem et mer uavhengig syn på virkeligheten. Men rekken av gamle forskningsmastodonter ble etter 1991 også utfordret av en rekke nyetablerte institutter og miljøer. Noen av de gamle instituttene overlevde, andre slo seg sammen med sine konkurrenter og dannede nye strukturer, mens atter andre igjen ble marginalisert og mistet sin innflytelse.

Denne oversikten over gamle og nye forskningssentra i Russland er tematisk inndelt. I den første delen fokuserer vi på institutter og tenketanker som ser på politiske forhold i Russland. Den andre delen inneholder en oversikt over institusjoner som forsker på internasjonale forhold, men med fokus på områder som er spesielt viktige for Russland. I den tredje presenterer vi institutter som studerer utviklingen i det postsovjetske rom, særlig med henblikk på etniske forhold. Avslutningsvis gir vi også en kort presentasjon av de viktigste sentra for forskning på sosiale forhold og opinionsdannelse.

Mye nyttig informasjon om russisk forskning på nettet finner man på Auditorium, et nettsted som ble opprettet i samarbeid mellom George Soros' Open Society Foundation, Internet-Sotsium og det russiske utdanningsministeriet. Stedet inneholder bl.a. en god oversikt over de viktigste forskningsinstitusjonene i Russland:

<http://www.auditorium.ru/navigator/index.php?id=5>

Forskning på russisk politikk

En rekke russiske institutter og forskningssentra fokuserer på utviklingen i russisk politikk. Vår oversikt inneholder lenker til noen av de viktigste listet i alfabetisk rekkefølge.

Carnegie Moscow Center:

<http://www.carnegie.ru/>

IGPI – Institutt for humanitære og politiske studier, også kjent som Igrunov-instituttet, etablert av en av de tidligere lederne av Jabloko:

<http://www.igpi.ru/>

INION – Institutt for vitenskapelig informasjon om samfunnsforskning:

<http://www.inion.ru/>

Nasledie.ru – en nettportal med informasjon om russisk politikk:

<http://www.nasledie.ru/>

Panorama-senter:

<http://www.panorama.ru:8101/>

Russisk senter for politikk og samfunn (Rossijskij obsjestvenno-polititsjeskij

tsestr), som blant annet står bak utgivelsen av *Politeia*, et av Russlands ledende tidsskrifter innenfor dette temaet:

<http://www.rppc.ru/>

og

<http://www.politeia.ru/>

Senter for strategiske studier, etablert i 1999 etter initiativ fra president Putin og German Gref:

<http://www.csr.ru/>

Regionale forhold – Russland og omverden

Etter Sovjetunionens oppløsning var en av Russlands største utfordringer å finne sin plass i den nye verdensordenen. Det var derfor naturlig at russiske forskningsmiljøer fokuserte på denne problemstillingen. Russiske myndigheter har fortsatt å støtte mange statlige institutter fra sovjettiden. Samtidig har det blitt etablert en rekke nye institutter som satser på forskning på russisk utenrikspolitikk og internasjonale relasjoner. Nedenfor finnes lenker til noen av de viktigste av instituttene innenfor denne delen av instituttfloraen.

IMEMO – Institutt for verdensøkonomi og internasjonale relasjoner:

<http://www.imemo.ru/>

MGIMO – Moskvas statlige institutt for internasjonale relasjoner:

<http://www.mgimo.ru/>

IMEPI – Institutt for studier av internasjonal økonomi og politikk, Det russiske vitenskapsakademiet:

<http://www.transecon.ru/>

RISA – Russisk forening for internasjonale studier:

<http://www.risa.ru/>

RISS – Russisk institutt for strategiske studier:

<http://riss.netclub.ru/about.html>

Sodruzjestvo – en portal med informasjon om utviklingen i SUS:

<http://www.mpa.ru:8081/>

Europa-instituttet, Det russiske vitenskapsakademiet:

<http://europe.rsuh.ru/obrin.htm>

Russisk forening for Europa-studier

<http://www.aes.org.ru/>

Senter for integrasjonsforskning og -prosjekter, St. Petersburg:

<http://www.cirp.ru/home.htm>

USA- og Canada-instituttet, Det russiske vitenskapsakademiet:

<http://iskran.iip.net:8104/>

Institutt for fjernøstlige studier, Det russiske vitenskapsakademiet:

<http://www.ifes-ras.ru/>

Institutt for orientalske studier, Det russiske vitenskapsakademiet:

<http://www.orientalia.ac.ru>

Senter for våpenkontroll, energi- og miljøstudier:

<http://www.armscontrol.ru/>

PIR – Senter for politiske studier i Russland:

<http://www.pircenter.org/>

Russisk diaspora og etniske spørsmål

Russland er en multietnisk stat med et stort antall etniske grupper hjemmehørende innenfor statens grenser. Samtidig bor flere millioner etniske russere utenfor Russlands grenser, russere som ved Sovjetunionens oppløsning gikk fra å være representanter for majoritetsbefolkningen til å bli en minoritet og en etnisk diaspora. Flere institutter har spesialisert seg på studier av denne befolkningens kår i det postsovjetiske rom.

Institutt for SUS-studier og integrasjon, også kjent som Zatulin-instituttet:

<http://www.zatulin.ru/institute/sbornik/index.htm>

Materik.ru – en nettportal med informasjon om utviklingen i det post-sovjetiske rom:

<http://www.materik.ru/>

Institutt for etnologi og antropologi, Det russiske vitenskapsakademiet: <http://www.iea.ras.ru/index.html>

Russkij arkipelag:

<http://www.archipelag.ru/>

Samfunnsvitenskap og meningsmålinger i Russland

Det russiske samfunnet har gått gjennom fundamentale endringer siden 1991. Dette har også ført til økt behov både for forskning på samfunnsmessige prosesser og for å lodde folkemeningen i ulike spørsmål. Nedenfor

følger en oversikt over noen viktige forskningsinstitusjoner innenfor denne sektoren, samt meningsmålingsinstitutter.

Institutt for sosiologi, Det russiske vitenskapsakademiet:
<http://www.isras.ru/>

Russisk sosiologi på nettet:
<http://socnet.narod.ru/>

Virtuelt sosiologisk bibliotek:
<http://www.nir.ru/socio/content/vsb.htm>

Institutt for befolkningens sosioøkonomiske problemer, Det russiske vitenskapsakademiet:
<http://www.cemi.rssi.ru/isesp/index.htm>

RIISNP – Det russiske uavhengige instituttet for sosiale og nasjonale spørsmål:
<http://www.riisnp.ru/contents1.htm>

Forskningsinstitutt for studier av sosiale systemer, Moskva statsuniversitet:
<http://www.niiss.ru/>

VTsIOM – Russisk senter for studier av folkeopinionen:
<http://www.wciom.ru/>

ROMIR – Senter for studier av russisk folkeopinion og markedsundersøkelser:
<http://www.romir.ru/>

FOM – Stiftelsen for studier av folkeopinionen:

<http://www.fom.ru/>

Levada-senteret, grunnlagt av VTsIOMs tidligere direktør Jurij Levada:
<http://www.levada.ru/>

Senter for uavhengige sosiologiske undersøkelser, St. Petersburg:
<http://www.indepsocres.spb.ru/home.html>

IISP – Uavhengig institutt for sosialpolitikk:
<http://www.socialpolicy.ru/>

Bokomtaler

St. Petersburg-historier

Morten Strand, i samarbaid med Irina Kosareva

Oslo: Tiden Norsk Forlag AS 2003

224 s., ISBN 8210048449

Recenserad av **Elena Hellberg-Hirn** [professor, kulturforskare, Helsingfors universitet]

Hur bär man sig åt för att presentera en storstad som S:t Petersburg för en allmän publik? Man kan t. ex. skriva en samling historier där man berättar om stadens uppkomst, de centrala personerna, de viktiga platserna, och de händelser som utspelade sig där under tre hundra år av stadens existens. Det är precis vad Morten Strand, Rysslandsjournalist i norska *Dagbladet*, gör i sin 200-sidors bok som heter just det, *St. Petersburg-historier*. Som journalist vet han hur man skriver för att fånga läsaren med intressanta uppgifter och anekdoter presenterade på ett smidigt sätt. Bokens undertitel upplyser oss att den handlar om tsarernas storslagna huvudstad, om Gogol och Dostojevskij, Rasputin och Lenin, Stravinskij och Sjostakovitj, Brodsky och Putin. Om staden som födde revolutioner och betalade för det.

Man får sig serverat allt detta och mycket mer. Morten Strands bok är inte en ytlig kompilation av allmänt kända fakta; den visar en nyanserad bild av staden S:t Petersburg/Leningrad. I en rad tematiskt organiserade kapitel behandlas Petersburgs historia på ett personligt och engagerat sätt. Gång på gång bryter Strand upp den strikta kronologin utan att framställningen därför blir lidande. Den är skriven av en hängiven och nyfiken utlänning som ser på staden med kärleksfulla ögon, utan att för den delen låta bli att lägga märke till dess många problem och avigsidor, förr som nu. Till det har han onekligen haft hjälp av sin hustru och medförfattare Irina Kosareva, troligtvis ryskfödd, och hur som helst en insider.

Från och till förankrar Morten Strand sina historier i vår samtid, bland annat genom att som en sorts referensram använda ett par av sina vänner, petersburgarna Jura och Tanja, vilka ibland får lämna kommentarer till berättelsen. Det skapar dels igenkännande, dels något komiska effekter, som när Tanja betraktar Katarina den stora som Rysslands första feminist, eller när Jura jämför S:t Petersburg med New York som kosmopolitisk megapolis. Om detta sista eventuellt kunde ha stämt för hundra år sedan så stämmer det knappast nu; så kan endast den säga som inte själv vistats i New York. Post-Leningrad är väl snarare kompakt monokulturell och konservativt provinsiell, en skugga blott av sin forna flerkulturella och innovativa image.

Strand gör sitt subjektiva urval i stadens historia, och eventuella faktaluckor uppvägs av att en hel del annat finns med, både det väntade och det oväntade. Men boken skulle överlag vinna på en mera sober inställning till alla dessa legender och historier som serveras okritiskt och kan leda till lösa påståenden eller illa underbyggda resonemang. Man studsar inför den sensationella uppgiften att Alexander III dog som alkoholist (s. 45), eller om Nikolaj IIs kokainberoende (s. 88) – författaren borde nog hänvisa till pålitliga källor, annars stannar dessa upplysningar på skvallernivå. Och Nikolaj II blev kanoniserad av den Ryska Ortodoxa Kyrkan redan år 2000, medan Strand endast nämner kanoniseringsavsikterna (s. 130); han har tydligen inte följt med saken, fast boken är utgiven 2003.

Bland många andra inexaktheter, påstås det om poeten Anna Achmatova att hon bodde i en «kommunal lägenhet» (s. 107). I själva verket hade hon ett litet rum i en tjänstebostad på Sjeremetevpalatsets bakgård; tjänstebostaden hyrdes av hennes dåvarande man, den kände konsthistorikern Nikolaj Punin, och det är i denna våning som Anna Achmatovas museum numera finns. Andra irriterande småfel kan förstås bero på dåligt läst korrektur, som t. ex. fel århundrade (1900-talet istället för 1800-talet, om Anitjkov-bron, s. 103). Det kända klostret dit Dostojevskij for för att söka inspiration till romanen *Bröderna Karamazov* heter Optina pustyn, ej Optima (s. 145). Och det ortodoxa centret Athos i Grekland ligger inte på en ö (s. 60) utan på en udde. Bilden på sid 40 som skulle föreställa kejsaren Nikolaj I är fel. Ansvaret faller förstås minst lika tungt på förlaget; det har undgått dess redaktörer att samma sak ofta utreds på minst två ställen.

Ett kapitel som behandlar musiklivet i S:t Petersburg/Leningrad har tydligen i huvudsak inspirerats av författarens samtal med Oslo-dirigenten Mariss Jansons som har ett förflutet i Leningrad och

förmedlar initierade insikter och intressanta upplysningar om Stravinskij, Prokofjev och Sjostakovitj. Exilryssen och musikvetaren Solomon Volkov nämns och citeras i samma kapitel, fast utan hänvisning till hans kulturhistoriska böcker.

Ett av de sista kapitlen i *St. Petersburg-historier* tar upp biografiska fakta om två kända leningradbor, Joseph Brodsky och Vladimir Putin. Putin beskrivs som en gåtfull person med starka krav på kontroll över sin omgivning. Putins val av en KGB-bana inspirerades av de ryska agentfilmerna. Strand citerar Putins omdöme om sig själv som en ren, mycket vällyckad produkt av sovjetisk patriotisk uppfostran (s. 199). Brodskys krav på absolut personlig integritet ledde honom slutligen till livet i exil. En inblick i deras snarlika barndomsmiljöer berikar jämförelsen av dessa två diametralt olika livsöden. För Strand framstår Putin, «mannen som är nästan karismatiskt okarismatisk», som den rätte ledaren för dagens Ryssland. Putins omsorger om att restaurera imperiefasaden av sin stad inför 300-årsjubileet liksom hans uppenbara stolthet över dess dragningskraft under själva festligheterna påtalas dock utan kritisk distans. Det politiska maktspelets nyanser, med jubileet som insats, undgick tydligen författarens uppmärksamhet.

Ett par mycket gripande kapitel, ett om Leningradblockaden under kriget mot Tyskland som inleddes 1941, och ett om gatubarnen i nutidens Petersburg, påvisar människornas utsatthet under både sovjetregimen och den nuvarande vilda kapitalismen. Blockadens 900 dagar som krävde över en miljon människoliv (enligt vissa samtida bedömare dubbelt så många) har lämnat ett djupt sår i befolkningens psyke. En felaktig uppgift har dock smugit sig in där: Leningradblockaden bröts inte 1945 (s. 178), utan 1944.

Trots nutidens många uppenbara vardagsproblem, utarmade pensionärer och hemlösa barn inte minst, är bokens slutrader optimistiska, på gränsen till triviala – framtiden tillhör ungdomen. Många av stadens invånare har nu fått en känsla av att en egen framtid är möjlig, efter årtionden av tvång och umbäranden.

Egennamn stavas tyvärr än så i boken, många gånger inkonsekvent och slarvigt translittererade från ryskan. Särskilt den relativt korta litteraturlistan är bemängd med felaktigheter. Där saknas dessutom sådana viktiga böcker som Solomon Volkovs överblick över S:t Petersburgs kulturhistoria (finns både på ryska och engelska), amerikanen James Billingtons *The Icon and the Axe*, Tromsø-professorn Erik Egebergs *Russisk tro og tanke*, samt sist men inte minst, den svenske journalisten Jan Olof Olssons, *alias* Jolos, svåröverträffade presentation av staden, *Leningrad–S:t Petersburg*.

Boken har forsetts med en stadsplan som underlättar orienteringen, och med en rad illustrationer, både svartvita och i färg. Man kunde dock önska att finna även ett sak- och namnregister. Trots alla dessa anmärkningar, vilka för det mesta gäller marginella brister, erbjuder Morten Strands bok en värdefull och begeistrad introduktion till den märkliga staden S:t Petersburg.

Norge–Russland. Naboer gjennom 1000 år

Daniela Büchten, Tatjana Dzijakson & Jens Petter Nielsen (red.)

Oslo: Scandinavian Academic Press 2004

498 s., ISBN 8230400105

Omtalt av **Viktor Roddvi** [cand.philol., seniorrådgiver, Vox, senter for læring i arbeidslivet og frilansskribent]

Utstillingen «Norge–Russland. Naboer gjennom 1000 år», som ble åpnet på Norsk Folkemuseum 2. juni i år, representerer en milepæl i den kulturelle kontakten mellom de to landene. Mer enn 700 gjenstander ble vist. Utstillingen vil også bli vist ved Russisk etnografisk museum i St. Petersburg i 2005. Utstillingskatalogen på cirka 500 sider omtaler flere enn 800 objekter og gjengir 74 artikler om ulike emner. Mange av artiklene holder et høyt faglig nivå og er meget leseverdige. Enhver som er opptatt av norsk-russiske forbindelser, vil finne mye interessant stoff i katalogen.

Noe av det som imponerer mest, er at det har lyktes arrangørene å fremskaffe materiale fra et femtitall russiske museer, arkiver og andre institusjoner. Bare det å kunne se bilder av Rerikh, Korovin, Serov og Kandinskij i et norsk museum er en begivenhet.

Selve utstillingskatalogen forefinnes både i en norsk og en russisk versjon. De to er forskjellig bygget opp. I den norske katalogen er temaartiklene og presentasjonen av utstillingsobjekter blandet, noe som dessverre gir et rotete inntrykk. Ofte er det ikke samsvar mellom tekst og bilde. I den russiske katalogen gjengis først temaartiklene samlet, men med fotografier av en del av utstillingsobjektene, deretter følger en samlet gjennomgang av objektene. Bildene som brukes i forbindelse med temaartiklene, er knyttet til temaene som tas opp i tekstene. Det er synd at den norske katalogredaksjonen ikke har valgt den samme oppbygningen.

Sentrale sider av samhandlingen mellom Russland og Norge blir belyst gjennom temaartiklene. Historiske emner er særlig vidt representert. For kjennere av russisk og norsk historie vil det kanskje

ikke være så mye nytt stoff, men artiklene har sin verdi også for dem ved sin knappe, fortettede form samt ved det rike billedmaterialet. Noen artikler synes i særlig grad å reise nye problemstillinger. Her vil jeg spesielt nevne to artikler om historiske forhold knyttet til fangst på Svalbard av henholdsvis Vadim Starkov og Tora Hultgreen. Disse arbeidene reiser spørsmål for videre utforskning. Også Mikhail Suprun ser ut til å fremlegge nytt materiale i sin artikkel om frigjøringen av Øst-Finnmark i 1944.

Vi finner en rekke artikler om litteratur, billedkunst og musikk. Ved lesning av disse studiene vil mange bli forbauset over hvor mye samhandling det har vært mellom russiske og norske miljøer. Erik Egeberg demonstrerer i oversiktsartikkelen «Norge og Russland – kulturer i fruktbart møte» en mesterlig evne til å si mye gjennom få ord. Marit Werenskiold fremlegger interessant materiale i sin studie om Djagilevs norgesreise og utstilling av norsk kunst i St. Petersburg, samt i sine informative kommentarer til diverse utstillingsobjekter.

Men det er også mangler. Intet kan synes mer urettferdig i bedømmelse av et verk enn å trekke frem andre temaer som kunne vært behandlet. Redaktører må uansett foreta valg, ikke alt kan tas med. Imidlertid er det flere sentrale sider av norsk-russisk kontakt som ikke blir omtalt i utstillingskatalogen. Dette gjelder først og fremst den kulturelle samhandling i sovjetperioden. Ser man dessuten på listen over skribenter, består den i alt overveiende grad av personer knyttet til universiteter eller museer. Det finnes imidlertid også høy kompetanse om samhandling mellom Norge og Russland i mange andre miljøer. Hvorfor er ikke flere miljøer blitt trukket inn i arbeidet? Hvorfor finner vi for eksempel ikke bidragsytere fra norske frivillige organisasjoner som har vært eller er aktive overfor det russiske samfunn? Og hvorfor er det kun en person fra kirkelig hold som bidrar med en artikkel?

Da russiske flyktninger begynte å komme til Norge i årene etter oktoberrevolusjonen i 1917, brakte de med seg en religionsform som knapt var kjent i landet. Flyktninger dannet den første ortodokse menighet i Norge i Oslo i 1931, Hellige Nikolai. I 1936 fikk menigheten sitt eget lokale i krypten på Prestenes kirke (senere Majorstuen kirke). Menighetsdannelsen og noen få momenter om kirken og dens første prest er nevnt i utstillingskatalogen. At kirken har vært en sentral formidler av russisk kultur gjennom flere tiår, og at den har gitt mange impulser i det norske kulturlandskapet, er imidlertid knapt berørt i noen av artiklene. Dette er svært uheldig, for tusener av nordmenn har fått sine første inntrykk av den russiske

kultur gjennom kirkens gudstjenesteliv og ikonkunst. Sentralt i denne formidling sto fader Theraphon Hümmerich, en munk fra Hellas som ble sendt til Norge. Fader Theraphon fungerte som prest for menigheten fra 1952 til 1978/79. Han hadde en bred kontaktflate, bl.a. med teologer fra ulike kirkesamfunn og var en av grunnleggerne av The Fellowship of St. Alban and St. Sergius som i mange år spilte en viktig rolle i økumenisk arbeid i Norge. Han er imidlertid ikke nevnt i utstillingskatalogen.

Den norske forfatteren Aasmund Brynildsen ble inspirert av den russisk-ortodokse religionsform. I 1960 publiserte han sitt essay *Det nye hjerte* som blant annet knytter an til russisk fromhetstradisjon. Han skrev også en bok om russiske ikoner og var av de fremste til å presentere Pasternaks og Solzjenitsyns forfatterskap for et norsk publikum. Heller ikke Brynildsen er imidlertid omtalt i utstillingskatalogen, til tross for at han må sies å ha vært en av de viktigste formidlere av russisk kultur i norsk sammenheng.

Når det gjelder formidling av kunnskap om det russiske *samfunn*, har denne i stor grad vært ivaretatt av norske journalister og korrespondenter i Russland. Desto mer forbausende at deres rolle ikke blir omtalt. Per Egil Hegge har for eksempel gjennom flere tiår skrevet om historiske, politiske og kulturelle forhold i Russland, men i utstillingskatalogen nevnes han ikke.

Et annet felt som glimrer med sitt fravær, er frivillige organisasjoners og enkeltpersoners arbeid i Brezjnev-tiden med å hjelpe kirkelige miljøer, opposisjonelle og forfattere. Det eneste jeg har funnet i utstillingskatalogen om dette, er et par opplysninger om Misjon bak Jernteppet. Den stikkordmessige omtalen står ikke i noe rimelig forhold til den omfattende innsatsen som denne organisasjonen (nå: Norsk Misjon i Øst) har gjort. Men også en lang rekke andre grupperinger i vest opprettholdt i Brezjnev-tiden kontakt med opposisjonelle og forfattere i Russland. Arbeidet besto i å knytte kontakter med skribenter, smugle ut manuskripter og smugle inn i landet trykte bøker. Norske miljøer bidro i ikke liten grad i dette arbeidet, blant annet Den norske SMOG-komité. At et slikt engasjement forbigås i taushet i katalogen, er egnet til å forundre.

Russiske opposisjonelle hadde en fremtredende rolle i norsk debatt om det kommunistiske regimet i Sovjetunionen i 1970- og 1980-årene. Heller ikke dette temaet blir behandlet i katalogen. Det eneste som finnes, er et bilde av menneskerettighetsforkjemperen Andrej Sakharov og et par biografiske opplysninger om ham, samt at forfatteren Aleksander Solzjenitsyn blir nevnt i en artikkel om musikalsk forbrødring. Heller ikke norske utgivelser av andre sov-

jetiske fangeleirberetninger enn Solzjenitsyns blir omtalt, tross en rekke slike utgivelser helt fra 1930-årene av. Bildet blir skjevt når slike temaer er utelatt.

Peter Normann Waages artikkel «Med naboens øyne» er den eneste som tar opp idéhistoriske perspektiver på kulturforskjeller mellom de to landene. Den er imidlertid temmelig forfeilet i sitt perspektiv. Waage fremhever at Norge ble døpt i den romersk-katolske tro. Men hvordan kan han mene det? Hvis man setter kristningen av Norge til rundt år 1000, fant den sted forut for spaltningen mellom den romersk-katolske kirke og den ortodokse kirke. Skismaet mellom Vestkirken og Østkirken settes normalt til år 1054. At kirken i Norge etter hvert orienterte seg mer mot den vestlige del av kristenheten, er et faktum. I lang tid etter kristningen var det imidlertid kontakter i Norge også mot øst og Bysants, noe som også blir vist i en av Tatjana Dzjaksons artikler i katalogen.

Waage fremhever videre at mellom Russland og Norge går en av de mest dyptgripende skillelinjene i Europa: skillet mellom Østkirken og Vestkirken. Også det blir en forenklet fremstilling. For det første har Russland gjennom århundrene vært et flerkulturelt samfunn i den betydning at ulike religiøse tradisjoner har levde side om side. For eksempel har ulike former for naturreligioner vært utbredt i mange av de landområdene som utgjør dagens Russland, ikke minst i de først århundrene av det 1000-årige naboskap som utstillingen omhandler. Dersom man skulle sammenligne tenkemåte mellom vestlig og østlig kristendom, er dessuten forskjellene mellom *protestantismen* og *den ortodokse religionsform* viktigere å fokusere på enn forskjellene mellom den katolske og den ortodokse kirke. Norge ble som kjent et protestantisk samfunn i 1536, og når det gjelder kulturell samhandling, er det først og fremst de siste århundrene det blir fokusert på i utstillingen. Waages artikkel gir med andre ord et feilaktig bilde av kulturforskjellene mellom våre to land. Det er derfor synd at hans artikkel blir stående som det eneste perspektivet på denne tematikken.

Katalogen for utstillingen «Norge–Russland. Naboer gjennom 1000 år» har gitt et betydelig løft i vår forståelse av norsk-russisk samhandling. Mye verdifullt materiale er blitt lagt frem. Mange forskere har vist god evne til popularisering av sitt stoff. Utstillingskatalogen vil kunne bli et oppslagsverk for mange som ønsker å orientere seg om norsk-russiske forbindelser. Nettopp av den grunn er det viktig å reise en faglig debatt om det stoffet som er lagt frem – og også om emner som er utelatt eller bare berørt mer perifert.

Russian Fisheries Management. The Precautionary Approach in Theory and Practice

Geir Hønneland

Leiden: Martinus Nijhoff Publishers 2004

190 s., ISBN 9004136185

Omtalt av **Christel Elvestad** [cand.polit., forsker ved Nordlandsforskning]

Geir Hønnelands nye bok *Russian Fisheries Management* er inntet mindre enn den første omfattende fremstillingen av russisk fiskeriforvaltning i vestlig litteratur. Forfatteren har også en unik bakgrunn. Hønneland har erfaring både som inspektør og tolk i den norske kystvakten, han har vært tolk under fiskeriforhandlinger mellom Norge og Russland, og sist men ikke minst har han mange års erfaring som samfunnsforsker med utallige opphold i Russland bak seg. Boken støtter seg også i stor grad på forfatterens egne observasjoner og intervjuer med personer i russisk fiskeriforvaltning over en årrekke.

Hønnelands bok gir næringsliv, forvaltning og andre interesserte en helt spesiell mulighet til kunnskap om et system som ellers er svært vanskelig tilgjengelig. Russland mangler faktisk en overordnet, føderal fiskerilov, samtidig som ulike myndigheter foretar beslutninger med uklar status både formelt og reelt. Det er heller ingen enkel oppgave å få oversikt over hva som faktisk foregår på fiskerisektoren i Russland. Stadige rykter om maktkamp og korrupsjon, så vel som endringer både hva gjelder strukturer, personer og posisjoner gir et kaotisk inntrykk. Boken gir en oversikt over den russiske fiskeriforvaltningens organisering og prinsipper (kap. 3 og 4), så vel som prosesser og praksis (kap. 4 og 6). Først og fremst omhandler den fiskeriforvaltningen i Nordvest-Russland, men både føderalt og regionalt nivå dekkes og fokus rettes mot spenningsforholdene innad og mellom forvaltningsnivåene.

I tråd med bokens undertittel er et hovedanliggende å vurdere i hvilken grad russisk fiskeriforvaltning kan sies å være i tråd med en såkalt føre-var-tilnærming. Hovedprinsippet bak en slik tilnærming er at det skal iverksettes tiltak for å sikre bærekraftig forvaltning av fiskeressursene selv om man ikke har sikker kunnskap om bestandssituasjonen. Ut fra dette prinsippet har man utviklet egne verktøy til å håndtere usikkerhet/risiko ved fastsetting av totalkvoter. I innledningskapitlet gis det en kort oversikt over hvordan føre-var-tilnærmingen er definert i internasjonale avtaler på fiskerisektoren, og gjennom formulering av bokens forskningsspør-

mål setter forfatteren indirekte opp en rekke føre-var-krav til både forskning, regulering og håndheving.

De viktigste fiskebestandene i nordområdene, torsk, hyse og lodde, er som kjent delte ressurser mellom Norge og Russland. Kvotene fastsettes etter bilaterale forhandlinger i Den blandete norsk-russiske fiskerikommisjon. Hønneland legger ikke hovedvekt på forhandlingene og fastsettelsen av totalkvoter, så lesere som forventer seg en grundig drøfting om hvorvidt torskestammen i nord er bærekraftig forvaltet vil bli skuffet. Tvert imot behandles forvaltningsstrategiene i fiskerikommisjonen og vurderingene av kvotenivåene siden 1990-tallet i forhold til en føre-var-tilnærming relativt overflattisk. Hønneland er ikke først og fremst opptatt av å problematisere de mange utfordringene knyttet til selve føre-var-tilnærmingen, men konsentrerer seg om de russiske aktørenes forståelse av det vitenskapelige grunnlaget og deres syn på samarbeidet og forhandlingene mellom Norge og Russland. Forfatteren konkluderer imidlertid med at vitenskapelige råd om beskatningen av den svært viktige torskbestanden i Barentshavet ikke har blitt fulgt de senere år som følge av press fra den russiske part.

Gjennom privatisering og omstrukturering av den russiske fiskerinæringen har insentivene til å ta ut kortsiktige økonomiske gevinster blitt sterke. Norge har ønsket et lavere kvotenivå, men representanter for russiske fiskebåtrederer har dominert den russiske delegasjonen og bidratt til å forhindre kvotereduksjoner. Fortsatt sammenveving av offentlige myndigheter, næring og forskning i det Hønneland kaller «fiskerikomplekset» forsterker presset. Et annet problem er at det vitenskapelige grunnlaget som gis fra det internasjonale havforskningsrådet ICES bestrides fra flere hold. Blant annet hevder russiske næringsaktører at kvoteanbefalingene slett ikke er nøytrale råd, men produsert for å fremme Norges interesser. Forholdet til Norge på fiskerisektoren, så vel som de vitenskapelige rådene fra ICES, fremstilles i en generell ramme av konflikt mellom Russland og Vesten. Hønneland øyner altså ikke store muligheter for at kvoteforhandlingene vil bli enklere og kvotene lavere i tiden fremover. Kunnskap om de store omveltningene som har skjedd i det russiske forvaltningssystemet, er av stor betydning for å forstå hvorfor.

De føderale fiskerimyndighetene har etter sovjetperioden kjempet for å overleve og beholde sin posisjon, men står i dag svekket tilbake. I sovjettiden var fiskerisaker administrert gjennom et eget departement. De senere år har dette området vært underlagt en såkalt statlig komité, mens ansvaret i dag er lagt til en egen avde-

ling under landbruksdepartementet. Ansvaret for kontroll til havs er overtatt av den føderale grensevakten, og fiskekvoter selges på auksjon i regi av departementet for økonomi og handel.

Også på regionalt nivå har det vært turbulent. Sevryba fungerte tidligere både som et regionalt forvaltningsorgan under fiskeriministeriet og som et industrikonglomerat av statsbedrifter. I dag er organisasjonen redusert til en kommersiell aktør med egne fiskefartøy, men uten forvaltningsansvar og de foretakene Sevryba bygget på. Kontrollregimet ble i sovjetperioden håndhevet av Murmanrybvod. Selv om Murmanrybvod fortsatt har viktige kontrolloppgaver, har imidlertid, som tidligere nevnt, ansvaret for kontrollen til havs blitt overført til den føderale grensetjenestens avdeling i Murmansk. Også regionale myndigheter har nå engasjert seg i forvalterrollen: På begynnelsen av 1990-tallet opprettet guvernørene egne fiskeridministrasjoner som har fått en viss innflytelse over den regionale kvotefordelingen.

På bakgrunn av endringer og nedbrytning av de gamle strukturerne har maktkamp og koordineringsproblemer preget alle nivå i fiskeriforvaltningen. Et lite effektivt system med stadig anklager om korrupsjon er blitt resultatet. Det er derfor kanskje ikke overraskende at forfatteren ikke finner spor av føre-var-tilnærmingen i formelt lovverk? En føre-var-tenkning synes heller ikke å være fokus for russisk forvaltningspraksis. Forvaltningen preges fortsatt av hensynet til tradisjonelle verdier som matforsyning og arbeidsplasser og av en tenkning dominert av ressursutnyttning snarere enn bærekraftig forvaltning. Den senere tid har også behovet for økte skatteinntekter til staten og næringens behov for raske penger gjort seg gjeldende.

Er det så ingen lyspunkter? Hønneland fremhever at Russland tross alt har en relativt stor «capacity to govern»: Russland har både et kompetent fiskeriforskningsmiljø og selve regulerings- og kontrollregimet er på plass med strukturer og personell. Han viser også til et relativt harmonisk og funksjonelt samarbeid mellom Norge og Russland både innen fiskeriforskning og med hensyn til regulering og kontroll. Utviklingen av Det permanente utvalg for samarbeid mellom Norge og Russland om regulerings- og kontrollspørsmål vies relativt stor oppmerksomhet (kap. 6). I dette utvalget har Russland vist både vilje og innsats for å løse konkrete problemer. De elementene av forvaltningen som kanskje ikke berører de sterke næringsinteressene så direkte som kvotespørsmålene, ser dermed ut til å være mer velfungerende. På den annen side har problemer knyttet til overfiske vært et tilbakevendende problem. Senest som-

meren 2004 arbeidet Det permanente utvalg med å utforme en tiltakspakke for å håndtere et stort overfiske som skal ha pågått i 2002 og 2003. Det kan ha vært et ureglementert uttak av torsk i Barentshavet på omkring 100 000 tonn i året de siste årene. På bakgrunn av arbeidet i Det permanente utvalg har kommisjonen nå vedtatt nye kontrolltiltak for å få bukt med ulovlighetene. Norge og Russland har for 2005 fastsatt en totalkvote for norsk-arktisk torsk på 485 000 tonn.

Hønneland avslutter boken i en optimistisk tone gjennom å vektlegge potensialet som ligger i den russiske fiskeriforvaltningen med tanke på å implementere en føre-var-tilnærming på sikt. De sentrale utfordringene ligger i å få på plass et skikkelig juridisk fundament, håndtere konfliktene mellom forvaltningsorganene og ikke minst stagge de sterke næringsinteressenes innflytelse på kvoteforhandlingene. Det vil dermed være spennende å følge med på utviklingen innen russisk fiskeriforvaltning også i tiden fremover.

From Fugitive Peasants to Diaspora: the Eastern Mari in Tsarist and Federal Russia

Seppo Lallukka

Humaniora-serien nr. 328

Helsingfors: Academia Scientiarum Fennica

473 s., ISBN 9514109414

Recenserad av **Paul Fryer** [överassistent, Geografiska institutionen, Joensuu universitet]

I dagens Ryssland förknippas omnämmanden av de icke-ryska folken vanligen med tjetjenska terrorister och/eller hot mot federationen från utbrytarhåll. Under Vladimir Putins presidentskap har alla försök till offentlig debatt om den multietniska ryska staten i själva verket betraktats med ogillande. Av denna anledning öppnar Seppo Lallukkas omfattande undersökning av den östmariska befolkningen en fascinerande väg tillbaka till ett ämne som framkallade mycken debatt och intresse i början av och fram till mitten av 1990-talet. Undersökningen lyfter fram en föga känd folkgrupp vid Volgakröken och belyser den dagliga kamp individer och gemenskaper utanför det etniska «hemlandet», republiken Mari El, utkämpar för att befästa en egen identitet och finna sin plats i det postsovjetiska Ryssland – betecknande nog utan att hota med våld.

Författaren, som nyligen utnämnts till chef för Institutet för Ryss-

land och Östeuropa i Helsingfors, ställer i bokens inledning upp två huvuduppgifter. I ett tidigt skede fastslår han syftet med boken: «Med hänsyn till att interna diasporor representerar inte enbart en mångfaldig utan också en betydande beståndsdel i de icke-ryska kulturerna och interetniska sambanden i Ryska federationen, är det helt befogat att i detta sammanhang tala om ett informationstomrum. Denna bok avser att fylla en del av detta vakuum» (s. 19–20). För att uppnå detta första syfte måste författaren «påvisa att samband liknande dem som existerar mellan 'äta' diasporagrupper och deras etniska hemländer bortom gränserna uppstått också inom Ryssland» (s. 21). Forskning i bl.a. etnisk organisation, uppkomsten av diasporastatus på grund av sovjetisk etnofederalism, demografi och förhållandet mellan diaspora och hemlandsrepublik är några av de hjälpmedel som här står till buds.

Det är betydelsefullt att Lallukka placerar den östmariska frågan inom ramen för diasporaforskningen, något som många vägrar att acceptera, särskilt i Ryssland. Han erkänner denna kritik (s. 53) som till stor del härstammar från den tidigare presidentrådgivaren Valerij Tisjkov vid Ryska Vetenskapsakademiens ansedda Institut för antropologi och etnografi, vilken avvisar tanken på «gränser» och «interna diasporor» inom den enhetliga Ryska federationen. Å andra sidan framlägger Lallukka övertygande bevis för att diasporan existerar och drar paralleller mellan klassiska diasporasituationer och dem som uppstod efter sovjetmaktens sammanbrott och Sovjetunionens sönderfall. Han påpekar att ungefär 7 av 17 miljoner icke-ryssar med ett eget titulärt federationssubjekt bor utanför sina «hemländer». Sålunda är denna bok ett välkommet och nödvändigt bidrag till diskussionen om postsovjetiska diasporor, identiteter och till och med rysk etnofederalism.

Lallukka har indelat boken i tio kapitel. De två första innehåller inledningen och den teoretiska ramen. I den teoretiska diskussionen (kapitel 2) framhävs tre begrepp – identitet, nationsstatus och diaspora. Lallukka placerar identiteten inom ramen för den sovjetiska och postsovjetiska verklighet som formades av Stalins primordiala synsätt. Han diskuterar därefter huruvida marierna överhuvudtaget utgör en nation. De teoretiserande avsnitten behandlar främst definitionen av diaspora-begreppet och dess tillämplighet på den mariska (och interna ryska) situationen. Lallukka använder här Rogers Brubakers *triadisk nexus*-paradigm med tre aktörer som han skickligt anpassar till den ryska situationen genom att tillägga en fjärde aktör – den federala centralmakten.

Boken fortsätter med en unik redogörelse för mariernas histo-

ria från 1700-talet fram till början av 1900-talet. Den raserar de «mytiska» och «sovjetiska» historieverisionerna genom en enkel skildring av de fascinerande historiska händelserna i regionen kring Volgakröken. Denna skildring baseras på material som insamlats ur centrala och lokala arkiv, existerande inhemska och utländska publicerade framställningar och speciellt östmarisk muntlig tradition. Kapitel 6 och 7 fördjupar sig i östmariernas demografiska situation under 1900-talet på basis av den sista folkräkningen under sovjeteran och siffror som författaren insamlat på fältet. Detta presenteras tillsammans med en samling informativa originalkartor och tabeller. De följande två kapitlen (8 och 9) riktar in sig på mariernas postsovjetiska etnopolitiska belägenhet – den etniska «renässans» som fenomenartat spred sig över det postsovjetiska området under 1990-talet – tydligt dokumenterad ur östmariskt perspektiv, vilket är ytterst betydelsefullt.

Kapitel 9 presenterar en av verkets starka sidor – en analys av surveymaterial insamlat av Lallukka och hans kolleger under en treårsperiod i alla de huvudsakliga östmariska bosättningsområdena (i Basjkortostan, Tatarstan, Udmurtien, Perm och Sverdlovsk). Det är i dessa över 2000 frågeformulär i intervjuform som östmariernas genuina åsikter kommer till uttryck. De avspeglar en brokig mångfald av övertygelser och föreställningar om mariernas identitet, hemland, värdterritorium och om östmariernas relationer till den mariska befolkningen i republiken Mari El. Lallukka blottlägger hur uppsplittrade östmarisk identitet och lojalitet blir när, som han säger, lokalbefolkningen råkar i kläm mellan en centralt understödd urban ryskspråkig kultur, värdrepublikens nationellt betonade kulturer och de egna eliternas ansträngningar att främja en marisk kultur (s. 383). Kapitel 10 sammanfattar författarens tankar om östmariernas nuvarande situation och några möjliga vägar för framtiden.

Läsaren känner sig omedelbart utmanad att kategorisera Lallukkas verk och tidvis verkar det skenbara lappverket av historia, demografi, sociologi, politik och till och med etnografi vara en samling omaka sängkamrater. Särskilt avsnittet om demografi i kapitel 6 och 7 faller på något sätt utanför den allmänna ramen för författarens presentation av östmariernas etnopolitiska historia från 1500-talet till nutiden. Samtidigt spelar denna omfattande demografiska information en viktig roll i analysen av den nuvarande situationen, så problemet är kanske inte att den tagits med utan snarare det sätt på vilket den presenteras. Ett viktigt tema i boken är den etniska identitetens bevarande och assimilation som står i samklang med de nyligen publicerade resultaten av den ryska folkräkningen

år 2002: Jämsides med de andra finsk-ugriska folken i Ryssland uppvisar marierna en betydande absolut numerär nedgång.

En del av bokens värde ligger i själva verket i att den rör sig inom så många vetenskapsgrenar och forskningsområden med avsikten att ge läsaren en så fullständig bild av östmariernas verklighet som möjligt. Verket kommer att vara av intresse för forskare i modern rysk historia, etnosociologi, etnografi, rysk politik, demografi och diasporans problem. Lallukka har varit olidligt noggrann i fråga om historiska detaljer och beskrivningar och ger sina läsare en initierad insikt i den aktuella interna mariska diskussionen om diasporan genom en stor mängd kvalitativa forskningsdata; han ger dessutom en översikt över både rysk- och mariskspråkiga källor.

Lallukka uppnår de mål han uppställer i sin inledning. Läsaren får en fullständigare bild av mariernas, i synnerhet östmariernas, etnopolitiska situation och författaren anför rätt övertygande skäl för kategoriseringen av östmarierna och andra icke-ryska grupper som «interna diasporor» i Ryska federationen. Däremot är man efter avslutad läsning inte riktigt övertygad om östmariernas framtid som etnisk grupp efter att ha tagit del av hela känslskalans inom gemenskapen – från stolthet och förnyad tillit till skam och vanmakt i förhållande till en identitet som har motstått sekler av isolering och tryck utifrån, men som nu hamnat i det postsovjetiska scenariots ovisslighet. Lallukka försöker inte komma med några svar, han konstaterar enbart att: «på tröskeln till det tjugoförsta århundradet har det avgörande genombrottet i utvecklandet av en allomfattande marisk identitet ännu inte uppnåtts» (s. 383). Det är svårt att tro att ett genombrott som garanterar gemenskapens framtid kommer att inträffa i Putins nya Ryssland ... men vem vet? Östmarierna har gång på gång manifesterat sin förmåga att återhämta sig och kan kanske göra det igen.

Re-inventing the Nation. Multidisciplinary Perspectives on the Construction of Latvian National Identity

Mats Lindqvist (red.)

Botkyrka: Mångkulturellt centrum 2003

350 s., ISBN 9188560767

Omtalt av **Aadne Aasland** [forsker, Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR)]

Politiske eliter med nasjonalistiske prosjekter identifiserer gjerne skarpe distinksjoner mellom grupper, der «etniske grenser» blir behandlet som statiske. De fleste toneangivende forskere med etnisitet som fagfelt i dag er svært kritiske til slike såkalte essensialistiske standpunkter. I faglitteraturen betraktes således oftest etnisitet som en sosial konstruksjon, og nasjonal og etnisk identitet forstås dermed ikke som en for alltid gitt og nødvendig del av en persons liv. Imidlertid finner en mange eksempler på at etniske kategorier blir behandlet som stabile og uforanderlige også i litteratur om nasjonalitetsspørsmål i postsovjetiske stater.

Re-inventing the Nation markerer avslutningen på et større prosjekt om nasjonal identitet og transnasjonale bevegelser i Baltikum. I sitt innledningskapittel argumenterer redaktøren overbevisende for at nasjonal og etnisk identitet er sosiale konstruksjoner som formes og forandres under visse forhold og betingelser. Dette konstruktivistiske perspektivet deles av alle bokens forfattere og går som en rød tråd gjennom alle bidragene.

Geografisk konsentrerer boken seg om Latvia, selv om det også er en del sammenligninger med Estland og Litauen. Latvia er, både historisk og i dagens situasjon, et meget velegnet laboratorium for studier omkring etnisitet. Latviere, baltiske tyskere og russere har til ulike tider og med ulik type argumentasjon konkurrert om å kalle territoriet sitt «hjemland». Den geografiske avgrensningen forhindrer heller ikke at det trekkes paralleller til mer universelle fenomener, som blant annet modernisering, kolonialisme, postkapitalisme, globalisering, postkolonialisme og postmodernisme.

Mye av forskningen omkring etnisitet og nasjonalisme i de postsovjetiske stater har gått ut på å studere betydningen av disse fenomenene for politiske prosesser. Selv om politisering av etnisitet også behandles i *Re-inventing the Nation*, går boken mer i dybden med hensyn til diskurser utenfor de politiske partier, nasjonalforsamlinger og organisasjoner enn det en vanligvis finner i denne litteraturen. Bokens forfattere tar et skritt tilbake og ser på hvor-

dan slike diskurser oppstår og manifesterer seg i sentrale – men ikke så synlige – sosiale arenaer, som skoler, universiteter og sivilsamfunnet for øvrig. Samtidig tapes ikke den sentrale rollen til de politiske eliter og vekselvirkningene med disse av syne.

Boken er satt sammen som en antologi. I innledningskapitlet foretar redaktøren en nyttig gjennomgang av teorier omkring nasjonalisme og etnisitet og diskuterer de enkelte bidrag i relasjon til et overordnet teoretisk rammeverk. Det virker som om redaktøren utover den felles konstruktivistiske tilnærmingen har lagt relativt få føringer med hensyn til å skape en enhet av bidragene. I alle de påfølgende kapitlene presenteres egne teoretiske perspektiver, gjerne innenfor den enkelte forfatters fagtradisjon. Lesere som er mest opptatt av de empiriske diskusjonene, kunne nok ønsket et mer enhetlig analytisk rammeverk. Likevel mener jeg det må veie tyngre at de ulike faglige tilnærminger beriker og forsterker hverandre. Videre står hvert kapittel godt for seg selv, og en er dermed ikke nødt til å lese hele boken for å ha glede av den.

Ved siden av innledningskapitlet er kapitlet om forestillinger knyttet til opprettelsen av Latvia og den latviske nasjon, skrevet av historikeren Per Bolin Hort, etter mitt syn bokens mest sentrale bidrag. En grunnleggende forståelse av hva som skulle til for at territoriet som i dag utgjør Latvia, og det latviske folk nå nærmest blir sett på som naturgitte størrelser, er avgjørende for bokens helhet. Bolin Hort viser med mange interessante eksempler hvor lite rettlinjert og kompleks denne prosessen har vært. Han beskriver en multikulturell region der de kulturelle skillelinjer ikke samsvarer med den administrative inndeling, og der etnisitet i lang tid først og fremst var knyttet til klassetilhørighet. Kapitlet avsluttes med konsolideringen av den latviske stat i 1920, og det legger et godt grunnlag for bokens påfølgende bidrag som alle omhandler Latvia i nyere tid.

De neste to bidragene dreier seg om mellomkrigstiden, da den latviske stat nylig var blitt opprettet og maktrelasjonene mellom de etniske gruppene i den multikulturelle staten var blitt kraftig forskjøvet. Den tidligere dominerende gruppen av baltiske tyskere hadde hele tiden vært en liten gruppe numerisk, men nå var både deres økonomiske og kulturelle innflytelse truet. Fredrika Björklund skriver om hvilke retoriske strategier de baltiske tyskerne fulgte for ikke å miste sin innflytelse i det latviske samfunn. Analysen er grundig og interessant, men jeg mener kapitlet ville tjent på en mer systematisk gjennomgang av hvordan latviske eliter møtte de baltiske tyskernes argumentasjon og av hvor vellykkede tyskernes retoriske strategier var.

I et annet kapittel om mellomkrigstiden beskjeftiger Per Bolin Hort seg med akademikers rolle i konstruksjonen av en latvisk nasjon, med fokus på etableringen av Latvias universitet i Riga. Kapitlet tar for seg konflikten mellom universitetets nasjonsbyggende rolle og dets rolle i å fremme forskning og undervisning på et høyt akademisk nivå. Mange av de faglig tyngste akademikerne, særlig innen naturvitenskapelige fag, behersket ikke det latviske språk, mens flere etablerte latviske forskere valgte å fortsette sin forskningskarriere utenfor Latvia i stedet for å vende hjem. Kapitlet inneholder solid og originalt forskningsarbeid, men etter mitt syn bruker forfatteren vel mye plass på å beskrive rollen og skjebnen til enkelte akademikere.

Lesere som fulgte balternes kamp for selvstendighet, støtte på begrepet «den syngende revolusjonen», hvor fremføring av folkesang og folkedans (folklore) ble sagt å ha spilt en viktig rolle i frigjøringskampen. I et tankevekkende og teoririkt kapittel viser etnologen Mats Lindqvist hvordan nye former for presentasjon av latviske folkesanger kunne utvikle seg til en større protestbevegelse mot sovjetstyret. Han trekker også interessante paralleller til de vestlige protestbevegelsene på 1960- og 70-tallet.

Bokens to siste kapitler studerer ulike sider av prosesser rundt nasjonsbygging på latviske skoler etter at landets selvstendighet ble gjenopprettet i 1991. Utdanningsinstitusjoners rolle i forming av nasjonal identitet har fått en altfor summarisk behandling i eksisterende litteratur om nasjonalitetsspørsmål i Baltikum, og bidragene er derfor svært velkomne. Statsviteren Fredrika Björklund skriver om hvordan skole- og utdanningspolitikken i Latvia er med på, og bevisst brukes til, å styrke den latviske nasjonale identitet. Den latviske inndelingen i skoler basert på språktilhørighet, og også bruken av latvisk på skoler for de russiskspråklige elevene, har implikasjoner som Björklund gjør godt og nyansert rede for. I stedet for å fremme integrasjon bidrar latvisk skolepolitikk ifølge forfatteren til eksklusjon og ignorering.

Bokens siste kapittel er en etnologisk studie av kulturelle konstruksjoner av nasjonal solidaritet og etniske skiller og tar utgangspunkt i læreres fortellinger om hvordan Latvias selvstendighet har påvirket dem selv og deres skolehverdag. Beatriz Lindqvist har intervjuet lærere og rektorer ved latvisk- og russiskspråklige skoler og institusjoner for voksenutdanning, og gir interessante perspektiver på hvordan lærere forholder seg til nasjonal identitet og etnisk mangfold. Igjen er det store kontraster mellom utsagnene til etnisk latviske informanter sammenlignet med hvordan representanter for

de etniske minoritetene beskriver situasjonen, men en finner også konkurrerende syn innen gruppene.

Debattene omkring etnisitetsspørsmål i Latvia har til tider hatt høy temperatur. Noen lesere vil i en bok som denne utvilsomt være på jakt etter unyanserte påstander og tendensiøs argumentasjon. Selv finner jeg spesielt en påstand i innledningskapitlet, som gjentas i et senere kapittel, noe dårlig underbygget. Der hevdes det at medisinsk terminologi anvendes i utstrakt grad til å beskrive etniske prosesser i Latvia. Riktignok bruker nok enkelte av de mest radikale nasjonalister begreper som «infisering» og «forurensning» om den russiskspråklige innvandring i sovjettiden, men jeg kjenner meg ikke igjen i at dette er retorikk som omgir mye av diskusjonen omkring dette temaet, slik det hevdes i boken. Det skapes videre et misvisende inntrykk av at det er en gjengs oppfatning i Latvia om at en kan løse etniske motsetninger gjennom «careful cleansing, (...) removing, taking away and eliminating». Forfatteren burde her lagt mer vekt på å presisere i hvilke sammenhenger og av hvem denne type medisinsk terminologi anvendes. Sikter han til politikere, bokens informanter eller kun enkelte radikale nasjonalister?

Med en noe grundigere språkredigering kunne blant annet følgende tydelig svenskinspirerte innslag vært luket bort: «Polacks», «Sovietic», «the leading roll», «They don't have it easy». Likeledes burde alle litteraturhenvisninger i teksten vært referert, og korrekt sådan, i litteraturlistene. I flere kapitler savner jeg en noe mer utførlig beskrivelse av, eller referanser til, metodene for datainnsamling. La imidlertid ikke dette skygge for at både de som beskjeftiger seg med fenomener som etnisitet og nasjonalisme, og de som interesserer seg for latvisk historie og samfunnsliv, her har fått en leseverdige, innsiktsfull og original bok med mye verdifull analyse.

East, West and What Next? Formation of Identity among Young People in Post-Soviet L'viv

Erik Olsson & Eleonora Havrylyuk Narvselius

Huddinge: Södertörns högskola 2003

109 s., ISBN 9189315375

Omtalt af **Allan H. Larsen** [cand. mag. i russisk og religionsvidenskab. Har skrevet speciale om sovjetisk nationalitetspolitik]

Sovjetunionens sammenbrud aktualiserede spørgsmålet om national identitet for mange af den tidligere unions folkeslag. Dette gælder også for Ukraine og ikke mindst Vestukraine, der traditionelt har været den ukrainske nationalfølelses højborg. Som det udtrykkes i Erik Olsson og Eleonora Havrylyuk Narvselius' bog *East, West and What Next?*, så er ungdommen i L'viv født på et utroligt spændende tidspunkt i historien. Mange har oplevet unikke begivenheder i deres unge liv, og det er netop disse unikke begivenheder fra hverdagsmiljøet, der bliver behandlet i bogen.

Bogen er et resultat af feltarbejde udført i L'viv i perioden 1997–2000. En gruppe på 50 unge af forskellig etnisk herkomst, dog med en lille overvægt til russisk side, er blevet interviewet. Bogens grundliggende hypotese er, at russiskhed er en kulturel kode, som unge mennesker bruger i bestemte situationer, og at flertallet er i stand til at skifte mellem henholdsvis russiske og ukrainske koder alt efter behov. Rapportens fokus er, hvad der sker med unge mennesker i en periode, der har undergået så store forandringer, som dem Ukraine har oplevet siden slutningen af 1980'erne. Hovedvægten ligger på unge mennesker af russisk oprindelse, der har oplevet at blive forvandlet fra en majoritet i Sovjetunionen til en minoritet i det nu selvstændige Ukraine.

I kapitel 1 gives først en generel introduktion til L'vivs historie. Sovjetificeringen af L'vivs befolkning var på mange måder ganske overfladisk, da indflydelsen fra ukrainsk kultur altid har været nærværende. Efter 2. Verdenskrig oplevede byen naturligvis store demografiske forandringer. Mange russisktalende kom til byen fra Østukraine og fra andre dele af Sovjetunionen, men byen oplevede også en stor tilstrømning af ukrainsktalende fra de omkringliggende landdistrikter, og det var folk fra den sidste kategori, der udgjorde den største del. Ligesom i andre områder, der blev indlemmet i Sovjetunionen efter 2. Verdenskrig, var hovedparten af de folk, der blev ansat i administrationen ofte russisktalende, af hvilken grund russisk ofte blev associeret med sovjetmagten. Derfor var det da

også netop sproget, der kom i centrum, da opløsningstendenserne satte ind, og i 1989 blev ukrainsk erklæret for statssprog i Ukraine.

Generelt efterlader bogen det uden tvivl sande indtryk, at forholdet mellem russisk- og ukrainsktalende i L'viv trods en anspændt atmosfære de første år efter Ukraines uafhængighed er forløbet ganske fredeligt i tiden. En enkelt markant undtagelse fra denne regel fandt sted i foråret 2000, da der var store demonstrationer mod russisk tilstedeværelse. Disse demonstrationer fandt sted, efter at en kendt ukrainsk musiker, Igor Bilozir, var blevet myrdet, sandsynligvis af russere. Alligevel lever det russiske sprog, og i første kapitel behandles forskellige sfærer, hvor russisk stadig er dominerende. Disse sfærer er for eksempel militæret, togvæsenet, private handlende og faktisk også visse områder inden for undervisningssystemet.

Særlig interessant er det, at der findes en russisktalende radio-station i L'viv – *Nasje Radio*. Den sender nyheder og russisk pop, både moderne og sovjetisk, og har opnået stor popularitet også blandt ukrainere. Mindre harmonisk er situationen på højere læreanstalter, hvor al undervisning, bortset fra enkelte fag inden for russisk filologi, skal finde sted på ukrainsk. Her er manglen på ukrainske lærebøger og undervisere, der taler ukrainsk godt nok til at undervise på sproget, et stort problem. Det er morsomt at læse om de stereotyper, som russiske og ukrainske studerende har om hinanden. Der er enighed om, at russiske studerende har en mere sofistikeret livsstil, men til gengæld går de ukrainske studerende for at være mere flittige end de russiske, og så er der jo balance i regnskabet.

I kapitel 2 behandles forskellige ungdomsgrupper i L'viv, og deres måde at tackle ståstedet mellem det russiske og ukrainske. Disse grupper er uformelle (*neformaly*), organiserede ungdomsgrupper, gadebander og hjemmeorienteret ungdom. Mest plads gives til de uformelle ungdomsgrupper, da de hovedsagelig er domineret af russisktalende, der er bogens hovedgenstandsområde.

Gruppen af uformelle er svær at karakterisere kort, men et af dens kendetræk er, at folk tilhørende gruppen rejser meget og har et stort netværk, der dækker store dele af den tidligere union. Dette er en af grundene til, at gruppens hovedsprog er russisk, omend ukrainsk naturligvis også spiller en rolle. Sovjetmagten nærrede som bekendt stor mistænksomhed mod ukrainskheden i alle dens former. Derfor opnåede visse ukrainske rockbands stor popularitet i det uformelle miljø i Sovjetunionen. Efter Ukraines uafhængighed er de uformelles interesse for ukrainsk imidlertid dalet, da ukrainsk nu er

forbundet med den ukrainske statsmagt, og de uformelle konsekvent prøver at holde sig uden for det officielle samfund.

Hovedparten af ungdommen i L'viv og resten af unionen var medlem af de sovjetiske ungdomsbevægelser Komsomol og pionerbevægelsen. I sovjettiden var hovedsproget her naturligvis russisk. Efter uafhængigheden opstod der en række nye organisationer, der på den ene eller anden måde påberåbte sig ukrainskheden, og den nyetablerede ukrainske spejderbevægelse, Plast, har vist sig særdeles modvillig over for russere og jøder. Bogens forfattere tolker givetvis med rette russernes hang til at tilslutte sig de uformelle grupper som en reaktion mod den øgede ukrainskhed i de statslige organisationer.

En mindre populær del af ungdomskulturen i L'viv udgøres af gadebander. De er blandt andet karakteriseret ved en udbredt brug af det særlige russiske bandesprog *mat*. Disse gadebander portrætteres ofte som børn af forældre, der er flyttet fra landet og ind til byerne.

Selvsagt kan mange unge ikke kategoriseres i de tre ovennævnte grupper. De øvrige klassificeres af forfatterne som «hjemmeorienteret ungdom». Blandt dem nævner forfatterne en underkategori af unge med en typisk vestlig middelklasse livsstil. Disse hævdes også hovedsagelig at være russisktalende, da de kommer fra det urbane miljø, der i stor udstrækning er russisktalende.

I kapitel 3 beretter forskellige unge mennesker om, hvordan de opfatter tilstedeværelsen af russiskhed i bred forstand i L'viv. Et interessant synspunkt angående russernes situation i L'viv kommer til udtryk hos en ung officer i den ukrainske hær. Han hævder, at der er spændinger og frustrationer, men at disse ikke nødvendigvis følger etniske skillelinier, men snarere retter sig mod uduelige politikere, der ikke formår at regere landet. Det skyldes også, at lokale russere almindeligvis holder lav profil, og ofte er trætte af russiske politikere, der spiller «det ukrainske kort». Alt er imidlertid ikke lutter idyl og fredelig sameksistens, hvilket fremgår af den russiske pige Irinas fortælling om sit kortvarige forhold til en ukrainsk fyr. Den ukrainske fyr forbød hende at tale russisk, når han var til stede, og bedre blev det ikke, da hans mor blandede sig i sagerne.

Kapitel 4 er et lille opsamlingskapitel, der perspektiverer de allerede fundne iagttagelser, blandt andet at russisk sprog ikke er truet i L'viv. Det har sin veletablerede plads i visse sociale sammenhænge og betragtes også som en modvægt til ukrainsk provinsialisme.

En afgjort styrke ved bogen er, at den behandler et emne, der går på tværs af etnicitet, hvilket er ganske befriende, da det gør det

klart, at både konflikter og løsninger kan gå på tværs af etnisk tilhørsforhold. Olsson og Narvselius' bog er vedkommende læsning for folk med interesse i de russisk-ukrainske spændinger i det der nu er grænseområde til EU.

The «Czechoslovak Path»: A Communist Route to Power Monopoly in 1943–1948 within the Framework of «Mittel-europa», Great Power Setting and the Soviet Sphere of Interest. A Neorealist and Historical Approach

Heikki Larmola

Helsinki: University of Helsinki, Department of Political Sciences 2003

439 s., ISBN 9529158181

Omtalt av **Paal Sigurd Hilde** [D.Phil. (Oxon), seniorrådgiver i Forsvarsdepartementet]

Jeg må innrømme at det var med en viss skepsis jeg tok fatt på Larmolas studie av sovjetkommunismens fremmarsj etter 2. verdenskrig. Det var to grunner til mitt skeptiske førsteinntrykk, én «praktisk» og én metodologisk. Praktisk sett fremsto Larmolas doktorgradsavhandling som en utfordring å lese fordi den, som forfatteren selv innrømmer, er «exceptionally long». Selve teksten (uten bibliografi osv.) strekker seg over 439 *tettskrevne* A4-sider – raskt regnet rundt 400 000 ord. Metodologisk fremkalte synet av matematiske formler for adferdsbeskrivelse en dyp skepsis i undertegnede, som i sin utdanning ble vel indoktrinert i det man kan kalle et mer konservativt syn på akademisk metodologi. Tross dette har jeg forsøkt å lese studien med et åpent sinn.

Larmolas avhandling er delt inn i fem deler, som igjen er delt i totalt 18 kapitler. Del en (s. 1–86) tar for seg den historiske bakgrunnen, de teoretiske rammene og hypotesene studien skal teste. Del to (s. 87–256) fokuserer på fremveksten av det sovjetiske herredømmet over Sentral- og Øst-Europa fra 1943, med særlig fokus på Tsjekkoslovakia og Finland. Tredje (s. 257–390) og fjerde (s. 391–427) del tar kronologisk for seg den innenrikspolitiske utviklingen i Tsjekkoslovakia og Finland etter 2. verdenskrig. Den femte og siste delen (s. 428–39) presenterer Larmolas konklusjon.

På side 2 fastslår Larmola at målet med studien er å forklare «why, how and when Communist one-party rule was established in Czechoslovakia». Andre steder, for eksempel på side 60, gir han en beskrivelse som passer studiens innhold bedre: «the main aim of this

study is to explain why the Communists assumed a monopoly of power in Czechoslovakia, but not in Finland.» Denne uklarheten, den ikke helt gjennomførte sammenligningen mellom Finland og Tsjekkoslovakia, er noe som preger hele avhandlingen.

Den teoretiske basisen for studien er «the Anglo-American literature of international politics» (s. 6), nærmere bestemt «structural realism or neo-realism and especially the work of Kenneth N. Waltz» (s. 2). Foruten Waltz er «the political adaptation theories of James Nathan Rosenau and Hans Mouritzen» og «the power, utility and balance analysis of Bruce Bueno de Mesquita and David [Lalman]» sentrale verk (s. 7–8). Larmola innrømmer at «currently neo-realist structural theory is under critical siege» (s. 8). Tross dette fastholder han at Waltz' teoretiske rammeverk passer bra for den perioden han studerer. Han går til og med så langt som å påstå at «the application of these [theoretical] arguments on the historical empirical material can prove [sic!] the validity of structural realism at least within this study» (s. 2).

Det er med basis i disse teoretiske verk samt egne vurderinger at Larmola setter sammen to tabeller med variabler (interne og eksterne, strukturelle og «handlingsbestemte» (*interactional*), s. 83–84), som igjen er basisen for hans fire hypoteser om kommunistenes maktovertakelse i Tsjekkoslovakia (og Finland). Hypotese 0 postulerer at «as far as a small state polity is concerned systemic structural conditions override those emanating from political interaction (...) [and] the external conditions override the internal ones» (s. 85). Hypotese 1 og 2 postulerer hvilke betingelser som var nødvendige og tilstrekkelige for et kommunistisk maktmonopol i Tsjekkoslovakia, og hypotese 3 påstår at «Czechoslovakia offered better options for Moscow than Finland» (s. 86).

Etter 341 til tider svært tungleste sider med historisk empiri og «matematiske» vurderinger av beslutningsprosesser, kommer Larmola til følgende hovedkonklusjoner: Eksterne strukturelle faktorer var viktigere enn interne politiske prosesser (hypotese 0), både de nødvendige og tilstrekkelige betingelsene for en maktovertakelse var oppfylt i Tsjekkoslovakia (men ikke i samme grad i Finland – hypotese 1 og 2), og Sovjetunionen hadde større utbytte av å presse igjennom en maktovertakelse i Tsjekkoslovakia enn i Finland (hypotese 3.)

Disse konklusjonene er verken oppsiktsvekkende eller originale, og, gitt den tiden og innsatsen man må mobilisere for å komme igjennom Larmolas studie, derfor også heller skuffende. Det at Larmola omformulerer velkjente (og logiske) argumenter fremsatt

for å forklare Sovjetunionens ulike politikk overfor Tsjekkoslovakia og Finland i «matematiske» formler, øker etter mitt syn verken deres forståelighet eller «vitenskapelighet». At $U_1(SU_1) - U_2(Cz) > U_1(SU_2) - U_2(\text{Fin})$ (s. 348) sier verken mer eller mindre enn at Sovjetunionen anså fordelene ved å tvinge sin vilje på Tsjekkoslovakia (gitt landets strategiske verdi og den vilje og evne det hadde til å motstå et slikt forsøk) som høyere enn tilfellet ville være i Finland (gitt forholdene der).

Larmola plasserer selv avhandlingen sin «in the field of political science and not in the field of political history», tross «the historical nature of the empirical material» (s. 3). Som forfatteren selv innrømmer, overskrider det empiriske materialet han presenterer det han hadde trengt å analysere for å teste hypotesene. Larmola prøver å trekke på det beste av to verdener ved å kombinere en historisk og en statsvitenskapelig tilnærming. Problemet er at han delvis mislykkes i begge.

Motivasjonen for å inkludere en så detaljrik historisk beskrivelse var visstnok å «partially fill the gap in the knowledge of Czech and Slovak history, which still prevails in Finland» (s. 6). Dette rimer imidlertid dårlig gitt all den oppmerksomheten som gis utviklingen i Finland. For eksempel er utviklingen i Finland i sluttfasen av 2. verdenskrig beskrevet over 15 sider (s. 107–22). Da jeg i utgangspunktet visste heller lite om Finland på den tiden, lærte jeg mye. På den annen side var det lite jeg ikke hadde lest andre steder når det gjaldt Tsjekkoslovakia (som også er min lidenskap), da Larmola i all hovedsak baserer sin fremstilling på velkjente sekundærkilder (og med unntak av noen utgitte dokumentsamlinger, ingen primærkilder).

Også som statsvitenskapelig studie har avhandlingen flere svakheter. Den største er at den på en langt fra tilfredsstillende måte diskuterer det teoretiske grunnlaget for studien. Selv om Larmola bruker mange sider (54–86) på å presentere sitt teoretiske rammeverk, er det svært lite drøfting av hvilke svakheter det har (stort sett bare s. 60–63). For eksempel: Påstanden «in the pre-war multipolar world, especially from Hitler's viewpoint, it was apparently the case that: $P > (U_m + C / U_1) / (U_g - U_1)$ » (s. 137) innebærer (uavhengig av hva variablene faktisk betyr) en forutsetning om rasjonalitet man ikke trenger å være postmodernist for å være skeptisk til. Dette er et av problemene Larmola ikke drøfter.

Larmola har i sin avhandling gapt over mer enn han har klart å svelge og betydelig mer enn en vanlig leser klarer å fordøye. Jeg finner det derfor vanskelig å anbefale den som lesestoff for andre enn helt spesielt interesserte. Til tross for dette negative inntrykket

sitter jeg igjen med ett positivt minne: en sympati for Larmolas engasjement. Han har, som det går frem av innledningen, trosset mye motstand underveis og lagt enormt mye arbeid i avhandlingen. Det er lett å se at dette er noe Larmola har oppriktig brent for. Og et slikt engasjement bør verdsettes, om så med et tips om at han bør vite å begrense seg neste gang.

Tross min sympati for Larmola, kan jeg ikke dy meg for å avslutte med et aldri så lite spørsmål: Hvis man er ute etter å finne grunnen til hvorfor Stalin valgte å presse igjennom et kupp i Tsjekkoslovakia, men ikke i Finland, er ikke da sovjetiske arkiver et naturlig sted å starte?

Det bergiga Balkan – konflikternas halvö

Thomas Lundén & Tommy Book (red.)

Ymer, vol. 123

Stockholm: Svenska Sällskapet för Geografi och Antropologi 2003

206 s., ISSN 00440477

Omtalt af **Lene Mosegaard Søbjerj** [ph.d.-stipendiat i international politik, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet]

Det bjergrige Balkan på grænsen mellem Europa og Asien er hovedtemaet for Svenska Sällskapet för Geografi och Antropologis årbog i 2003. Det geografiske område, der er inddraget i bogen, er udelukkende afgrænset af forfatterens interesser, hvilket giver bogens artikler en stor grad af forskellighed, som gør årbogen interessant på mange punkter.

Overordnet set giver bogen et tidsbillede af Balkan efter 1990ernes konflikter. Det væsentligste budskab er imidlertid, at Balkan er langt mere end krig og ødelæggelse. Alle kender til 1990ernes konflikter og krige, og der er ingen tvivl om, at disse har påvirket befolkningen og spiller en stor rolle for livet på Balkan. Som det påpeges af Hans Hedlund og Örjan Sjöberg, fokuserer langt de fleste nutidige fremstillinger om Balkan på krig og ufred, hvilket bidrager til at fastholde omverdenens billede af Balkan som en risikofyldt og problematisk krigszone. Hedlund og Sjöberg ønsker imidlertid at vise, at størstedelen af befolkningen lever en fredelig og rolig tilværelse, hvilket kommer ganske godt til udtryk gennem deres studie af en albansk landsby. Ønsket om at skildre den almindelige befolknings hverdag går igen i flere artikler. Det bidrager til, at bogen fremstår

som en troværdig præsentation af dagligdagen på Balkan anno 2004 på godt og ondt.

Bogens artikler falder fortrinsvis inden for to kategorier. Den første omfatter tværgående analyser af historiske og politiske forhold på Balkan, mens den anden er dybdestudier af forskellige konkrete forhold. Duško Topalovic indleder bogen med en udførlig gennemgang af, hvordan historiske hændelser, specielt forårsaget af naboskabet til Asien, har påvirket Balkans sammensætning og udvikling. Thomas Lundén fortsætter, hvor Topalovic stoppede, idet han med en fortrinlig analyse bringer udviklingen på Balkan frem til år 2004. Artiklen er suppleret med en række billeder fra Balkan, men med artiklens fokus på politisk geografi, ville det have været nyttigt, hvis et par af billederne var blevet udskiftet med kort over området, så de mange pudsigheder i staternes etniske sammensætning ville træde tydeligere frem.

Udviklingen af de store bysamfund på Balkan er hovedtemaet for Tommy Book, der går ca. 2000 år tilbage i tiden for at forklare, hvordan de store byer, primært Sofia, Sarajevo og Athen, er opstået. Videre præsenterer Carl-Ulrik Schierup en gennearbejdet og spændende analyse af årsagen til Jugoslaviens sammenbrud. En af artiklens konklusioner er, at Vestens ønske om en hurtig afskaffelse af kommunismen og den hovedkuls demokratisering var en væsentlig årsag til, at de latente konflikter imellem befolkningerne blev voldelige. Dette giver stof til eftertanke i disse dage, hvor regimefald og hurtig demokratisering i andre dele af verden er på den politiske dagsorden.

Ud over disse tværgående artikler, indeholder bogen en række artikler om mere substantielle forhold på Balkan. Peter Green beskriver udviklingen af miljø og miljøbevægelse i Albanien og gør blandt andet rede for, hvordan de skiftende politiske vinde har påvirket miljøets status. Karin Dawidson skildrer ejendomsforhold i Rumænien før og efter kommunismens fald, og de problemer jordreformerne har givet for fattige bønder som enkeltpersoner. Den etniske sammensætning af Bosnien-Hercegovina og de konflikter, de etniske skillelinier medfører, nævnes flere gange. Det er blandt andet temaet for Lidija Kolouh-Westins bidrag, som gennem en analyse af uddannelsessystemet i Bosnien-Hercegovina på bedste vis illustrerer, hvilke konkrete problemer statens etniske tredeling har ført til. Åsa Carlman fortæller nogle gribende historier om kvindeskæbner på Balkan. Disse kvinder lever under kummerlige vilkår som nordiske kvinder har svært ved at forholde sig til, og beskrivelsen af kvinde-til-kvinde netværkets arbejde for at forbe-

dre kvinders rettigheder virker derfor særdeles relevant. Endelig bliver sprogets betydning for sammenhold og nationsdannelse beskrevet af Ljubiša Rajic, som derved giver en forklaring på, hvorfor sprog er et minefelt i det tidligere Jugoslavien.

Lidt uden for kategori er Barbara Wohlfart og Åsa Björks bidrag en pudsigt sammenblanding af rejseberetning og beskrivelse af et forskningssamarbejde mellem svenske og rumænske forskere vedrørende vegetations- og klimaudviklingen i Rumænien. Der gives ikke nogen argumentation for, hvorfor de to beretninger er skrevet i samme artikel – og ikke to selvstændige – men begge historier er interessante, og kombinationen gør dette års *Ymer* lidt utraditionel. Helt uden for kategori er Christer Lindbergs afsluttende beretning om Erland Nordenskiölds publikationer i *Ymer*, der er en beskrivelse af en mands kamp for akademisk anerkendelse.

Et minus ved bogen er, at flere af artiklerne bærer præg af at være en omskrivning af et bogkapitel eller en artikel, der tidligere er udgivet i anden sammenhæng. Til tider mangler der således en forståelig indledning eller selvstændige pointer i artiklerne. Dog opfyldes ambitionen om at give et nuanceret billede af Balkan i det 21. århundrede, og bogen er værd at læse for alle med interesse for Balkans fortid, nutid og fremtid.

Lundén afslutter sin artikel med at stille spørgsmålet; «Krigen är slut, freden råder, men är det en bra fred?» På baggrund af bogen *Det bergiga Balkan*, må svaret være, at ja, det er en god fred. Der er fortsat problemer i de forskellige stater, og tilværelsen på Balkan er ikke nem. Samlet set giver bogen imidlertid et positivt indtryk af befolkningerne på Balkan, hvilket må være grundlaget for en fortsat konstruktiv udvikling. Der er således grund til optimisme, og freden må betegnes som en god fred, i det omfang den er med til at udvikle og stabilisere forholdene på det bjergige Balkan.

Nye bøger i Norden

DANMARK:

Alstrup, Jens

Verdens værste tour: på cykel gennem Sibirien

Valby: Borgen 2004

302 s. ISBN 8721023387

Bjørnager, Kjeld

Tjehovs teater

København: Forlaget Drama 2004

255 s. ISBN 8778654424

Blum, Jacques & Eva Bøggild

Auschwitz – en introduktion

København: Lindhardt & Ringhof 2004

163 s. ISBN 8761406660

Kusk, Mads

Rastrellis rejse til og farvene paa hans bygninger i Skt. Petersborg

Thisted: Erland Knudssoen

Madsen 2003

132 s. ISBN 8798956906

Kyst, Jon

Brotsky's Bilingualism: Practice and Prehistory

Copenhagen: University of Copenhagen, Department of English 2004

211 s. [uden ISBN]

Laustsen, Jørgen

Den illoyale gesandt: Thomas Døssings virke i Moskva 1946–47

København: Lindhardt & Ringhof 2004

302 s. ISBN 8759522445

Mallow, Peter Michael

Danish-Ukrainian Environmental Co-operation 1993–2002

Copenhagen: Danish Environmental Protection Agency 2003

199 s. ISBN 8779727093

Møller, Lars R.

Pavemordet – Attentatet mod paven: KGB eller islam?

København: Høst & Søn 2004

357 s. ISBN 8714298279

Schmidt, Rigmor Kappel

Bakhtin og Don Quixote: en indføring i Mikhail M. Bakhtins univers

Århus: Klim 2003

205 s. ISBN 8779550959

FINLAND:

Ainsaar, Mare

Reasons for Move: a Study on Trends and Reasons of Internal Migration with Particular Interest in Estonia 1989–2000

Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, humaniora, no. 274

Turku: University of Turku 2004
222 s. ISBN 951292658X

Halén, Harry

Ryska militärer och köpmän på Åland från Finska kriget till Krimkriget

Helsingfors: H. Halén 2004
89 s. [saknar ISBN]

Komulainen, Tuomas

Essays on Financial Crises in Emerging Markets

Bank of Finland Studies
Helsinki: Bank of Finland 2004
173 s. ISBN 9524621401

Kotilainen, Juha

Boundaries for Ecological Modernisation: Scale, Place, Environment and the Forest Industry in the Russian-Finnish Borderlands

Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja no. 71
Joensuu: Joensuun yliopisto 2004
74 s. ISBN 9524585049

Nevala, Sami & Kauko Aromaa (red.)

Organised Crime, Trafficking, Drugs: Selected Papers Presented at the Annual Conference of the European Society of Criminology, Helsinki 2003

Publication series, European Institute for Crime Prevention and Control, no. 42
Helsinki: HEUNI 2004
249 s. ISBN 9525333183

Petkunas, Darius

Holy Communion Rites in the Polish and Lithuanian Reformed Agendas of the 16th and Early 17th Centuries

Helsinki: Helsingin yliopisto, käytännöllisen teologian laitos 2004
385 s. ISBN 9521019107

Sugman, Katja G., Matjaz Jager,

Nina Persak & Katja Filipcic

Criminal Justice Systems in Europe and North America: Slovenia

Helsinki: HEUNI 2004
110 s. ISBN 9525333213

NORGE:

Andreeva, Ekaterina & Kari J.

Brandtzæg

Se opp! Kunst fra Moskva og St. Petersburg

Oslo: The National Museum of Art 2004
133 s. ISBN 8291727198

Beevor, Antony

Berlin: nederlaget

Oversatt av Arne-Carsten Carlsen
Oslo: Damm 2004
549 s. ISBN 8204099924

Brunovskis, Anette, Anne Britt

Djuve & Hilde Maria Haualand

Facing a Baltic Invasion? Mobility of Baltic Labour towards the Nordic Countries

Fafo-report no. 432
Oslo: Fafo 2004
70 s. ISBN 8274224264

Frey, Gerhard

Polens historie gjennom to verdenskriger: den usonede urett overfor det tyske folk

Sarpsborg: Trans 2004
416 s. ISBN 8299197120

Grebennikov, Kirill

International Business in Russia: Problems and Opportunities by the Example of Tele2

Kristiansand: K. Grebennikov
2004
67 s. [uten ISBN]

Hjorth, Vigdis

Dubrovnik

Fotografier av Vigdis Hjorth og Milo Kovac
Forfatterens guide nr. 6
Oslo: Spartacus 2004
117 s. ISBN 8243003002

Kyhn, Peter

Turen går til Estland, Latvia og Litauen

Oversatt av Christine Melbye, norsk tilrettelegging ved Eirik Myhr
Aschehoug reiseguider
Oslo: Aschehoug 2004
156 s. ISBN 8203229417

Offerdal, Kristine

Fra regionenes til Putins Russland? En casestudie av Smolensk

NUPI-rapport nr. 280
Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt 2004
115 s. ISBN 8270021016

Péteri, György (red.)

Patronage, Personal Networks and the Party-State: Everyday Life in the Cultural Sphere in Communist Russia and East Central Europe

Trondheim Studies on East European Cultures and Societies no. 13
Trondheim: Program on East European Cultures and Societies 2004
154 s. ISBN 8299579244

Seierstad, Åsne

Med ryggen mot verden – fremdeles: portretter fra Serbia

Oslo: Cappelen 2004
279 s. ISBN 8202239850

SVERIGE:

Brent, Jonathan & Vladimir P. Naumov

Stalins sista brott: komplotten mot de judiska läkarna 1948–1953

Översättning: Per Lennart Månsson
Nora: Nya Doxa 2004
357 s. ISBN 9157804370

Fedorov, Yuri & Bertil Nygren (red.)

Putin I and Putin II: Results of the First Term and Prospects for the Second

Stockholm: Försvarshögskolan 2004
128 s. ISBN 9189683773

Hedenskog, Jakob

The Ukrainian Dilemma: Relations with Russia and the West in the Context of the 2004 Presidential Elections

Stockholm: Försvarsanalys, Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) 2004

94 s. [saknar ISBN]

Henze, Valeska, Valeska Maier-Wörz & Henri Vogt (red.)

Youth Around the Baltic Sea: Sharing Differences – Discovering Common Grounds?

European Democracy Series no. 1

Örebro: Örebro universitet 2003

259 s. ISBN 9176683613

Köll, Anu Mai (red.)

The Baltic Countries under Occupation: Soviet and Nazi Rule 1939–1991

Studia Baltica Stockholmiensia

Stockholm: Almquist & Wiksell

International 2004

421 s. ISBN 9122020497

Leinsalu, Mall

Troubled Transitions: Social Variation and Long-Term Trends in Health and Mortality in Estonia

Health Equity Studies no. 2

Stockholm: Centre for Health

Equity Studies 2004

145 s. ISBN 9122020624

Metuzale-Kangere, Baiba (red.)

The Ethnic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries 1920–1945

Södertörn academic studies no 18

Huddinge: Södertörns högskola

2004

213 s. ISBN 9189315367

Saffron, Inga

Rysk kaviar: mytomspunnen delikatess

Översättning: Margareta Eklöf

Stockholm: Svenska förlaget 2004

275 s. ISBN 9177386760

Tryzna, Tomek

Gå, älska!

Roman

Översättning av Lennart Ilke

Stockholm: Bonnier 2004

300 s. ISBN 9100102601

Nordisk Øst-forum, årgangen 2004

1-2004

- 3 **Forord**
- 7 **Demokratins vägvisare?
Demokratiattityder på elitnivå
och massnivå i Estland, Lettland
och Litauen**
Joakim Ekman & Linda Åström
- 25 **Internasjonalisering og etnisk
integrasjon i de baltiske land**
Anton Steen
- 43 **Trianons långa skugga –
Ungerns gränsfrågor efter
kommunistregimen**
Heino Nyyssönen
- 59 **Tjeckien i EU – får sudetfrågan
sin lösning?**
Heikki Larmola
- 73 **Slovenien, en solskenshistoria?**
Anna Jonsson
- 89 **Det nye Polen – i det gamle
Europa**
Uffe Andersen
- 105 *Velkommen til Internett*
Bokomtaler
- 109 **Imperial Imprints: Post-Soviet
St. Petersburg**
Recenserad av Ingmar Oldberg
- 111 **Political Elites and the New
Russia: The Power Basis of
Yeltsin's and Putin's Regimes**
Recenserad av Jan Teorell
- 114 **Coloured Universe and the
Russian Avant-Garde. Matiushin
on Colour Vision in Stalin's
Russia 1932**
Recenserad av Elina Kahla
- 118 **Marksizm i utopizm**
Recenserad av Vesa Oittinen
- 122 **Poland. On Politics, Culture,
Literature and Education**
*Recenserad av Barbara
Törnquist-Plewa*
- 124 **Everyday Economy in Russia,
Poland and Latvia**
Omtalt av Alexander Tymczuk
- 127 **Bosnien och Hercegovina – ett
land på Balkanhalvön. En
kulturhistorisk översikt**
Omtalt av Svein Mønnesland
- 130 **Bak russiske fengselsmurer.
Fortellinger om identitet,
forandring og frihet**
Omtalt av Heidi Bottolfs
- 133 **Russia and the European
Union's Northern Dimension.
Encounter or Clash of Civiliza-
tions?**
Omtalt av Geir Flikke
- 137 *Nye bøker i Norden*

2-2004

- 143 **Forord**
- 145 **Defenestrasjon – ein tsjekkisk
politisk tradisjon?**
Elisabeth Bakke
- 163 **Den polske venstrefløjssammen-
slutning SLD – fra partiføderati-
on til et almindeligt politisk parti**
Søren Riishøj

- 181 **Blat – mellom gaver og varer i Moldova**
Elisabeth L'orange Fürst
- 197 **Iran i russisk sikkerhetspolitikk: kærlighed eller fornuftsægteskab?**
Jakob Sørensen & Allan H. Larsen
- 219 **Demokratiet og dets fiender: holdninger til demokrati i Baltikum**
Kjetil Duvold
- 235 **Kulturmöten och kommunikation i svenskt-baltiskt utvecklingsarbete**
Tove Lindén
- 249 **Velkommen til Internett Partier og valg i Øst- og Sentral-Europa – EU-utvidelsen som politisk markør**
Bokomtaler
- 253 **National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies. The Cases of Estonia and Moldova**
Recenserad av Klas-Göran Karlsson
- 256 **Baltic Democracy at the Crossroads. An Elite Perspective**
Omtalt av Anton Steen
- 260 **Rusland efter 1991**
Recenserad av Kristian Gerner
- 262 **Russlands forhold til NATO og EU: På vei mot et sikkerhetsfelleskap?**
Omtalt af Lars P. Poulsen-Hansen
- 265 **Elites and Democratic Development in Russia**
Recenserad av Jouko Nikula
- 268 **Implementing international environmental agreements in Russia. Russia and the West. Environmental co-operation and conflict**
Recenserad av Ingmar Oldberg
- 272 **The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia**
Omtalt af Anette Jensen
- 276 **Social Capital and Democratisation – Roots of Trust in Post-Communist Poland and Ukraine**
Omtalt av Tor Bukkvoll
- 279 *Nye bøker i Norden*
- 3-2004**
- 309 **Forord**
- 311 **Rusland og WTO**
Jens-Jørgen Jensen
- 329 **Da smør var guld. Andelsmejeribevægelsen i Vestsibirien, 1902–08**
Inge Marie Larsen
- 349 **Marknadsanpassning hos företag i Viborg. Reglerings- og styringsteorier inom forskningen i postsocialism**
Riitta Kosonen
- 371 **Kirke og stat i Romania før og etter 1989**
Sabrina P. Ramet
- 393 **Föräldralösa barns uppväxtmiljö i Lettland**
Thomas Strandberg
- 407 **Pjotr Tkatsjov – den første bolsjevik?**
Bjørn Nistad

- 427 *Velkommen til Internett*
Bokomtaler
- 431 **Estonian Foreign Policy at the Cross-Roads**
Anmeldt af Mette Skak
- 438 **The Balkans in Focus: Cultural Boundaries in Europe**
Omtalt av Pål Kolstø
- 441 **Den ryska idén. Min syn på Rysslands historia**
Omtalt af John Lind
- 443 **Nordkaukasus – folk og politik i en europæisk grænseregion**
Omtalt av Julie Wilhelmsen
- 447 **Hot, identitet och historiebruk**
Omtalt av Andreas Selliaas
- 451 **Kysen i Ryssland**
Recenserad av Elina Kahla
- 454 **Arbeiderhistorie 2002: Norge og Russland/Sovjetunionen**
Omtalt av Dina Roll-Hansen
- 457 **Udviklingen i Rusland, Polen og Baltikum. Lys forude efter ændringen af det økonomiske system**
Omtalt av Hermann Smith-Sivertsen
- 459 *Nye bøger i Norden*
- 4-2004**
- 429 **Forord**
- 431 **Revolutionær tid – røde mærkedage, nepreryvka og sjestidnevka**
Rikke Haue
- 447 **Elitkontinuitet i Rysslands regioner**
Peter Söderlund
- 459 **Russisk byråkrati – en casestudie fra Murmansk**
Tord Willumsen
- 473 **Årsaker til korrupsjonsvekst i det postsovjetiske Europa – et antropologisk perspektiv**
Agnese C. Barstad
- 491 **Agrarpartiene i det nye Sentral- og Øst-Europa: Avkollektiviseringsmodellen og fremveksten av agrarpartier i Polen, Ungarn og Estland etter 1989**
Sven Arne Lie
- 505 **De nye hjältarnas frammarsch. Historieuppfattning och bilden av «oss» och «dem» i en serbisk roman**
Jasenka Trtak
- Velkommen til Internett*
- 513 **Tenketanker i Russland**
Bokomtaler
- 517 **St. Petersburg-historier**
Recenserad av Elena Hellberg-Hirn
- 520 **Norge–Russland. Naboer gjennom 1000 år**
Omtalt av Viktor Roddvik
- 524 **Russian Fisheries Management. The Precautionary Approach in Theory and Practice**
Omtalt av Christel Elvestad
- 527 **From Fugitive Peasants to Diaspora: the Eastern Mari in Tsarist and Federal Russia**
Recenserad av Paul Fryer

531 **Re-inventing the Nation.
Multidisciplinary Perspectives
on the Construction of Latvian
National Identity**
Omtalt av Aadne Aasland

535 **East, West and what Next?
Formation of Identity among
Young People in Post-Soviet
L'viv**
Omtalt af Allan H. Larsen

538 **The «Czechoslovak Path»: A
Communist Route to Power
Monopoly in 1943–1948 within
the Framework of «Mittel-
europa», Great Power Setting
and the Soviet Sphere of
Interest. A Neorealist and
Historical Approach**
Omtalt af Paal Sigurd Hilde

541 **Det bergiga Balkan –
konflikternas halvö**
*Omtalt av Lene Mosegaard
Søbjerger*

545 *Nye bøker i Norden*

549 *Årgangen 2004*

Forord

Revolutionær tid – røde mærkedage, nepreryvka og sjestidnevka

Rikke Haue

Elitkontinuitet i Rysslands regioner

Peter J. Söderlund

Russisk byråkrati – en casestudie fra Murmansk

Tord Willumsen

Årsaker til korrupsjonsvekst i det postsovjetiske Europa – et antropologisk perspektiv

Agnese C. Barstad

Agrarpartiene i det nye Sentral- og Øst-Europa: Avkollektiviseringsmodellen og fremveksten av agrarpartier i Polen, Ungarn og Estland etter 1989

Svenn Arne Lie

De nye hjältarnas frammarsch. Historieoppfattning och bilden av «oss» och «dem» i en serbisk roman

Jasenka Trtak

**Velkommen til Internett
Tenketanker i Russland**

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

Årgangen 2004

ISSN 0801-7220

9 770801 722005